

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ ÉS BÖHM KÁROLY.

I. ÉVFOLYAM.

6. FÜZET.

1882. NOV. 1.

Megismeritek az igazságot, s az igazság
szabadokká tészén titeket.

János VIII. 32.

TARTALOM:

1. Arany János halálára. — *Baráth Ferencz.*
2. A szellemi életünk fejlődéssorában felmerülő hiányok s azoknak okai. — *Dr. Lechner Károly.*
3. Lotze. (Vége.) — *Dr. Bihari Péter.*
4. Értesítő: F. Masznayik Endre. A szép mint fenséges. *Dr. Simon József.* — U. az *b. f.* — Levél a szerkesztőhöz. *Dr. Pauer Imre.*
5. A philosophiai folyóiratokból.
6. Újabb philosophiai művek.
7. Az I. évfolyam tartalomjegyzéke.

BUDAPEST.

AIGNER LAJOS.

1882.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS.

A jelen 6-dik füzettel a »Magyar Philosophiai Szemle **I. évfolyama** be levén fejezve, tisztelettel felkérjük eddigi előfizetőinket s általában az eszme iránt érdeklődőket, szíveskedjenek előfizetésüket megújítani, s illetőleg a vállalat támogatói közé lépni. Az első nehézségek legyőzése után folyóiratunk rendszeres vezetés által még inkább képes lesz, olvasóinkat a philosophia terén észlelhető jelen mozgalmakról értesíteni s a philosophiai problémáknak több oldalú tárgyalását eszközölni. A folyóirat ezentul is megmarad programja mellett; önálló munkásság által fejleszteni a magyar philosophiai gondolkodást s e célból újra kérjük a közönség szellemi és anyagi támogatását, melyben eddig is (a mit hálás köszönettel ismerünk el) részesített.

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen hat füzetben, mintegy 30—35 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ár: egész évre **5 forint**. Egyetemek, theologiai intézetek s egyéb felső iskolák hallgatói, ha ellenőrizve történik az előfizetés, személyök részére évenként **3 forinttal** fizethetnek elő.

A lap szellemi részét, s általában a szerkesztést illető tudósítások a szerkesztőséghez (*Deák-tér, 4. sz. evang. főgymnasium*), az anyagi részt s kiadást illetőleg pedig *Aigner Lajó*hoz (*Városház-tér*) küldendők.

A M. Philos. Szemle előfizetőinek névsora 1882. évben.

Antal Gábor, Pápa. **Baráth** Ferencz, Budapest. Belohorszky Gábor, Ujvidék. **Benedek** Ferencz, Kassa. **Binder** Jenő. Pozsony. **Bodnár** Zsigmond, Budapest. **Böhm** Károly, Budapest. Budapesti ág. h. ev. főgymnasium tanári kara. Budapesti ref. theol. ifj. önképző kör. Budapesti ref. főgymn. tanári kara. Budapesti bölcsész segélyegylet. Budapesti tudományos és műegyetemi olvasókör. Budapest IV. kerületi főreáltanoda. Budapest II. ker. főgymn. könyvtára. **Borosay** Dávid, Pápa. **Chovan** János, Besztercebánya. **Csaplár** Benedek, Budapest. **Dr. Concha** Győző, Kolozsvár. Állami tanítóképezde igazgatósága, Curgó. **Darabos** Sándor, B.-Szt.-András. **Demjén** Imre könyvkereskedése, Kolozsvár. M. k. állami főreáliskola, Déva. **Dézszy** Mihály, Szab.-Szt.-Márton. **Domanovszki** Endre, Nagy-Szeben. **Doleschall** Sá-

nuel, Radván. **Eger**: főgymnasium. Eperjes: Ág. h. theol. önképzőkör.
N. Enyed: Bethlen-főtanoda. Esti János, Budapest. **Farkas** László,
Szeged. Fehértemplom: államgymnasium. Fekete Endre, Budapest.
Gaál Tibor, Budapest. Gallia-féle könyvkereskedés, Kecskemét, Góbi
Imre, Sopron. Gombócz Miklós, Sopron. Gööz József, Budapest. Györy
Vilmos, Budapest. Györi kath. főgymn. igazgatósága. Greifenstein István,
Budapest. Grünwald Béla, Besztercebánya. **Harrach** József, Budapest.
Dr. Horváth Cyrill, Budapest. Horváth József, Kun-Szt.-Miklós. Hun-
alvy Pál, Budapest. Joó István, Debreczen. **Kaposy** István, Balassa-
gyarmat. Karácsonyi Árpád, Szabadka. Kassay János, Veszprém. Kep-
rich Henrik, Budapest. Kilián Frigyes könyvkereskedése, Budapest.
Dr. Kissfy Imre, Budapest. Dr. Kiss Áron, Budapest. Dr. Klamarik
János, Besztercebánya. Korinscheck Vincze, Ujvidék. N.-Kőrös: ref. fő-
gymn. könyvtára, Dr. Králik Lajos, Budapest. Dr. **Lechner** László,
Budapest. Lévy Imre, Veszprém. Losoncz: M. k. áll. főgymnasium.
Löwy Zsigmond, Budapest. Luttenberger Ágost, Budapest. Dr. **Maczki**
Valér, Eger. Masznyik Endre, Pozsony. Melegh Gyula, Marm.-Sziget.
Miskolcz: ref. lyceum könyvtára. Moczkovcsák János, Besztercebánya.
Molnár Adolf, M.-Bánhegyes. Munkács: Állami gymnasium. Dr. **Nemes**
Imre, Nagyvárad. Neumann Károly, Budapest. **Orphanidesz** Károly,
Besztercebánya. **Pákor** Adorján, Keszthely. Pánthy Endre, Eger. Dr.
Pauer Imre, Pozsony. Pechány Adolf, Illava. Dr. Pecz Vilmos, Buda-
pest. Pécs: kath. főgymn. Dr. Persz Adolf, Nagy-Szeben. Péterfy Sán-
dor, Budapest. Pipos Péter, Arad. Pozsonyi ág. h. ev. theol. magyar
kör. Pozsonyi theologiai olvasókör. Pozsonyi evang. lyceum. **Rátó** La-
os, m. főjegyző, Zilah. Renner János, Sopron. Rybár István, Budapest.
Rimaszombat: egyes. prot. gymn. tanári kara. Rozsnyó: kath. gymn.
Dr. **Simon** J. S., Zombor. Schmitt Jenő, Zombor. Schmidt József könyv-
kereskedése, Igló. Schneller István, Pozsony. Dr. Scholtz Ágost, Buda-
pest. Dr. Schwartzter Ottó, Budapest. Schwiedland Jenő, Budapest-
Sopron: evang. lyc. magyar társaság. Dr. Stirling Sándor, Pozsony.
Szt.-György. Szabadka: főgymnasium. Szabó Béla, Budapest. Szal-
nássy Gergely, Karczag. Dr. Szántó Károly, Lócse. Dr. Szeberényi
Gusztáv, Békés-Csaba. Dr. Szentkláray Jenő, Török-Becse. Dr. Széchy
Károly, Kolozsvár. Széky István, Budapest. Székely-Keresztur: Unitar.
gymnasium. S.-Szent-György: Székely-Mikó kollegium. Marm.-Sziget:
K. r. algymn. Szlamka Élek, Selmecebánya-Szombathely: főgymnasium
igazgatósága. Szöcs Farkas, Budapest. **Tata**: kath. algymnasium. Dr.
Tóth Sándor, Nagy-Szeben. Trencsén: főgymn. könyvtára. Trencsén:
Állami felsőbb leányiskola. **Ujváry** Miklós, Budapest. Hód-Mező-Vásár-
hely: ref. főgymn. könyvtára. **Veszprém**: kathol. főgymn. Veszprém:
kegyes tanítórendi ház. **Weber** Rudolf, Budapest. Weiszbarth Károly,
Budapest. Wittlinger Katinka, Besztercebánya. **Zenta**: községi gym-
nasium.

Részletfizetés mellett megszerezhető
NEMZETI KÖNYVTÁR.

MAGYAR IRÓK NÉPSZERŰ KIADÁSA.

Szerkesztő **ABAFI LAJOS.**

E diszes kiállítású s magyarázó jegyzetekkel és életrajzokkal ellátott vállalatból megjelentek eddigéi:

Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete	1.50	Katona József összes művei. 3 kötet	4.20
— összes költeményei. 2 kötet	2.40	Sárosy Gyula összes művei 1. 2. kötet	2.80
— Erdélyi Levelek	1.80	Vajda János összes költeményei 2 kötet	3.—
— Magyar Pantheon. Életrajzok	1.50	Gaál József: Szirmay Ilona. Történeti regény	2.—
Mikes Kelemen: Mulatságos napok	1.20	— Alföldi kepek és humoros rajzok	2.—
— Törökországi Levelei	1.80	— Történeti beszédek	2.—
Kármán József művei. 2 kötet	2.60	Beöthy László: Goldbach & Comp. Regény	1.40
Vitkovics Mihály művei. 3 kötet	2.80	Vahot Imre emlékiratai és Petőfi Sándor emlékezete	2.—
Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem	1.20	Balogh Zoltán költeményei	1.40
Dayka Gábor költeményei	1.—	— dramái	1.40
Csokonai Mihály művei. Bevezető kötet	1.60		
Dugonics András: Bátori Mária	1.40		

Minden kötet külön kötve is kapható, a bekötést (barna vászonban, piros metszéssel) 60 krral számítva.

A 30 kötet egyszerre megrendelve, havi részletfizetésre is kapható, olyformán, hogy a megrendelésnél fűzött példányra előre fizetendő 7 frt, havonként pedig 4 frt; kötött példányra előre fizetendő 10 frt, és havonként 5 frt; azaz: 7 frt, illetőleg 10 frt lefizetése s kötelező nyilatkozat be- küldése mellett azonnal szállítjuk az összes megjelölt köteteket.

E 30 kötetre terjedő esinos könyvtárt tárczacikkekben behatóan ismertették a Pesti Napló, Egyetértés, Fővárosi Lapok, Pesti Hírlap, Pester Lloyd stb., kiemelve annak nagy fontosságát. A »Pesti Napló« pl. hangszólóvan »a vállalat nagy irodalmi, sőt nemzeti jelentőségét« így folytatja: »olesósága, diszes kiállítása és a felvett írók nagy neve egyaránt utat nyithat neki a művelt magyar közönség minden rétegébe. Gazdag és becses olvasmányt találhat benne minden művelt ember, a ki a nemzeti irodalom multja és a magyarság szellemi fejlődése iránt érzékkel viselkedik.

Használólag nyilatkozott a többi. A »Pesti Hírlap« p. o. azzal végzi, hogy a »Nemzeti Könyvtárnak« egyetlen magyar családban sem volna szabad hiányoznia.

Aigner Lajos kiadóhivatala.

Arany János meghalt.

Jól ismert, igénytelen, megtört ősz alakjával itt hagyott bennünket, s elment azokhoz és azok után, kik őt annyian megelőzték. Jó helyen van ott is.

A magyar nemzetnek, s talán ez idő szerint széles e világnak legnagyobb költője hunyta be szemét amaz őszi vasárnapon. Egy homéri egyszerűségű és tisztaságú költő ebben a phantasmagoricus, beteg, kificzamult formákban gyönyörködő korban.

Midőn kimúlásának nyugodt, egyszerre, majdnem észrevétlenül történt lefolyásáról értesültünk: az emberek ajkát önkénytelenül ama megjegyzés hagyta el: szép halál! Igaz; de a mi ennél több és nagyobb: minő szép élet! Egyszerű, tiszta, emelkedett, egyenes, folt nélküli, miként a gyémánt. Szenvedélyes politikai és irodalmi harczokban átélte hosszú életén át, az ország határain túl érő hírrel, a közélet pályáján haladva: mindenki csak szerette és tisztelte, s el lehet mondani, hogy nem volt egyetlenegy ellensége. És ha lett volna, bárminő szenvedélyes és elvakult: az az ellenség nem tudott volna e jellemem foltot mutatni.

A magyar geniusnak, a magyar becsületességnek, nemesiségnek, tisztaságnak; a kálvinista egyszerűségnek, lelkiismeretességnek, önmagával való beérésnek ritka kiváló példánya volt ő, nem kívánva, de annál inkább elnyerve a tiszteletet mindenkitől. Mert meg volt benne ez utóbbi vonás is, egész a makacs ragaszkodásig ahhoz, a mit egyszer jónak és helyesnek ismert.

Nagy, a nagyságnak minden látszata nélkül; tartalmas és mély, minden feltűnési vágy teljes megvetésével; kincsekben gazdag, a szegény ember őszinte alázatával; egyik fölkent nagy királya a szellem birodalmának, egy gyermek egyszerűségével és ártatlanságával. Egyike azon rendkívül ritka nagy íróknak, a kiknek életük talán még felemelőbb és tanulságosabb, mint műveik. Arany-jó szív, megigézve mindenkit, a ki egyszer látta.

És ez az igénytelen, egyszerű, önérzetének szegényes kőntösébe burkolódzó, önmaga részére soha semmit nem követelő ember minő rengeteg örökséget hagyott hátra nemzetének. Az Ezeregy éjszaka tündér regéinek s a Nibelungoknak mesés kincseit; fejedelmek minden vagyonát túlhaladó, ember által meg nem mérhető s fel nem becsülhető kincseket. Ezt a mi szép, kedves magyar nyelvünket oly rendkívüli gazdagságban, a költői szolás oly bűbajos fordulataiban, a minőben egy magyarul szóló vagy író embernél sem láttuk soha. Arany megmutatta, hogy mekkora kincs az, a mi édes mindnyájunké; s ha eddig szeretjük ezt a nyelvet, ezután szeretni fogjuk százszorosán. És a halhatatlan költői alkotások minő Pantheona! Elibünk állítá a mi középkori lovag világunkat: Nagy Lajos udvarát, Toldy hős alakját, a zokogó Zách Klárát, a gyermekét féltő Szilágyi Erzsébetet; újra megszólaltatta a mi elfeledett, eltemetett Ilosvaynkat, Gyergyainkat, Tinódinkat, a kik tisztán nemzetiek voltak, hangban és formában; megszólaltatta, de minő tökélyben! Mintha azok az eltemetettségek évszázadai alatt folytonosan művelődtek és tökéletesedtek volna, hogy egyszer, háromszáz év multával, mindenkit elbűvölő szépségben lépjenek a világ elé. Visszavezetett bennünket Attilának, a nagy világhódítónak regés birodalmába, az ős hunok közé, s egy-egy villámfényű vonással felmutatá előttünk a leendő Isten ostorát és a pusztító végzetet felidéző nibelungi Krimhild szép, daemoni alakját. Balladáiban megmutatta a magyar nép életének egyszerű, fenséges tragoediáját s lyráján éreztük a hazáját vesztett nép s a zsoltáríró mély, kietlen bánatát, s majd máskor a jövődőt hirdető proféták emelkedett fenségét.

Es ezek a kincsek értékben növekedni fognak évről évre, évszázadról-évszázadra.

Igen; Arany valódi nagysága még csak ezután fog felemelkedni előttünk, a még ezután születendő nemzedékek előtt. Eddigelé még csak a nemzet legműveltebb osztályát hódította meg teljesen, s ezután fogja meghódítani nemzetének zömét, le az utolsó pórkunyhóig. Mint az örök nagyok: lassan hódít, de biztosan. És azután folytatni fogja hódító hadjáratát, a mint azt már meg is kezdette, kint a nagy világban, a népek milliói közt, mint másik dalnok-társa és barátja, kinek csak az imént

koszorúztuk meg érczemplékét; mert neki is az a rendeltetése. Ekkora géniusok nem egy nemzet számára adatnak; ekkora kincs kell, hogy egy egész világé legyen. De azért akkor is a mienk lesz egészen, csak kincsünk értéke növekedett meg, nyerte meg valódi becsét.

Arany élete és működéséből s a halála által előállott vesztesség érzéséből részt követel a költészet, tudomány, társadalom, egyház, az élet és az eszme-világ minden tényezője egyaránt, s azok között mi is. Nem csupán annyiban, mert az ő élte egy roppant közmívelődési tényező volt, hanem annyiban is, mert benne egy valódi bölcs veszett el. Meg tudta találni ama legfőbb bölcseséget, hogy e nehéz élet zűrzavarát, a lelkiismeret, kötelesség és vallás világánál bizonyos magas harmoniába fogta fel, a mely harmoniából, még a szenvedésen és nyomoron keresztül is megnyugtató, édes dal fakadt. S habár a dal accordjai a legtöbbször bánatosak, az összhang nem hiányzik belőlök soha. S tehetünk-e arról, hogy a valóban jók és igazak élete nem lehet el a bánatárnya nélkül a földön? Isten úgy rendelte, ő tudja miért. S Arany meg tudta valósítani ama még nehezebb feladatot, hogy élete és műveiben kifejezett eszméi, meggyőződései, mint egy fának két gyümölcse, teljesen azonosak. Egyik fényesebbé teszi a másikat.

S mi is letesszük koszorunkat az elhunyt nagy énekes sirjára; nem bánat nélkül, de nem is leveretve; sőt a büszkeség önérzetével a homlokon és a szemekben, hogy a magyar faj képes önmagából ilyen alakokat teremteni. Mert, a mint épen ő mondá egy másik nagyunkról (a nagyokat csak a nagyok ismerik fel igazán, s a végtelenben örökké hallható szavaikkal üdvözlik egymást):

Nem hal meg az, ki milliókra költi Mely fenmarad s nőttön nő tiszta fénye
Dús élte kincsét, ámbár napja múlt; A mint időben, térben távozik;
Hanem lerázzván, a mi benne földi, Melyhez tekint fel az utód erénye:
Egy éltető eszmévé finomúl, Ohajt, remél, hisz és imádkozik.

Igen, hisz és imádkozik; hogy fajunk, a melyet mindketten úgy szerettetek, általatok erősödve, nőni és emelkedni fog, hogy évszázadok múltán is ünnepelje nagyságtokat.

Baráth Ferencz.

A SZELLEMI ÉLETÜNK FEJLŐDÉSSORÁBAN FEL- MERÜLŐ HIÁNYOK S AZOKNAK OKAI.

Ki ne tudná, mily nagy különbség van a felnőtt ember és a ma született gyermek értelmi működése között és ki ne tudná, hány hosszú év szükséges ahhoz, míg a csecsemő szellemi életének alacsony fokáról fokozatosan az érett ész csak köznapi színvonaláig is jut? Évezredek óta, mondhatni, ismeretes e tény már, s daczára annak alig sikerült még az emberi tudománynak e fejlődés menetébe mélyebb betekintést nyerhetni. Nem mintha nem tudnók, mely testi szervnek gyarapodásával jár karöltve szellemi képességeink lassankénti érlelődése; s nem mintha két-séges volna, mily úton gyűjti az élő szervezet az értelem munkájának végzésére szükséges erőt és anyagot: hanem kizárólag csak azon okból, mert a szellemi munka végzésével megbízott szervünk fejlődése és az észbeli tehetségek gyarapodása között fenálló okozatos kapocs hol- és mibenlétét elég behatóan kutatni elfelejtettük.

Igaz ugyan, hogy hasonló kutatások eredményes megkezdését gátolta eddig az agynak, mint értelmi tevékenységünk főszervének, hiányos ismerete — hisz alig néhány éve csak, hogy az agyboncztan és agyélettan bővebb fölvilágosításokkal szolgálhat már e tekintetben; de el lett hanyagolva azonkívül a szellemi fejlődés tüneteinek kellő megfigyelése önmaga is, bár szorosabb tanulmányozása mindenkor az agy élet- és boncztanának gyorsabb fejlesztéséhez is lényegesen hozzájárulhatott volna.

Alkalmam nyílt évek során keresztül különböző életkorú gyermekek értelmi fejlődését figyelemmel kísérek s felhasználtam azt, hogy egy újabb követ rakjak le a már-már megkezd-

dett épület falazatának emelésére, a mely épület, ha készen álland egykoron, talán világos betekintést fog engedni a természet azon műhelyébe, hol a zsenge gyermek-ész a férfiszellem tökélyéig érik meg.

Hogy megfigyeléseim egy részét és az azokra támaszkodó következtetéseket érthető alakban adhassam elő: szükségessé válik előbb rövid vázlatos vonásokkal azon álláspontot esetelenem, a melyre máig — értelmi működéseink véghezmenetelét illetőleg — az agy boncz- és élettana egyáltalában emelkedett.

Szellemi tevékenységünk szerve gyanánt tudvalevőleg az összes idegrendszer ismeretes. Ezen idegrendszer három szakaszra oszlik, t. i. a központra, mely az öntudatnak székhelye és két környi rendszerre, melyek közül az egyik központfutó, a másik központhaladó szerepkörrel bír.

Szoros értelemben vett központnak csakis a nagy agy szürke kéregleple tekinthető. Ezen kéreglepel anyagában, felnőtt embernél, mennyiségükben egy milliárdot meghaladó, idegsejt van felhalmozva (Bain, ¹ Meynert ²), melynek mindegyike három fő tulajdonsággal bír. Először avval, hogy inger felfogására alkalmas, másodsor avval, hogy saját ingerület-állapotát tudomásul képes venni, és harmadszor avval, hogy eme ingerület jelenvoltának nyomát, visszaemlékezés alakjában, meg tudja őrizni. Minthogy emez idegsejtek mindegyike külön-külön valamennyi többivel boncztanilag kimutatható, finom idegszálakkal van összeköttetésbe hozva; a tulajdonképeni központhoz még az idegrosthálózatok egy egész tömege is tartozik, mely, mivel az agy idegsejtjeit egymással társviszonyba hozza, asszociáció-rendszernek neveztetik. Ilyképen az asszociáció-rendszer, az általa kapcsolatba hozott idegsejt-elemekkel egyetemben, képezi az idegrendszer központi szakaszának leglényegesebb alkatrészét.

Az idegrendszer két környi szakasza is hasonló idegrostok szálaiból van alkotva, melyek közül a centripetal rész a peripherikus elhelyezésben levő érzéki és érzési szerveket (szem-, fül-, orr- stb., valamint a belzsigereket) köti össze a központi idegele-

¹ Alex. Bain: The senses and the intellect. 2. edit. London. 1864. Mind and body. The theories of their relation. London, 1873. — ² Prf. Th. Meynert: Ueber den Bau der Rinde und seine örtlichen Verschiedenheiten. Wien, 1867.

mekkel, míg a centrifugal rész a mozgási, elválasztási stb. környi szervekkel hozza összefüggésbe e központot. Az első a külvilágból beható és a környi szervekből fakadó ingereket vezeti a központ felé, a második ellenben a központból kiinduló öntudatos ingereket vetíti ki akaratos cselekvések vagy reflexek alakjában a külvilágba. Az idegrendszer ezen két utolsó szakasza foglalja magában az úgynevezett *projectió-rendszert*, mely lényegében tehát a környi szerveket a központtal összefűző, részben centripetal haladó, részint centrifugal futó, idegrostvezetésekéből áll. Ezen rostútak, kapcsolatban a velök egyesített ingerfelfogó (érzéki s érzési) úgy mint ingertovábbító (mozgási s elválasztási) szervekkel, képezik tehát az idegrendszer két környi szakaszát.

Ugy az associatio- mint a projectió-rendszer idegrostpályái egyéb működésre nem hivatvák, mint az egyik vagy másik végükön felvett ingerületeket kiterjedésük mentén tovasszállítani, olyformán, hogy a centripetal részletben az érzéki s érzési szerveink által felfogott, a külvilágból s a környi testből eredő ingerek vetítettessenek be a központba; a centrifugal részletben pedig a központban támadó ingerek szórassanak ki — hasonló ingerületvezetés útján — a környi mozgási szervekhez.

Az összes idegrendszer élettani működése tehát egyfelől áll ingerek felfogásában s azoknak a központ felé való vezetésében, valamint ellenkezőleg ugyanilyeneknek akaratos impulzusok alakjában való kivetítésében; másfelől pedig nyilvánul a központba jutott ingerületek tudomásvételében, azaz *aperceptiójában*, ezen ingerületek emlékezetképeinek felhalmozódásában s megőrzésében és végre a megőrzött emlékezetképek *associationális egybevetéséből* kifolyó eszmetársulásban, azaz ítéletben s következtetésben.

Egészen érintetlenül hagyva ez alkalommal ezen műveletek miként történő végbemenetelét, kiválólag csak azt akarjuk kiemelni újból, hogy összes szellemi életünket feltételező öntudatos értelmi működésünk az agy szürke kéregállománya által, illetőleg annak az ezer milliót túlhaladó idegsejt-mennyisége által, eszközöltetik, mely munka végzésében rendelkezésére állanak — ingerületek felfogására s kivetítésére — a *projectió idegösvényei*; az emlékezetképek mérlegelésére, egymással való össze-

hasonlítására és bíráló egybevetésére pedig az associatió ideg-
útjai.

A tulajdonképeni öntudatos értelmi működés e szerint — mint főleg az agy kéregleplének munkája — egyrészt az associatió-rendszer mentén történik észszerű gondolkodás alakjában, másrészt a projectió-systemája útján megy véghez, mint a körzetről bevetített ingernek apperceptiója és a központból kivetített akaratos impulsusok erőművi hatása. E mellett a hány idegsejt csak van az agykéregben, ugyanannyi ingernek megfelelő emlékezetkép halmozódhatik fel idővel ugyanott, ezáltal szellemi tevékenységünknek azon anyagot szolgáltatva, melynek segédelmével az agy egyáltalában képessé válik értelmi műveletek teljesítésére.

Ezen emlékezetképek alkotják úgyszólván matérialejét egész intelligentiánkknak. De nem azoknak száma határoz egyedül értelmi tehetségünk tökélye felett, sem azon ingerület erőlye melylyel eme képek ott visszahagyattak volt, hanem főleg azon associatió-összeköttetések mennyisége, melyek közvetítése által minden egyes emlékezetkép a többivel kapcsolatba hozható és társviszonyba léphet. Az emlékezetképek sokasága magában, a szükséges associatió-kapcsok nélkül, holt vagyon, mely kama-
tokat nem hoz, mivel hiányzik a lehetőség a tökély szükség szerint forgalomba helyezni. Látjuk ezt elég gyakran gyenge elméjüeknél, sőt idiotáknál is, kiknek emlékező tehetsége olykor — a külbenyomások felfogásával arányban — bámulatos kiképződést mutat, de kik, a szükséges itélet és logikai következtetés hiánya mellett, saját gondolataik és tetteik megbíralására is képtelenek. Evvel ellentétben létezik elég tudós, ki emlékező tehetségére épen nem lehet büszke, mialatt azonban, ennek daczára, a képzetek associatiójában a tökély óriási fokát érhetette el.

Míg tehát a fülhalmozott emlékezetképek foglalják magukban a matérialejt, melyből értelmi tehetségünk épülete összehordatik; addig a végbemenő associatió-folyamatok képezik amaz összetartó kapcsolatot, melylyel az egyes laza alkatrészek szoros egésszé foglalhatók össze, és alkotják ennél fogva ama alapot is, melyre összes intelligentiánk építménye támaszkodik. Jól fejezte ki magát Wundt,³ midőn azt mondá: »az itélő-következ-

³ Prof. W. Wundt: Ueber Menschen- und Thierseele.

tetés nevezhető tulajdonképen az agy logikus alapműködésének.«

De mit értünk az ítélő-következtetés folyamata alatt? Az röviden mondva az öntudatban fenálló emlékezetképek között végbemenő associatió műveleténél nem egyéb. És mi az associatió művelete? Két vagy több emlékezetképnek egymással összefűzése.

A legegyszerűbb associatió két emlékezetképnek egymással egybekapcsolódásában áll, midőn t. i. az egyik egyenes inger folytán támadt képzet öntudatban felmerülése által a másik képzet is ingerület állapotába helyeztetik, oly módon, hogy az egyiktől a másikhoz az ingerület átterjedésének folyamata váltatik ki. E folyamat lepergésénél az ingerület mindig az associatió-rendszerben kínálkozó idegróstsósvények mentén halad, azaz az eredetileg ingerelt képzet ingerülete által a második képzet is hasonló ingerület-állapotba ejtetik, szóval az öntudat felszínére vonatik. Ennek folytán a két képzet ott mintegy egymás mellé állítatik, minek következtében közöttük a kölcsönös megítélés következtető művelete megyen véghez, azaz az első képzet a második által kiegészítőbb s körülirtabb színezést nyer. Minél több képzet szólítatik fel ilyképen a fenálló associatió-összeköttetések fonalán, az eredetileg ingerületbe hozott képzelettel egyetemben, annál tökéletesebb színezésben bukkan ez utóbbi az öntudat előterébe; és minél több, ingerületvezetésre alkalmas associatió áll a logikai apparatusnak rendelkezésére, annál tökéletesebb fokra emelkedik az ítélő-következtetés logikai művelete.

Ha például — hogy Meynert⁴ hasonlatával éljek — egy bárány mekegő hangja üti meg fülünket s ez által a mekegésnek képzete öntudatunkban megjelenik, egyuttal a felnévő associatiókapocs utján a bárány alakjának emlékezetképe is öntudatunk felszínére fog bukkani. A tudomásul vett hang képzete és a felélénkített emlékképzet egymás mellé sorakozván, egymást kölcsönösen színezik és kiegészítik, azaz azon logikus következ-

⁴ Prof. Th. Meynert: Leidesdorf's Lehrbuch der psychischen Krankheiten. Cap.: Anatomie der Hirnrinde als Träger des Vorstellungslebens und deren Verbindungsbahnen. Wien. 1865.

tetés folyamatát engedik végbemenni, mely szerint az apperceptált hang valóban báránnytól származott legyen. Ha azonban valaki hasonló báránnyhangot hallana, a nélkül, hogy valaha életében báránnyt is látott volna, az associatio eme folyamata nem mehetvén véghez, a hallott hang eredését sem lenne képes bárányra visszavezetni.

Az associatio ezen legegyszerűbb folyamata azonban, melyhez a már egyszer tapasztalt külínger-behatások újbóli felismerése is tartozni látszik, csak ritkán történik e leirt alakban, a mennyiben nagyobbára sokkal szövődöttebb módon megy végbe. E tekintetben hasonlít az agy kérge emlékezetképeinek tömegével a zongora húrjaihoz, melyek közül, ha csak egyet is hozunk rezgésbe, hangot ad nemcsak ez egyedül, hanem a többiek közül mindazok, melyeknek alap- vagy mellékhangjai az eredeti rezgésbe hozott hangban bennfoglalva léteztek. Az agykéreg valamely pontjára beható inger tehát ingerületbe hozza nemcsak ezen egy pontot magát, hanem innen átterjedni látszik valamennyi azon emlékképre is, mely az először ingerelt kéregponttal associatio-összeköttetésben létezik.

Minden ingerbehatás ennél fogva, melyet az agykéreg tudomásul vesz, az ingerületbe ejtett képzeten kívül még az emlékképzetek egy változó nagy csoportját is helyezi az ingerület állapotába, és pedig, függőleg az összekötő idegrostútak tömegétől s járatosságától, kisebb-nagyobb mennyiségben. — E mellett minden képzet annál differensebb alakban nyomul az öntudatba, minél több a melléje társuló s azt színező, jellemző és alakító emlékezetkép, úgy hogy e miatt annál tökéletesebbé válik az illető képzetről szerzett fogalom, minél több sajátos jelleg fűzetik ily módon hozzá.

Miután e szerint kiderül, hogy ítéletek tökélye az öntudatba lépő képzetek mellé társuló emlékezetképek számától függ; s miután azonfölül annyi színezésül szolgáló emlékezetkép szokott mindenkor az öntudatba helyezkedett képzet mellé állíttatni, a hányfelé ily associatio-híd vezet: kétségtelen, miszerint az agykéregben felhalmozódott emlékezetképeket egymással összefűző associatio-kapcsok — mint haránt idegrostvezetések — mennyisége és ingerület számára való járhatósága szabja meg tu-

lajdonképen az ítélő-következtetés tökélyének fokát.

Azon kérdés támad most, mily úton jönnek létre ezen associációkapcsok? — Boncztanilag azok ugyan felnőtt embereknél mindig jelen vannak és mindig ki is mutathatók, de élettani hatáskörüket csak idők folyamán, a gyakorlat útján nyerik el.

Az összes idegrendszerre vonatkozólag áll azon törvény, miszerint két ingerületbe ejtett idegelem között az ingerület maga mindenkor a legközelebbi egyenes idegvezetés útján törekszik egymásba folyni. Ha tehát két — külinger folytán egyidejűleg ingerületbe hozott — képzet egyszerre állítatik be az öntudatba, azonnal mindegyiknek az ingerülete a másikéval iparkodik összetalálkozni, minek folytán a közöttük boncztanilag máris készen álló associáció-híd ingerületvezetésre begyakoroltatik. Minél többször megyen végbe a folyamat, annál biztosabb végre az illető associáció-ösvény járhatósága, s mennél erélyesebben gyakoroltatnak be azok ingerület-vezetésre, annál szilárdabb azután a két képzet között létrejött associáció-kapocs.

Ekképen alakul lassan, a külvilágról szemmagunkról szerzett tapasztalataink felhalmozódásával arányban, az associáció-kapcsokból egy egész hálózat, mely az associáció-mechanizmus eszközévé válva, magában foglalja egyszersmind az értelmi műveletek végzésével megbízott logikai apparatust is.

Igy történik — ha e vázlat azt elegendően megértetni enged — a begyakorlott agy értelem-működése felnőttéknél, de nem egészen így van ez még a méhmagzat, vagy az újszülött gyermek agyának funkciójánál.

A magzat agyának kéregleple, még a születéshez közeli időben is, üres lapnak tekintetű majdnem, melyre körzetingerek emlékezetképei még alig vannak bevésvé. S ha hiányzanak az emlékezetképek, természetes, hogy hiányoznia kell az ezek közötti associáció játéknak is.

A méhben elrejtett magzat agya legfeljebb a saját testében támadó zsigerérzetek felfogása nyomán nyer némi emlékezetképeket, melyekhez még a környről jövő ingerek által keltett tap-

érzetek, valamint azok csatlakozhatnak, melyek reflex útján kiváltott öntesti mozgások megfigyelése által az agyban hátrahagyatva, ez úton idővel — a mozgásból visszamaradt emlékezetképek segédelmével — spontán mozgások keletkezését is megengedik.

E szerint a fejlődő agyban a projectió-rendszer azon idegútai lépnek legelőször a functióba, melyek a subjectiv visceral, muscular, tactil s egyéb sensiblis érzetek vezetésével vannak megbízva, mi miatt a gyermek öntudatának legelső tartalmát is a zsigerek, izmok s a bőr sensiblis izgalmaiból eredett emlékezetképek fogják képezni, mely képek gyűjtéséhez a foetusnak sem időben, sem alkalomban nem volt szükölködése, a mint ezt Müller J.,⁵ Kussmaul⁶ és mások elég határozottsággal kimutatták.

Természetes, hogy e tényállással egyetértésben a gyermek agyának associatio- és projectió-rostjai közül is csak az ez utóbb említett sensiblis ingerek vezetésére szolgáló, idegútak lesznek functióképesek, mely körülményt Flechsig⁷ legújabb vizsgálatai is igazolnak, minthogy belőlük kiderül, hogy az agy fejlődéstörténetében valóban a nevezett sensiblis izgalmak vezetésére szolgáló projectió-útak rostjai azok, melyek leggyorsabban jutnak az agy kéregalatti velőrésszében kiképződésre. — Ugyanezt bizonyítják azonfelül Soltmann⁸ kísérletei, Korsch⁹ buvárlatai, valamint az agyfejlődés adatai egyáltalában, melyek mindannyian a mellett szólanak, hogy a sensiblis ingerek vezetésére szolgáló projectió-úton kívül e rendszer minden többi idegpályai az újszülött gyermekeknél még korántsem jutottak a kifejlődés oly fokára, melyen a működésképeség érettségével bírnának.

A megszületett gyermek agyában tehát,

⁵ Joh. Müller: Handbuch der Physiologie. Nervenphysik. B. I. Coblenz 1844. — ⁶ Adolf Kussmaul: Untersuchungen über das Seelenleben des Neugeborenen Menschen. Leipzig. 1869. — ⁷ Prof. Paul Flechsig: Die Leitungsbahnen im Gehirn und Rückenmark. 1875. — Archiv der Heilkunde. 1873. — Archiv für Anatomie und Physiol. 1881. — ⁸ Soltmann: Experimentelle Studien über die Function des Grosshirns der Neugeborenen. Jahrbuch für Kinderheilkunde. N. F. IX. — ⁹ F. Korsch: Beiträge zur Lehre von der Entstehung und Entwicklung der motorischen Ganglienzellen der Grosshirnrinde. Dissertation. Berlin 1881.

születése percében, nagyobbára még csak a saját testéből kiinduló érzetek emlékezetképei vannak lerakve, mivel a projectió-ösvényeknek épen ezen képekhez vezető s tőlük eredő rostútjai léteznek mintegy ingerületvezetésre begyakorolva. — Egyuttal a külvilágtól származó ingerek nagy halmaza az öntudatba még nem vétetett fel, minek folytán az ezeknek megfelelő emlékezetképek az agykéregben hiányzanak is. Az újszülött gyermek még nem bír tudomással a külvilágról, avval érzékei útján még csak ezután kell érintkezésbe lépnie.

Ha a gyermeket születése első percében figyelemmel tekintjük, világos tüneteit a kedvetlenségnek észlelhetjük rajta. E kedvetlenség azonban kizárólag kellemetlen testi érzeteknek az eredménye. Hogy minden panaszos hang, minden fájdalmas sikoltás, melylyel az új polgár a világba lép, csak a reáható szokatlan külbenyomások sokasága által volna feltételezve — miként ezt Rittershain¹⁰⁾ állítja — nem képzelhető. Hisz Burdach,¹¹⁾ Schröder van der Kolk¹²⁾ és Preyer¹³⁾ kimutatták, mikép az újszülött csecsemő a szó teljes értelmében még sem nem lát, sem nem hall, sem nem szagol, a hőérék nála még nincs kifejlődve, tápérzéke roppant hiányos és fájdalmas beavatkozásokkal szemben is egészen érzéketlen. — Hol pedig az érzékek működése még ilyen hiányos, még ily alanti fokon áll, ott a kedvetlenségnek nyilatkozatai sem váltódhatnak ki külingerek behatása következtében. Csak belső kellemetlen zsigerezetek szerepléséről lehet a szó, mely érzetek a születés actusa alatt a nyugalmi egyensúlyokból kizavart belszervekben fakadnak. Azon mértékben, a melyben a létrejött zavar kisimul és a zsigerek újból régi helyzetükbe, megszokott táplálkozottságukba s szabványos működésükbe visszakerültek; ugyanoly mértékben csillapul az újszülöttek kedvetlensége is, legföljebb más ujjabb, későbbi zavarok által ébresztetvén fel ismét időközönként.

A csecsemő eme — bár korlátolt — értelmi működése,

¹⁰⁾ G. Ritter von Rittershain: Geistesleben. Wien 1871. 29 ol. —

¹¹⁾ Burdash: Die Physiologie als Erfahrungswissenschaft. Th. 3. 185 ol. —

¹²⁾ Schröder van der Kolk: Seele und Leib in Wechselbeziehung zu einander. Braunschweig. 1865. 135—136 ol. — ¹³⁾ Prof. W. Preyer: Die Seele des Kindes. Leipzig. 1882. 110—115 ol.

melynek segedelmével megítélni képes azt, hogy belszervei szokott rendjükből s működésükükből kiemeltettek, azon következtetést engedi vonni, hogy már születése előtt is tudomással kellett birnia zsigereinek állapotáról, azaz tényleg kellett visceralis, muscularis vagy egyáltaljában sensibilis emlékezetképekkel birnia, különben a születés percében véghezment elváltozásokat sem vehette volna észre soha. Hisz elváltozást egyáltaljában csak ott vagyunk képesek tudomásul venni, a hol egy korábbi észrehevésnek visszamaradt emlékét egy későbbivel párhúzamba bírjuk állítani.

A zsigérezetek emlékezetképeinek, ugymint egyéb sensibilis emlékezetképeknek a jelenléte mindezeknél fogva ujszülötteknél kétségbe nem vonható. Való jelenlétük az első élethónapokban napról-napra tárja magát szemünk elé. — Ha például a jóllakott, melegen s szárazon ágyalt, egészséges csecsemő minden látható ok nélkül nyugtalankodik, sír, kiabál s hányja-veti végtagjait, e viselkedés magyarázatára bizonyny csak belső okot szabad keresnünk. Hogy e belső ok sem »kényszerítő ösztön«, sem »véletlen szeszély«, miként azt Preyer¹⁴ hiszi, nem lehet, könnyen indokolható, ha meggondoljuk, mily virtuositást szoktak az ily kis világpolgárok belszerveik állapotáról való tudomásvétel tekintetében tanúsítani. — Ott, hol az öntudat összes tartalma a zsigérezetekből támadt képzetek sorának uralma alatt áll; ott, hol egyéb emlékezetképek hiánya miatt a lepergő eszmétársulási folyamatoknak is majd kizárólag még e visceralérezetek határkörén belül kell mozogniok: ott nem csodálkozhatunk fölötte, ha ezen nevezett érzetek apperceptiói sokkal biztosabban, sokkal erélyesebben és tökéletesebben mennek végbe, mint felnötteknél, mely utóbbiaknál számos, érzéki észrehevésből eredett, külvilági benyomásokból szerzett emlékezetkép népesíti túl az öntudatot és ennek folytán a zsigerekből szakadatlan folytonosságban fakadó, állandó és megszokott, gyengébb ingereket az öntudat felszínére vergődni nem engedi. — Kivételesen és kóros alapon megtörténik ez felnötteknél is, például hypochondriánál, a midőn az agyműködés e tekintetben a csecsemőkor tökélytelenségére süllyed le, azon különbséggel, hogy míg az efféle szervi

¹⁴ W. Preyer i. h. 96. ol.

sensatiók fokozódott mérvbeni betolakodása az öntudatba apró gyermekeknél normális viszonyoknak felel meg, addig az felnőtteknél mindig kóros zavarnak az eredménye.

Tekintetbe véve ezeket, meg fogjuk magyarázhatni azon nagyszerűen kifejlődött tehetséget, melylyel a csecsemő saját zsigereinek állapotáról tudomást tud szerezni magának, annak daczára, hogy idegrendszere általában érzetek s érzések vezetésére koránt sincsen annyira begyakorolva, mint a elnőttké. — Egy a bélcsatornában meggyülemlett apró gáz- vagy légmennyiség túlságos — a különben folyvást alvásra képes gyermekeknél — egész éjjelek nyugalmát elrabló sensatiókat képes előidézni. Az orrürben tapadó csekély nyák is már a legkellemetlenebb érzeteket keltheti. A légkörben lebegő por csiklandozása elegendő erős tüsszentések kiváltására. Az emésztés rendszeren végbe menő folyamatai a gyomornak sokszerű idegen érzetei által lehetnek kísérve. A belek hevesebb mozgásai kínos sensatiókat gerjesztenek. És a pelenkában képződött kicsinyke ranczocska is üntig elég arra, hogy az étkezést, alvást stb. gátló erős fájdalom előidézéseire váljon alkalmassá.

Mint tapasztalati tény ismeretes a csecsemők azon saját-sága, miszerint étkezés után, látszólag jó kedvben véghezvitt hosszabb idei mozgások közben, hirtelen, minden szembetűnő ok nélkül, fájdalmas sikoltásba törnek ki s előbb meg nem nyugszanak, míg végre az álom el nem nyomja őket. E nyugtalanság, mely bizannyal csak valamely kellemetlen érzetnek lehet a szüleménye, eredetére nézve mindeddig álom utáni kívánságra vezetettet vissza. Az mondatott ilyenkor, hogy a gyermek álmos. Megfigyeléseim ellenkező meggyőződésre hoztak. Nem álmos az, mely a gyermeket sirásra készíti, mert az álmos csecsemő — ha egyéb baja nincs — nehézség nélkül alszik el, hanem az elfáradás kellemetlen érzete, mely a túlsok mozgásnak a következménye s az álom bekövetkezését megakadályozza. — Az elfáradás felnőtt embereknél is vajmi kellemetlen izomerzeteket kelt, a gyakorlatlan gyermekizom pedig kell hogy ennél még százszorta könnyebben fáradjon el. És tényleg tapasztalataim oda vezetnek, hogy az öröm mozgásai közepette hirtelen sikoltozni kezdő csecsemő csak az elfáradás okozta fájdalmas izomerzetek — mint zsigérérzetek miatt — válik ily nyugtalankodóvá. Hogy

pedig hasonló izomérzetek felfogására az e korbeli gyermekek — de már az újszülött is — képesek, azt ujabban Preyer¹⁵ elég nyilvánvalóan mutatta ki.

De a magzat szervezetének minden rendű működése szorosan járván karöltve a legkülönbözőbb érzetek keltésével; természetesnek tünik azon észlelet, mikép a szomj és jóllakás, az éhség és emésztés, a légzés, székelés és minden egyéb testi functió sajátos érzeteket lök az öntudatba, melyeknek emlékezetképei ott híven visszamaradnak.

Egyéb emlékezetképek hiánya mellett és azon csekélyszámú ingerbehátások következtében, melyek a gyermeket még ekkor kívülről érik: fentiek tekintetbevételével világos lesz, miszerint a gyermek öntudatnak legnagyobb részét ez életkorban még a zsigérérzetek támasztotta emlékezetképek foglalandják el, és pedig mindaddig, míg külről jövő érzéki behatások nyomán élénkebb emlékezetképek nem halmozódnak fel ott és ki nem szorítják az előbbienekét idővel uralkodó helyzetükből. — Ezen időpont eléréseig a visceralis, muscularis, tactilis és egyéb sensibilis emlékezetképek lepik el túlnyomó mennyiségben az öntudatot és okozzák ez által a gyermek azon kiváló fogékonyságát, melyet zsigerei állapotának felismerésével szemben tanúsít.

Egy látszólagos egyoldalú tökélyvel állunk itt szemben, mely a gyermekértelem fejlődése folyamában felmerül, mely azonban inkább tökéletlenségnek minősítendő és pedig azért, mivel az agy fejletlen volta által van feltételezve. A projectió-utaknak még csak egy kis része van ingerületvezetésre begyakorolva és a kéregsejteknek nagyobbára csak azon száma lett emlékezetképek által belepve, melyek a fentemlített zsigérérzetek felfogására rendelvek. E mellett az associatio-ösvények sem fejlődhetek ki elegendőképen, vagy ha léteznek is, ingerületvezetés tekintetében még teljesen tanulatlanok. Mert ott, hol képzetek még egyáltalában alig vétettek fel az agykéregbe, ott ezeknek egymásközötti egybekapcsolódása is igen durványos maradhatott.

A munkaképes associatio- s projectio-ösvények egy nagy részének a hiánya ké-

¹⁵ W. Preyer: i. h. 215. ol.

pezi tehát a végső okot, melyre a gyermek agy túlságos ingerfogékonysága szervi-érzetek ingereivel szemben visszavezethető.

Ezenkívül a gyermek, agyának fejlődésével csökkenő arányban, a külvilágról szerzett impressiókat is associatióba hozza az agyában felhalmozva levő emlékezetképekkel. De mivelhogy ott nagyobbára csak az említett zsigerezetek emlékezetképei vannak jelen, a külbenyomás ingerei is ilyeneket élénkíthetnek csak fel, mely utóbbiaknak kellemes vagy kellemetlen természete szerint aztán az eredeti külről ható ingereknek is kellemesekké vagy kellemetlenekké kell válniok. — Ily úton magyarázható meg a kicsiny gyermekek öröme és bújja. Az anya vagy dajka látása a jóllakás, a tápcsatorna kellemes zsigerezeteinek emlékezetképeit kelti fel és a csecsemőt mosolyra indítja. Idegen arcz, például a csőrét hozó baba megpillantása ellenben, kellemetlen zsigerezetek emlékezetképeivel szövődvén össze, sírásra készíti őt.

Ilyképen valamennyi külingerek perceptiójához bizonyos-nemű zsigerezetek emlékezetképei csatlakoznak és a gyermek öntudatában a külvilágot szoros kötélekkel fűzik saját egyéni szervezetéhez.

Az újszülött ennél fogva nem bírja még megkülönböztetni énjét a külvilágtól, minden kívülről jövő behatás énjével szoros-összefügg. A külvilág eseményei — a mennyiben apper-
cipiálva lesznek általa — saját testi egyéniségéhez hozzátartozni látszanak. Az agykéreg megszokta csak a testből jövő érzetek mennyiségét tudomásul venni. Az ezen subjectiv és az objectiv benyomások közti bíráló ítélet- és következtetésnek, hosszú időt s gyakorlatot igénylő, folyamatai még azért végbe nem is mehet-
tek. Az újszülött e miatt — daczára annak, hogy nála a külvilágtól elkülönített én fogalma még ki nem fejlődött — egyedi szervezetéhez szokta viszonyítani minden perceptióját, és zsigerezeteinek uralma alatt állva, a külről ható ingereket is csak ezekkel hozza associatióba. Szóval az újszülött — és a gyermek egyáltalában — mindaddig, míg a külvilágról szerzett emlékezetképek tömege, valamint az ebből associatió utján fakadó fo-

galmak mennyisége lassan túlsulyra nem vergődik és míg, erősebb intenzitása által, az előbb említett szervi érzetek emlékezetképeit mindinkább elfödni nem képes: mindaddig nemcsak saját szervezetére s egyéniségére fogja vonatkoztatni a külvilágról kapott képzeteit valamennyit, hanem azonfölül egyuttal zsigérérzeteinek emlékezetképeivel fogja azokat egyenes associatióba hozni.

Egy szóval a picziny gyermek nem képes még subjectiv érzeteit az objectiv észrevéveésektől megkülömböztetni, minélfogva személyes énjét a külvilággal összefolyni engedi. Az én fogalma körülbelül csak a 22-ik élethóban alakul meg és a közbeeső időszakban csak oly associatiók jönnek létre, melyek a külbenyomások képzeteit a zsigérérzetek meglevő emlékezetképeivel kapcsolják össze. Hisz minden külbehatás külön zsigérérzetekeztelt és minden érzéki benyomás ezért az egyéni szervezettel szoros kapocsba lép. Párhuzamban eme kapcsok szaporodásával s összefüggésben a felvett külbenyomások ingereinek növekedő számával, csakhamar a gyermek szaporodásával arányban — annak énje is mintegy központjává válik az őt körülvevő világnak. Minden körülötte forog, minden csak érette történik, minden külesemény ő reá bír vonatkozással. Mindenki érette tesz, mindenki vele foglalkozik, és nincs az által a percipiálható lények vagy tárgyak között olyan, melyet saját személyiségével összefüggésbe ne hozhatna. A gyermek e miatt különös és általános figyelem tárgyaként képzei magát, az általa ismert világ központja vél lenni, melynek minden egyes életmozzanata nézete szerint csak személyes érdekeit képviseli. Ily úton téves ítéletet alkot magának a külvilágról, azaz valóságos téves szemékek el bír.

E téveszmék, analogiában az elnebetegyek hasonló értelemzavarával, »megfigyeltetési téveszméknek« nevezhetők, annál inkább, mivel a kisdedek valóban minden küleseményt, minden észrevett személyt vagy tárgyat önszemélyükkel hoznak vonatkozásba és minden dolgok tudomásul vett menetében egy az egyéniségüket figyelemmel kíséző factor működését tételezik fel. Lépjen például egy idegen alak a szobába s a gyermek azonnal eltakarja magát, elfordul fejével vagy éppen sírásnak indul, bárha az idegen őt tulajdonképen nem is vette észre; jelezve ezen vi-

seletével azt, hogy máris önmagára vonatkoztatta annak megjelenését. Ugasson a kutya az utcán egy rongyos koldusra s lássa ezt a gyermek véletlenül a csukott ablakon keresztül; azonnal lesülyednek szájjúgai, elkomorodik arca és könnyeket is hullatna, ha el nem távolítanák őt a látvány elől hirtelen. Perlekedjen a közelben két idegen egyén egymással, s a gyermek ezek lármáját is önmagával hozza oki viszonyba. Végre ütessék ki korbáccsal bármi okból a szobába tolakodott eb, s a gyermek a verések súlya alatt nyöszörgő állat fájdalmát is tüstént saját, rögtönözve támadt kellemetlen érzeteivel kapcsolandja együvé.

A szájalom vagy félelem érzete ez alkalmakkor mérvadó szerepet nem játszhat. Ennyire magas értelmi műveletek teljesítésére az ilykorú gyermek agya képesítve még nincsen. Hisz azt sem tudja még, hogy az idegen ember bánthatná őt, mert bántalmazást még egyáltalában senkitől sem szenvedett. Azt sem tudja, hogy a perpatvar vészes következményű lehet, mivel első ízben tanúja az efféle eseménynek. Arról sem győződött még meg, hogy a kutya haraphat, vagy hogy az ütés fájna, mert senki őt ekkoráig megütni nem merte. Hogy birna hát tudomással arról, hogy félelme avagy szájalom-érzete indokolva van? Ösztönről sem lehet szó, mert ösztönök egyáltalában nem léteznek (miként ezt más alkalommal óhajtanám kifejteni); mire vezetünk hát vissza az elősorolt jelenségeket? Nem maradt egyéb hátra, mint az érzéki észrevések útján felélénkített kellemetlen zsigérérzetek fellépésére visszavezetni azokat, mely érzetek subjectiv természetűek lévén, a létrejövő eszmetársulások fonalán a küleseményt is az egyéni szervezettel kötik össze, azaz a megfigyeltetési téveszme nyilvánulására vezetnek.

De ha elismerjük azt, hogy a gyermek ezen életkorában valóban a megfigyeltetés téveszméjével bír; hogyha elismerjük azt, hogy tényleg magára vonatkoztat mindent, a mit csak lát és hall, érez és tapint; és hogyha belátjuk azt is, miszerint eme értelmicsalódással párhuzamban önszemélyét a külvilágtól megkülönböztetni nem bírja, a kettő között kellő határt vonni nem tud: ebből kifolyólag természetesnek találhatjuk azt is, hogy ugyan-e gyermek önnön testi és szellemi erejének mennyisége és mértékéről sem képes kielégítő fogalmat szerezni magának.

— Azt hiszi, hogy akaratával uralkodni képes a felnőttek felett. Tehetetlenségét nem ismerve szembeszáll velük, üt utánuk és tyrannusok módjára despotikus akaratoskodással igyekszik azokat alávetni magának. A gyertyaláng elolthatásának analogiája után ítélve, iparkodik eloltani a hold világát is. Kapkod a tűz után. Leszedné az égről a fényes csillagokat és örömmel futná be a tenger csillámló vitzükkrét. — Szóval, a gyermek — agyának ezen fejlődésfokán, — midőn az ítéletek és következtetések associatió-folyamatai még tökéletlenül mennek végbe; mikor azon idegrost-utak, melyeken ezen associatióknak létre jönniök kellene, még nagyobbára nem léteznek avagy legalább járhatlanok: a gyermek túlbecsüli magát, önszemélyéről óriási fogalmakat alkot magának, azaz a megfigyeltetési téveszméken kívül még a n a g y s á g i t é v e s z m é k egy bizonyos nemével bír.

A gyermek ilyenkor — mint Sigismund¹⁶ mondja — mindent akar. Testével mindent összefüggni hisz s azért az élő külvilágnak erőnyilvánulásait is szervi érzetei kapcsán saját egyéniségével hozza összeköttetésbe. Egyetlen folytonos óhaja a kellemes zsiger-érzetek megújítása s a kellemetleneknek elodázása. E vágyában határt nem ismer, mert képzeletében a körülötte levő mindenség egyediségéhez van lánczolva föltétlenül. Szerfelett túlbecsüli önerejét — miként azt már Heyfelder¹⁷ kinyilatkoztatta — és azon mérhetlen irigység és határtalan önszeretet által lepetik meg, mely összességében az ismert gyermeki egoismust neveli oly nagyra. — A mennydörgést csendre inti, mihelyst neki nem tetszik ijesztő moraja, az esőtellegeknek szétoszlást parancsol, éjfélkor hívja fel az ég boltozatára a napvilágot s a bírhatás vágyától indítatva átölelné a szivárvány színtarka ívét is. Egyszóval helytelen ítéletet teremt magának saját testi és szellemi erejéről, mely annyival inkább válik szembeszökővé, mivel éppen ezen ítélethamisítás időszakába esik az »Én« fogalomnak előszöri megalkotása is, minélfogva az »óriási

¹⁶ Berthold Sigismund: Kind und Welt. I. Die fünf ersten Perioden des Kindesalters. Braunschweig. 1856. 197. ol. — ¹⁷ O. Heyfelder: Die Kindheit des Menschen. Erlangen. 1858. 27. ol.

é n«, még kirívóbban engedi kifejeződésnek a nagysági téveszmék bő raját.

Eközben a gyermekagy, mindtovább gyarapodva, sűrűbben szerzett tapasztalatait, rendezettebb ítéletek segédelmével, már-már megtanulja bírálni és lassanként észreveszi, hogy óriásinak hitt énjében mily gyakran csalódik. Majd a csalódásokat associatióba hozza a külvilággal s mivelhogy személyes érzeteinek emlékképeivel összhangzásba hozni mindjárt nem bírja, külső akadályokra szereti visszavezetni azokat. E külső akadályok azonban — hisz ellentétbe lépnek saját egyéni intentióival — meggyőződése szerint csak idegenszerűek, csak ellenséges természetűek lehetnek. Így kelnek ki a jelenvolt nagysági eszmék keretéből lassanként az ü l d ö z t e t é s i t é v e s z m é k n e k első nyomai. — A gyermek, fejlődésének ezen stadiumában, valóban féltékeny és ijedős lesz, magára hagyatva nem mer maradni, a sötétségtől irtózni kezd, idegen alakok elől elrejtőzik, ismeretlen megszólításra könnybe borul s eddig nem látott tünemények előtt remegve keres menedéket az anya ölében. Szóval a gyermek szellemi életének ezen korszakában valóságos ü l d ö z t e t é s i t é v e s z m é k által gyötörtetik, melyek annyira fokozódhatnak hogy a felnőttek jóakaró intéseiben s rendreutasításaiban is valóságos ellenséges szándékot vél kiolvashatni. A büntetést pl. mindig érdemtelenül kapja, vétségeiért környezetét okolja és az iskolában aratott rossz sikerért kivétel nélkül a tanítót vonja felelősségre.

A mi a féltékenységet illeti, az a 4—6-ig életévig szokta a gyermekkorot jellemezni. Az ilykorú gyermek mindentől fél, a mi érzékei elé téved, legyen az ember, állat vagy élettelen lény. Félt a kutyától úgymint a macskától (Sigismund),¹⁸ fél a madártól úgymint a hernyótól, s nincs az az ártatlan bogár vagy légy, melynek megpillantása hasonló érzelmeket ne keltene benne. — És e félelem nincsen reá nevelve — miként azt Meyer B.¹⁹ véli, — mert magától fejlődik, daczára a leggondo-

¹⁸ Berthold Sigismund: Kind und Welt. I. Braunschweig. 1856. 113. ol. — ¹⁹ B. Mayer: Das Kind in den ersten Lebensjahren. Berlin. 1872. 37. oldal.

sabb nevelésnek és közös sajátságként található fel, kisebb-nagyobb fokban, minden gyermeknél. Okát az érzelem azon kellemetlen zsiger-érzetek felélénkítésében leli, mely érzetek — bár apadó erélyben — még mindig részt vesznek az associáció értelmi műveleteiben.

Ily úton a legközömbösebb dolgokban ellenséges erők működése kerestetik es találtatik általuk. Minden ártatlan esemény roszakarató törnek bizonyul. A patak moraja, a szellő susogása láthatlan, titokzatos tényezők nyilatkozataként kerültek. A bokrok sűrűje ellenséget látszik rejteni, az ágak lombjai idegen alakokat burkolnak, a kémény füstjéből vészthozó szellemek szállanak alá, sőt a saját árnyék is, üldözők körvonalait sejtetve, futamodásra készíti a gyermeket.

A téveszmék jelenlétére gyermekeknél — azoknak mindhárom alakjában — figyelmeztetett már egyízben Meynert²⁰ is, állítva, hogy azok veleszületett sajátságát képezik minden embernek. — E nézet azonban nélkülözni látszik a természetes alapot. Veleszületett szellemi tulajdonokkal nem rendelkezik az új világpolgár, mert azokat kivétel nélkül az élet változatos folyamában kell megszereznie. Ha tehát ily psychikus sajátságok az agy későbbi kifejlődése közben kifejeződésnek; azok többé veleszületetteknek nem mondhatók, még akkor sem, ha szülemlésükre bizonyos öröklött dispositiót vennénk is fel. Ezen jelenségek létrejöttét inkább azon elégtelen agyműködésre kell visszavezetnünk, mely agyműködés az által van feltételezve, hogy az emlékezetképeket egybekapcsoló associáció-utak hiányossága vagy járhatlansága miatt, a szükséges ítélő-következtetés logikai folyamatai kellően végbe nem mehetnek. — Ha ezen — a gyermekkorban nem létező — associáció-kapcsokat a későbbi férfikorban működéskörükből kiesetteknek képzeljük, ugyanazon eredmény fog létrehozatni, mint a melyet a fejletlen agy műhelyéből támadottnak észleltünk.

Ennélfogva a téveszmék keletkezése gyermekeknél nem mondható veleszületett sajátságnak, hanem inkább a kifejlődésben levő tökéletlen agy oly átmeneti tulajdonságának, mely

²⁰ Prf. Th. Meynert: Die acuten hallucinatorischen Formen des Wahnsinns und ihr Verlauf. — Jahrbücher für Psychiatrie. Wien. 1882. 192. ol.

mindannyiszor váltatik ki újra, valahányszor az agy functiója tökéletlenségének ugyanazon fokára szállíttatik le. E tökéletlenség pedig az általvan életbeléptetve, hogy a projectió- s associatió idegútjain az ingerületvezetés minden irányban még kellően vébenem lehet.

Hogy e felmerülő hiány a gyermekkor ezen időszakában már inkább esik az associatió-ösvények rovására, mintsem a projectióéira, világos, ha meggondoljuk, hogy hasonló téveszmék keletkezésénél főleg az ítélő-következtetés helytelen eszmetársulási folyamatai szerepelhetnek.

Tovább haladva kifejlődésében a gyermekagy, az apperceptió útján szerzett emlékezetképek száma s az ezekből fakadó ítéletek mennyisége folyton szaporodik. Gyermeki tehetetlenségének felmerülő tudata csakhamar háttérbe szorítja a nagysági eszméket és az indokolatlan félelem belátása lassanként elenyésztí a megfigyeltetési s üldöztetési eszmék végső maradványait. — Mindezek az associatiók harántvezetéseinek tökéletesbülésével járnak karöltve és a megfelelő idegrostok részint mennyiségi kiképződése által, részint azok vezető-képességének szorgosabb begyakorlása által vannak feltételezve.

De akár legyenek a nevezett téves felfogások már teljesen elenyészve, akár álljanak fel azoknak még némi nyomai: a gyermekagy további kifejlődése sorában rövid idő alatt egy újabb stadium következik be. — Már most az érzékek útján közvetített emlékezetképek szám szerint túlsúlyra vergődvén, élénkségük által majdnem teljesen elnyomják a figyelmen kívül eső zsiger-érzetek nagy számát. Az értelmi működés egy magasabb tetőpontra érkezik és az egybegyűjtött emlékezetképek egymással összehasonlítása, mint az ítélőkövetkeztetés alapfolyamata, már bizonyos gyakorlottsággal történik. — De mindez az agykéreg tökéletes functiójához még nem elég. Léteznek még gátak az associatió haránt-rendszerében, melyeket a fejlődő agynak le kell küzdeni. E gátak részint abban állanak, hogy az associatiók egybekötésére szükséges haránt kéregvelő-rostok, az úgynevezett »*fibrae propriae*«-k még elegendő sűrűségben nincsenek kiképezve; részint abban, hogy a fenlevő hasonló

idegrostok nagyobb száma ingerületek vezetésére még nincs be-
gyakorolva. — Hisz ez utóbbi akadályt illetőleg úgy Meynert²¹
mint Wundt²² és mások kimutatták, hogy az agykéreg két
pontja közötti ingerületátvezetés, oly associatió-úton, melyek
nyugalmi állapotukból még soha ki nem hoztak volt, azaz
ingerületvezetésre még fel nem lettek használva, lényeges ne-
hézségekkel történik meg először. Míg ilyeneknek áthelyezése
nyugalmi állapotukból az ingerület állapotába annál könnyebben
megy véghez, minél többször futotta volt végig valamely inge-
rület ezen utakat.

Az eszmetársulások elegendő gyors és kielégítő mennyiség-
ben való végbemenetelének eme kettős gátjai a gyermek szel-
lemi életét egy újabb phasisba hozzák, annak egyuttal jellegze-
tes alakot és sajátságokat is kölcsönözve. Misem világosabb mint
az, hogy az associatiók eme gátjai, a mind sűrűbben felhalmo-
zódó emlékképzetek nagy tömege mellett, s járatosabb associatió-
utak segedelmével, túlságos gyakran fognak egyes, útkokba eső,
emlékképzetek felélénkítéséhez hozzájárulni, miáltal némely kép-
zetek és fogalmak, a gyermek egyéni akarata ellenére is, sza-
kadatlan sorban népesítendik be az öntudatot, s abban — nem
szólítva s nem keresve — mindig újból-újból megjelennek. Te-
szik ezt pedig annál inkább, mivel épen azon associatió-utak
legnagyobb része nem lépett még a kellő actióba, melynek sege-
delmével egyedül vergődhetnék a kéreg szokott fékező befolyása
hatásra, s melyek útján eszközölhető kizárólagosan a képzet-
társulások tömkelegében lepergő folyamatoknak rendezett logikai
láncolatban való végbemenetele.

E gyakran egymást követő hasonló fogalmak s képzetek
felszökése az öntudat előterébe, minden egyenes inger nélkül
s az egyén akaratán kívül, pedig nem mondható egyébnek, mint
valóságos k é n y s z e r e s z m é n e k. S tényleg a gyermekkor
ezen időszaka kiválóan szokott jellemezve lenni a k é n y s z e r e-
s z m é k nagy sokasága által.

A gyermek — kényszertől hajtva — egy s ugyanazon kér-

²¹ Prf. Th. Meynert: Fragment aus den anatomischen Corollarien
und der Physiologie des Vorderhirns. — Jahrbücher für Psychiatrie. Wien.
1881. II. Bd. 79. ol. — ²² Prf. W. Wundt. Grundzüge der physiologischen
Psychologie. Leipzig. 1880.

dést százszor is képes ismételni, bárha mindig ugyanazon választ nyerte legyen is. Ha eltört játékszerét egészsze szeretné varázsolni, bár mennyire biztosítjuk őt annak lehetetlenségéről, csak újból sürgeti azt minduntalan. Ha elmaradt a trombita szava, annál többet fujja, minél kevesebbet szól az, s a kapott fölvilágosítás daczára azon erős hiszemből él, hogy tán visszajövend mégis a várva várt hang. Ez okból — mintegy titokban — előszedi minduntalan a félretett játékszert, hogy ismételen kipróbálhassa annak szóláskéességét. Máskor csak úgy képes kávéját meginni, ha ivásközben ujjacskaival bedughatja mindkét fülét. Sokszor nem tudja megenni vajas-kenyerét, hacsak annak vajas fele lefelé nem tekint. Más alkalommal csak falovon ülve reggelizhet vagy ebédlevesét csak úgy bírja elfogyasztani, ha annak minden egyes kanáltartalma dadája által külön-külön megizletetik. Olykor mezítláb járna napokig, majd ismét kendőbe burkolózik forró nyári hőségben. Néha hozzá nem nyúlna a világerért sem egyik vagy másik babájához, máskor aludni sem birna nélküle. Hol csókot követel szüntelen, hol csökönösen ellenzi annak adását. S így tovább ezer meg ezer alakját lehetne felsorolni a gyermekek kényszerképzeteinek, melyek mindannyian csak az associatio fenálló gátjainak lassankénti csökkenésével tűnnek el.

A kénysz. reszmék nem ritkán mutatkozó csoportos fellépését alkalmam volt rövid idő előtt két 8—9 éves leánykánál észlelhetni, kik bábúikkal játszadozva azon kényszerképzet által lepettek meg, valjon ki fog jövendő gyermekeiknek nevelőnője lenni? E kérdés megoldhatlansága sok fejtörést okozott nekik. Miután napokon keresztül voltak kényszerítve foglalkozni vele, végre azon megállapodásra jutottak, hogy jelenlegi saját nevelőnőjük fog leginkább megfelelhenni jövőbeli igényeiknek. Az ezen kényszereszmé alapján létrejött határozat azonban új kényszereszmét keltett, mely újból napokon át vette igénybe a serdülő agyácskákat. Ugyanis azon eszme villant most fel, hogy a nevelőnőnek magának is leendvén talán akkorára gyermekei, lehet hogy azoknak fogja szentelni egész életét, s ez okból mások gyermekeinek nevelését el nem vállalandja. Hosszú töprenkedés után, de még mindig a kényszer hatalma alatt, végre nyílt kérdés intéztetett a nevelőnőhöz. Miután ez biztos reményekkel ke-

csegtette őket, a kérdésnek ily kellemes megoldása teljessé tette boldogságukat. — De a kényszerképzet még mindig fenállott, s újabb associációk keletkezésére adott alkalmat, melyekből ismét olynemű meggyőződés származott, miszerint két anyának külön-külön gyermekéhez egy nevelőnő nem elég. E kétség gyötrelme alól újból csak a nevelőnő nyilatkozata volt képes őket kibontani, miért is ismételve hozzá fordultak, kérdezvén tőle, melyiknek gyermekénél közülök hajlandó ő a jövőben a nevelőnői tisztiséget elfogadni? A szegény nő nem tudván erre határozott választ adni, kitérőleg oda nyilatkozott, mikép ahoz szegődik el majdan, ki jó viselet és szorgalmas tanulás folytán azt magának jobban ki fogja érdemelni. De még evvel sem volt vége a kényszereszmék összefüggő láncolatának, mivel képzeletében az egyik leányka máris a testvérke gyermekénél látta működni szeretett nevelőnőjét. És a kényszereszmé ily alakban, oly rettentő befolyással birt e gyermeki kedély életére, hogy csak sűrűn hulló könyvek segédelmével tudott könnyebbülést szerezni bánatos lelkének.

A gyermekkori kényszerképzetek tartósságát s azok függését bizonyos associációk létrejöhetségétől, következő más eset illusztrálja élénken:

Egy közel négy éves leányka végtelen kérdezgetése közben megtudta egy alkalommal apjától, hogy ez utóbbi az óralánczán függő medaillonjában elhalt testvéreinek hajfürteit hordozza. E körülmény tudata ezóta a gyermeknél — hónapokon keresztül fenállott — kényszerképzetek és cselekmények kifejlődésére adott alkalmat. Valahányszor a lányka megpillantotta a medaillont, mindig azon tipikussá vált kérdéssel állott elő: »mi van benne?« S bárha mindenkor ugyanazon, általa már nagyon jól ismert, válaszzal utasított el: »hisz tudod kedvesem«, nem engedte magát kérdéseinek további sorrendjében megzavarni. E mellett egyszersmind önmaga adta mindig felvetett kérdésére a szükséges választ is. A kérdések kényszerűleg következő tipikus rendben és alakban sorakoztak egymásután: »mi van benne?, ugyebár haj?; kinek a haja van benne? ugyebár A. bácsié?; benne van még B. néni haja is?; ugye igen?; de C. néni haja is benne van, ugyebár?; kinek a haja nincs benne?; sokaké?; mutasd meg apám, hadd nézzem belül-

ről!« — Miután e szokásos kérdések s válaszok lepergetésével készen volt, nem tágitott aztán addig, míg az ékszer belsejébe be nem tekinthetett, mi mellett ujjacskáival a hajfűrtök kanyarulatai szerint végig rajzolgatott, majd becsukta annak fedelét és szó nélkül eltávozott. E procedurát ismételte mindennap, sőt olykor napjában többször is, hónapokon át folytatva azt ugyanazon alakban, ugyanazon szavakkal, ugyanazon taglejtésekkel, s végül ugyanazon befejező kényszereselekményekkel. Érdekes e mellett az, hogy e kényszerképzetet kizárólag csak az említett tárgy látása váltotta ki, hogy az önmagától soha nem keletkezett, és hogy valamenyszer az illető ékszer a gyermek szemei elől elfödött, a szokásos kényszerkérdések tipikussá vált alakban szintén elmaradtak.

A gyermekek ismert változékonysága e korban, azoknak olykori csökönös akaratoskodása, türelmetlensége, állhatatlansága és megbízhatatlansága, mind valamennyi csak ily kényszereszmék sokasága által van feltételezve. Hisz a külbnyomások ingereinek apperceptiója mellett hiányzik a kellő képesség azokat egymással kapcsolatba hozni, s így csak nehezen sikerül a támadt fogalmakat egybevetni, összehasonlítani, megítélni avagy egymás között rendszerint megmérlegelni.

Mondottuk, hogy az ingerület számára járatos utakon az ingervezetés egyáltaljában könnyebben történik, mint a járhatlanokon. Még inkább áll ez a gyermekek idegrendszerére vonatkozólag. Ez okból a gyermek a felfogott ingereket sokkal könnyebben engedi a centripetal utakról a centrifugal idegpályákra átömleni, mint a felnőtt ember, s ebből kifolyólag nagyobb mérvben ösztönöztetik beható ingerek folyamán azonnali akaratos impulsusok kivetítésére, mint az öregebbek. Ez annál inkább eshetik meg, mivel a kéreg úgynevezett gátló képessége, mely erélyének mekkoraságában az associatió-kapcsok számától függ, a még uralkodó associatió-szegénység következtében, gyengült η [ρ] csak hatásra.

Már pedig ha ez áll, és áll az is, hogy sűrűn egymásután egyképen befolyó azonos ingerek gyermekeknél kényszerképzeteket teremtenek: várható lesz az is, hogy az ez utóbbiak által kiváltott akaratos impulsus szintén mindenkor egy és ugyanaz

legyen. Sőt több mint valószínű, hogy az inger által kiváltott rögtöni impulsus, még ha a gyermek önszemében is tűnne utólag ferdének vagy czélszerűtlennek, mindazonáltal az inger felvillanása perczében annak pillanatnyi behatása alatt, állandóan a kényszer hatalmával bír.

Ha meggondoljuk azt — mit fentebb már volt alkalmam érinteni — hogy összes szellemi működéseink felépítettése kezdetben, a vegetatív érzetek felvételén kívül, főleg a reflex mozgások szülte beidegzési-érzetek s izom-érzetek észrevevésén alapszik, és az ezen észrevevésekből eredett emlékezetképek associációja segedelmével eszközöltetik először: azon meggyőződésre fogunk jutni, miszerint a gyermek szellemi fejlődésében a szervi zsigerérzetek emlékképei között a motorikus emlékképzetek játszanak kiváló szerepet. Miután továbbá a gyermekkor ezen időszakára kihatólag, melyben a zsigerérzetek emlékképein kívül nagyobb részben csak mozgási emlékképzetek vannak jelen, az associációk játékanak is jelesen a fenálló — eddigelé kiköszörült — összekötő vezetés-útak nyomán kell történnie: kénytelenek vagyunk elismerni azon tény valódiságát is, mely szerint az eszmetársítás mindennemű folyamata, a hozzászegődő motorikus emlékképzetek felelevenítése miatt, különféle mozgások által lesz kísérve.

Már pedig, ha igaz az, hogy gyermekeknél a mondott okból az eszmetársulások minden folyamatához igen könnyen mozgások is társulnak mindenkor; és ha másrészt való az is, mikép a kérdéses korban a kényszereszmék megjelenése a fejlődő agy élettani sajátságának tekinthető: nem fogunk csodálkozhatni a fölött sem, ha látjuk, hogy a kényszereszmékhez rendszeren, az általuk kiváltott motorikus emlékképzetek fellépése miatt, kényszereselekmények is csatlakoznak.

Ily kényszereselekmények jelenlétét gyermekeknél tagadásba venni nem lehet. Ki ne tapasztalná azoknak oly gyakori megjelenését mindennap? Vagy másként nevezhetnők-e például a gyermekek — csak rossz szokásnak keresztelt arcfintorgatásait: Nem-e kényszereselekvényeknek mondhatók a rendszerint modortalanság vagy ildomhiány nevével bélyegzett esetlenségek s ostrombaságok, melyeket elhagyni nem képes, és melyekbe minden figyelem mellett s a legjobb szándék daczára, akaratla-

nul vissza-vissza esik. Az egyik gyermek orrát fintorítja minduntalan, a másik szájjúgát rángatja szüntelen, s míg a mimikai efféle arczorítások egész serege váltakozik, addig időközönként a kényszereselekmények egész csoportjai is merülhetnek fel. Ilyen bizonynyal, hogy példával éljek — a gyermekeknek egy lábbali folytonos ugrálása, mialatt a másik végtag rendszeres lépéseket teszen. Ilyen az egyoldali lábnak kétszeri lépése járás alkalmával, míg a másikoldali ugyanazon idő alatt mindig csak egy lépést végez. Ilyenek a gyermekek lejtőző, tánczó járásai, a nyelvesattintások, szájsziszegések, hajfodorítások, orr- és fül-turkálások, bőresipkedések stb. Ilyenek a szokásos szemhunyorítások, ajkrágások, test- vagy végtag-ingatások és sok egyéb hasonló mindennapos tünet. Ide sorozhatók végre ama tumultuosus, czéltalan mozgások, mel'ekkel makranczos gyermekek sokszor haragjukat szokták kifejezni, levetvén magukat a földre, ide-oda dobálódzva végtagjaikkal, összezúzva kedvencz játékszereiket s állatias hangok kilökése közt tépve hajukat és szaggatva testük ruházatát. Ez utóbbi jelenségek sokban hasonlítanak a dühöngő elmebetegek czéltalan mozgásaihoz.

A kényszereszmékhez szorosan füződő kényszereselekvények kifejezett alakját alkalmam volt észlelhetni egy hat éves kis fiucsánál, ki, eltörve találván legkedvesebb játékszerét, minden ok nélkül azon kényszereszme befolyása alá jutott, miszerint e szerencsétlenség csak valamely kutya harapása által eshetett meg. Ezóta a fiu utána szaladt minden kutyának, hogy megverhesse, mivel bármely ebnek meglátásakor azon meggyőződés érleltetett fel benne rögtön, hogy »ez volt az igazi tettes.« — Ebből kifolyólag következtek aztán az ütés kényszereselekményei. Ezeknek ellentállani nem volt képes. Mindaddig nem volt nyugta, míg az állatot képzelt büneért meg nem lakoltatta. Mihelyest azonban más ebet pillantott meg, beismerte az előbbinek ártatlanságát s az utóbbira sujtotta fenyítésvágyának kérlelhetlen szigorát.

Tudvalevőleg a vágy, törekvés, óhaj, szorongás, ügyekzet, iparkodás, kíváncsi, stb., valamint az ugynevezett ösztökölések mind megannyian a mozgási képzetek egy alantibb, csekélyebb foku ingerületénél nem egyebek. Nem akarok jelenleg e tény bizonyítgatásával foglalkozni, csak azt szeretném

kiemelni, hogy mindezek oly kevés erélyü mozgási képzeteket képviselnek, melyek éppen ezen erélytelenségüknél fogva az akarat tevőleges küszöbét nem lépik át. Valóságos mozgássá ezek csak akkor alakulnak, ha nagyobb intenzitást nyervén, fokozódott erélyük segedelmével tényleges cselekményt váltanak ki.

Ily ösztökélések szintén léphetnek fel a kényszer hatalmával, a mint azok számtalan alakban a gyermekéletben is jönnek nyilvánulásra. A gyermekvilág ismeretes óhaja mindent birni, a mit csak szeme lát vagy füle hall, csakis efféle, a kényszer erejével feltolakodó mozgási képzetekből ered, mely képzetek intenzitásuk szerint vagy kielégítetlen kíváncsalom alakjában maradnak fen vagy pedig a megmarkolás mozgásaiban találunk végleges kielégítést. A birhatás e vágyából fejlődik progressióban a gyermekek ugynevezett s igen elterjedt »gyűjtési ösztöne.« Mindent, mi érzékeik elé kerül, birtokukba óhajtanak venni, s ha a körülmények kedvezők, azt meg is teszik.

Egy öt éves leánykánál — példának okáért — igen élénken láttam ez említett ugynevezett ösztönt kifejlődve. Holmiját e leányka rendszeren egy rakáson tartogatta együtt s iparkodott szüntelen ez összehalmozott birtokát mindavval megtoldani, a mi épen kezeügyébe került. Ha sétára vitetett a kertbe vagy mezőre, teli köténnyel tért onnét haza. Bárhová ment vagy bárhonnét jött, zsebeit mindig teli rakta a legfurcsább lim-lommal. Kavics, csiga, falevél, vasszög, csontdarab, virág, bogár és sok egyéb mindenféle a legtarkább zürzavarban rejlett ilyenkor kendőcskéjében. S ha önmaga végre már nem bírta czipelni a felszedett tárgyakat, segélyadásra szólította fel kíséretét. Mihelelyest azonban otthon megtoldotta uj szerzeményével játékszereinek terjedelmes loborait, mitsem törődött vele, még ha többé nem is lelte meg azokat a szokott helyen. Csak a látás pillanatában nem tudott megválni a tárgyaktól, de mihelelyt kielégítette rajtok gyűjtés-szomját, más tárgyakra ruházta azt, elfeledve egyuttal az elsőket.

Ugyanily kényszermozgásra, azaz kényszertörékvésre vezethető vissza a gyermekvilág élénk utánzási vágya is. Minden látott vagy hallott mozgást — akarva nem akarva — utánozni kénytelen. Innét ama könnyűség, mellyel a gyermekek minden testi ügyességet, a beszédképességet, idegen

nyelveket, s egyáltalában mindent, mit tanulni lehet, elsajátítanak maguknak. Evvel ellentétben felnőtteknél minden tanulás sokkal nehezebben megy, mivel nem bírják már az utánzási törekvést oly mérvben, mint az apró gyermekek.

Hasonló kényszermozgáson, jobban mondva kényszer-ösztököklésen, alapul a kisdedek kísérletezési és rombolási vágya is. Az első az érzéki észrevevéseket folyton kísérő kényszerű iparkodásból áll, az észrevett dolgokat megtapogatni, körülfogni, megszemlélni, megkóstolni, megszagolni, szóval azokkal mozgások segédelmével bővebb érintkezésbe jönni. A második pedig tisztán csak a kényszer sugalta erőnyilvánulás következménye. — Bármennyit tanul is a gyermek e két belső indító erő befolyása folytán, korántsem nevezhető az még tudományszomjnak avagy tanulásvágnak. Az ily korú gyermek még nem bír öntudatos belátással kísérletezései hasznossága tekintetében. Nem bírja még felfogni azt, hogy a dolgok belsejébe való tekintés tapasztalatainak megsokszorosítására vezethetne. De még arról sincsen fogalma, hogy tanulni és tapasztalni egyáltalában lehessen. Az indító ok, mely mozgásait sugalja, kizárólag csak a mozgás vágyából fakad. E mozgási vágy a mellett akaratlan, az öntudaton kívül eső valami, mely magától támad és az érzéki észrevevés nyomdokán terem éppen úgy, mint az utánzási vágy, mely utóbbi pedig egyike a gyermek leghatalmasabb eszközeinek az értelem művelődése s begyakorlása tekintetében.

Következő eset világosan ecsetelheti ezen életkor sajátosságos kényszer-vágyait :

Egy 12 éves mult fiú, munkásnép gyermeke, iskolalátogatás céljából naponta a temető mellett volt kénytelen elhaladni. A sírkert virágai mindenkor különösen érdekelték őt, de oly módon, hogy nem állhatta meg azt, hogy útközben egynehányat közülök ki ne tépjen és hogy az út mentén el ne szórja azokat. Főleg a sárga színű virágok gyakoroltak reá nagy ingert, mert nem volt képes mellettük elhaladni, a nélkül, hogy vonalzójával illő módon le ne nyakazza azokat. Sokszor dorgáltatott meg e miatt szülői által és még többször részesült kellő büntetésben, de mind hiába, a virágok megpillantása ezentúl is elegendő maradt arra, hogy a nevezett kényszermozgások kiváltassanak. A fiú tudta utólag, hogy rosszat cselekedett, de a

sárga »halottvirág« — miként azt nevezte — ingerének ellentállani sehogysem bírt. — A kártvallott felek részéről végre bírói feljelentés történt, de a fiú, a törvényszéki orvos véleménye folytán, mely ráutalt a bűncelekmény kényszertermészetére, a vád alól felmentetett.

A kényszer hatalmával az öntudat előterébe erőszakolt képzetekként — a felsoroltakon kívül — érzések is szoktak jelentkezni. Ezen kényszerérzések a kérdéses életkorban kell hogy gyakoriak legyenek, hisz egyáltalában túlnyomó szerepkörrel bírnak ilyenkor még a szervi érzetek, míg a többi észrevévésekből fakadó képzetek kisebbségben maradnak. — Hányszor nem halljuk például a gyermeket fájdalomról panaszkodni, itt vagy ott, holott esés közben meg nem sértette magát, hanem csak a hozzája sietők aggodalmas kérdezőgetései által figyelmeztetett ilyennek lehetőségére. A gyermek talán semmibe se vette volna bukását, de a csüggedelmes arczkifejezések meglátása fellevenítette kényszerképen azon kellemetlen érzeteket, melyek társaságában látta volt azelőtt környezetének hasonló ijedelmét. — Sok gyermek vélte már magán a harapás sebzését érezhetni, a mikor az eb csak megmorogta. — Számtalan közülük érezett már elalvás előtt az ágy takarója alatt egeret futkározni vagy kigyót mászkálni, mialatt a lepedő vagy takaró egy kis ráncza, vagy éppen saját ingecskéje csúszott simán végig testbőrén. — Nem ritkán szalad a gyermek félelmes arczczal édes anyja felé panaszkodva, hogy béka siklott volna le a torkán vagy bogár mászott ruhácskája alá. Érzem, hogy itt van — mondja a gyermek, — de mind hiába, anyja legszorgosabb vizsgálata sem képes megerősíteni az ő állítását. — Máskor hirtelen megfogva érzi magát karjánál, vagy rögzítve lábánál, míg körültekintve nem leli a szeppege keresett lidérczet vagy boszorkányt. Hasonló érzések végtelen mennyiségben lepik meg a gyermekvilágot, de a szülők részéről rendszeren semmibe sem vették.

Az izomérzetet illetőleg Sigismund²³ gyermekénél lehetünk egy világos példát, mely arra mutat, mikép az ezen fajbeli érzetek is képesek a kényszerkozta csalódásnak áldozatul esni. E gyermek dadájával sokszor negyedórahosszat is szaladgált, a

²³ B. Sigismund: Kind und Welt. I. Braunschweig. 1856. 191. ol.

nélkül, hogy elfáradt volna. Ha azonban apja által vitetett és-tálni, már a tizedik lépésnél is fáradtságról panaszkodott és ölje kéredzkedett. Ily egyszerű ténynyel szemben nem hivatkozhatunk a gyermek netáni bölcselkedő okoskodásaira, mintha elévült jogait akarta volna érvényre juttatni, hanem kizárólag csak ama elfáradási izomérzetek jöhetnek kérdésbe, mely érzetek az apa meglátásakor kényszerképen merülve fel, magyarázni engedik e furcsa gyermekszokást. Hisz az apa lehetett ép az első, kinek társaságában a kisdéd először tanulta megismerni a séta fárasztó természetét.

Az éhség érzete, mint zsigerérzet, szintén válhat néha kényszeréretté, mit olyankor van alkalmunk észlelhetni, a midőn a gyermek például, játszás közben, hirtelen avval áll elő, hogy ő »mandulasüteményre« lett éhes. Az éhség ekkor csak bizonyos étel utáni kíváncsálomban nyilvánul, mely más étel által semmi körülmény közt ki nem elégíthető és reáviszi a gyermeket arra, hogy másnemű ételhez, legyen az kedvencz édesség is, a világot sem nyúl.

Szó sem férhet tehát ahhoz, hogy a gyermekkorban a kényszereszmék s kényszereselekmények mellett a kényszerérettésék feltünése is megfigyelhető, világos bizonyítékául annak, miszerint az uralkodó associatio-hiány az öntudat képzettartalmának minden nemére kiterjed, s annak jelenlétét a nevezett korban elvitázni többé nem lehet.

De az eddig felsorolt tüneteken kívül léteznek a nevezett életkorban még egyéb jelenségek is, melyek annak további jellegzetes sajátágaiként állapíthatók meg. Ide tartozik a túlságig változókonny kedélyhangulat és a vele kapcsolatos depressionalis exaltationalis kedélymozgalom sokfélesége. — Ki ne látta volna még például a mosolyból sírásba s a sírásból mosolyba rögtön átmenő gyermekarczot? S ki ne észlelte volna azt is, mily csekély, mily parányi indok szükséges arra, hogy a bús vagy derült hangulatnak legnagyobb fokát váltsa ki? A zsigerérettéktől kezdve a kényszereszmékig, valamennyi eddig felhozott tünet, képesítve látszik lenni, e hangulatok kifejlődésére befolyást gyakorolni. — A gyermekek ismert akaratingadozása, azoknak nehézkes elhatározási képessége, to-

vábbbá a gyermeki könnyenhiszékenység, az ide-oda hajló vonzalom s egyéb szokásos tulajdonsága csakis a változó s felvilanó k é n y s z e r b ő l s z á r m a z ó é r z e l e m által van feltételezve.

Tudjuk, hogy a kedélyhangulatok minden neme lényegében nem egyéb, mint kinyomata az agytevékenység azon tartalom-összegének, melynél fogva az agy saját állapotáról, azaz saját táplálkozási viszonyairól, tudomást szerez magának (Meynert).²⁴ — Ha az agyba vetített ingerbehatások természetüknél fogva olyanok, mikép ingerületüket associáció útján olynemű edénymozgató kéregpontokra viszik át, mely központok ingereltetés esetében a táplálkozás apnoëtikus — azaz élenyülésre kedvező — állapotába helyezik az agyat, minden bizonynyal derült kedélyhangulatok jönnek létre. Ha ellenben az agykéreg által fel-fogott ingerek ott oly idegsejteket hoztak ingerületbe, mely sejtek összeköttetéseiknél fogva egészen más edénymozgató központok felé továbbítják a kapott ingerületet, és pedig oly központok felé, melyeknek ingerületbeejtése épen az agytápláltatás dyspnoëtikus — azaz élenyülésre kedvezőtlen — állapotát feltételező vérkeringési viszonyokat váltanak ki: kétséget sem szenved, hogy az elégtelen tápláltatásának tudomására jutó agy összműködésében is a bús kedélyhangulatnak tünet-összegét fogja különli.

Igy az ingerfajok változása szerint a kedélyhangulat is változik, és magától értetődik, hogy a gyermekkorban előforduló sokszerű, kényszeralakulag az ö ntudat felszínére nyomuló, tarka képzetek sora is, a kedélyhangulatok változékony fel- és letünésétől lesz kísérve. Minden képzet kivétel nélkül bizonyosnemű érzellemmel lévén összeforrva, a kényszereszmék mindegyikéhez is okvetlenül k é n y s z e r é r z e l e m n e k kell társulnia.

Mindezek alapján bátran mondhatjuk, hogy a gyermekagy fejlődéssorában a zsiger-, izom- és bőr-sensatiókon, a megfigyelési, nagysági és üldöztetési téveszméken és a kényszereszmék,

²⁴ Prof. Th. Meynert: Ueber Grundlage zur Gruppierung von Hemisphären-Krankheiten. — Mittheilungen des Wiener medicinischen Doctoren-Collegiums. VI. Bd. Nr. 2. 1880. 16 ol.

kényszereselekvények- s kényszerérzéseken kívül, még az excessiv kedélyhangulatok különböző nemei, mint k é n y s z e r é r z e l m e k merülnek fel, melyek, semmirendű kóros eredetre nem lévén visszavezethetők, ilyformán tisztán az agy élettani működéstüneteiként szerepelnek. Mindezek, bár nem egyszerre, nem ugyanegy időben lépnek is az életbe, mégis — egymásutánjokban bizonyos sorrendet tartva — értelmi működéseink fejlődéstörténetében határozottan praeformálva léteznek.

Ezeken kívül azonban a kérdéses életkorban jönnek még más tünetények is nyilvánulásra, s ezek az illusiók.

Ha illusiók alatt azon képzetek sorát értjük, melyeknek keletkezése alkalmával a külbnyomás által szülemlett képzet ingere az agyban csekélyebb, semmint az általa kiváltott associationalis emlékképzetek ingerülete: akkor azon meggyőződésünknek is adhatunk kifejezést, hogy az illusiók tényleg k é n y s z e r k é p z e t e k n é l n e m e g y e b e k.

Hogy ha például a gyermek az útszélen heverő fatuskót a félhomályban egy az út árkában guggoló s életére törő rablózsiványnak tekint; kétségtelen, hogy valóságos illusio benyomása alatt áll, de kétségtelen egyszersmind az is, hogy a fatuskó felől a sötétségben appercipiált kép ingere, az appercipiálás pillanatában, korántsem lehetett oly erős foku, mint azon hozzátársult képzetek ingererei, melyek az utonálló képét keltették fel emlékezetében. És mivelhogy több ingernek egyidőbeni behatása alkalmával mindenkor a legerősebbnek ingerülete vésődik csak az öntudatba; természetes az is, hogy az utonálló képének kényszerű felvillanása perczében a fatuskónak homályos képe észrevevésre nem jutott. Mihelyest azonban a gyermek az illusio tárgyához közelebb érve annak körvonalait s egész képét élénkebb ingerként figyeli meg: az ezen inger által kiváltott associationalis emlékképzetek mennyisége is — ingerületének törpébb minősége miatt — többé nem lepi be az öntudatot, minek következtében az illusio önmaga is megszűnik.

Már most mi másnak nevezhetnők azon képzeteket, melyek hasonlóan a példában felhozott illusiohoz az egyén akarata ellen támadnak, magukat — minden őket direct kiváltó inger hiánya mellett — mintegy maguktól fészkelik be az öntudatba és hi-

vatlan betolakodásuk által meghamisítják az eredeti ingerképzetet; mi másnak mint kényszerképzeteknek, jobban mondva kényszerérzéki észrevevéseknek?

Bizonyos lévén tehát, hogy az illusiók a kényszerképzeteknek egy nemét képezik, nem fogunk csodálkozhatni azon sem, ha azokat ép oly gyakran találjuk jelen lenni gyermekek-nél, mint a kényszereszméket egyáltalában. Sőt mondhatni, hogy az illusiók a gyermekkor egy időszakának legszembevetőbb jellegét képezik, mely jelleg majdnem a beszédképesség kifejlődésével egy időben mutatkozik és közel a fanosodás időszakáig szokott fenállani. Élénk phantasia nevén e sajátság világszerte ismeretes, s a gyermek játék-, mese-, tündér- s mámorvilágát önmagába zárva, kútfejeül szolgál ama határtalan boldogságnak, melyet egyszer elvesztve többé nem szerezhetünk vissza.

Nem-e illusió, midőn a gyermek magának kenyér, nyúl, só és cukor keverékéből a legizletesebb ételt hiszi főzhetni, s azt tényleg meg is eszi? Nem illusió-e, midőn fazékban szobát, pohárban tengert, székben házat vél láthatni és kétségbe esik, ha valaki — nem tudván e körülményt — ártatlanságában e házra reáülni merészel? Nem kell-e illusiónak mondani, ha a gyermek lónak képzelve magát, trüszköl, nyerít és rázza méneit, szájába féket rak, rúg, tapos a lábával s a kocsis-játszótárs komoly ütéseit, melyekért máskülönben rémítő sirásra fakadna, szó nélkül fogadja? Legfeljebb papírt csen magának valahol, melyet illusiói szénának varázsolnak, hogy azt a zabla daczára és kocsisa bosszantására valóban megegye. Visszaemlékezve gyermekkoromra, mondhatom, hogy egy kis öcsémtől, ki játék közben oroszlánnak képzelte magát, engem pedig tigrisnek, oly véres harapási sebet kaptam csupa mulatságból, mikép ágyban fekvő beteg gyanánt, elég hosszú időn keresztül, orvosi kezelésre szorultam.

Hasonló illusiók roppant számban jelentkeznek gyermekek-nél. Nincs úgyszólván az az egyszerű tárgy, melyből élénk képzelőtehetségük segedelmével, elnyomva annak direct ingerképét agyukban s felelevenítve e helyett emlékezetképeik tarka tömegét, a legnagyobbszerűt ne volnának képesek elővarázsolni. A legkisebb rongyocska bábúnak tűnhet, a fopgispiskáló kard- vagy törre válhatik szemük előtt. A skatulya tengeri hajónak szere-

pét játszhatja. A levegőbe röpitett tollú sasként keringhet ott. S a szobában szétszórt papirfoszlányok mindmegannyi báránka képét viselhetik. Így különböző alakokat fest magának a gyermekillúsió a felhők változó körvonalaiban, mozgó arcokat és állatokat lát a szobafalak papirszőnyegén s csodálkozik fölötte, ha mások ez igéző képeket ott feltalálni nem bírják.

Mindezek nyomán az illúsiókat illetőleg sem támadhat többé kétely azoknak jelenléte fölött a kérdéses gyermekkorban. Az érzéki szervek útján appercipiált észrevevésekről van tehát a szó, melyek az öntudatban idegen alakban, hozzájuk nem tartozó képzetek által nyertek kiegészítést, mely kiegészítés önmagától, hivatlanul tolakodik oda fel, az érzéki benyomás által ugyanezen kiváltva nem lett s e miatt a kényszereszme bélyegét nyomja az érzéki észrevevésre.

De mihelyest elismertük azt, hogy az illúsiók az által jönnek létre, hogy az érzéki benyomás szülte képzet mellé, associatió útján, egyéb emlékezetképzetek is tolakodnak fel hivatlanul: el kell fogadnunk azon felvétel valószínűségét is, melynek folytán azok, valamint a kényszerképzetek egyáltaljában, szintén associatió-zavarból erednek. E z a v a r i s m é t c s a k a z a s s o c i a t i ó - ö s v é n y e k e g y r é s z é n e k h i á n y o s v e z e t é s k é p e s s é g é b ől a v a g y e b b e l i g y a k o r l a t l a n s á g á b ől m a g y a r á z h a t ó, mert némely utak ingerület számára való járhatlanságából szükségképen a járhatóbbak bővebb igénybevétele — hasonló célra — fog mindig eredményeztetni. De mivel a gyermekkor ártatlan örömvágya leginkább azon associatió-hidakat gyakoroltatta be ingerületvezetésre, a melyek kellemetes képzeteket fűztek volt együvé; nem fog bennünket bámulatba ejteni azon körülmény sem, hogy a gyermekillúsiók legnagyobb tömege is éppen a kellemes érzelmeket keltő játék- és rege-világ honából sereglődik össze.

Párhuzamban a gyermek növekvésével és arányban az agy fejlődésével az illúsiók gyönyörvilága is lassanként elhalaványodik. Az értelmi működés tökélye mind magasabbra emelkedik s a mint a gyermek fokozatosan az ifjúkor határát lépi túl, az

agyvelő haránt associatió-kapcsai is mind sűrűbben vesznek részt a szellemi mechanizmus munkájában.

Míg azonban a férfikor elérésevel e mechanizmus végleges tökélyében áll rendelkezésünkre, értelmi műveleteink végzésében még mindig akadnak némi hiányok. E hiányok az egész ifjúkor tartamán keresztül mutatkoznak s jóformán a fanosodás kezdetétől a nemi érettség teljes bevégezéséig e g y o l d a l ú, f e r d e i t é l e t b e n nyilvánulnak.

Sem az életkedvtől sugárzó ifjú, sem a piruló hajadon nem nélkülözik többé azon összegét a szervezett képzeteknek, melyekből a meglett ember szellemi életének egész gazdagságát merítheti. Csak az ezen emlékképek sokaságát egymással összefűző associatió-hálózat nem fejlődött még ama bőségre, mely a későbbi kort annyira kitünteti. Az associatió-hálózat e csorbasága egyfelül és azon még mindig ujonnan támadó zsigerérzetek másfelől, mely zsigerérzetek kifejlődése éppen e korba esik: okozzák a lepergő ítéletek egyoldalúságát és ferdeségét.

Az egyéni test somatikus érettségéből származó egészségnek, a jól fejlett izomzatból fakadó erőnek és a hathatós anyagcseréből eredő élénk szellemi képességnek a tudata és érzete, mind megannyi zsigerérzetből támad, mely a megért szervezet részéről vettetik be az öntudatba. — Az ifjúság tántoríthatlan bátorsága, túlzott önbizalma, féktelen tettvágya és hajthatlan akarata, valamennyi csak a szervi érzetek szülte egyoldalú ítéletnek következménye. Nincs az a nehézség, melyet leküzdhetni nem vél s nincs az az elérhetlen dolog, melyet elérni nem iparkodik. — Minden a mit csak képzelni tud, valóvá válhat képzeletében, és minden a mi tette hív, a siker biztos reményével kecsegteti. Innét ama könnyenhiszékenység is, melyet a fiatalok az öregebbek irányában tanúsítanak. Előttük minden lehetséges, minden kivihető, mert a hiú csalódás, a kielégítetlen törekvés s az elgördíthetlen gát és akadály még eddig képzeleteik összegével elég sűrű associatióba nem léphetett.

Ugyan-e forrásból ered az ifjúság határtalan boldogsága is. Nem mintha a fájdalmas tapasztalat, a csalódás és szomor képzelete teljesen hiányoznék a fiatal ember öntudatából, hanem azért, mivel ezek még sokkal lazább associationális lánczolatban léteznek a fenálló képzetek sorával, mint az erős és egészséges szer-

vezet zsigereiből folyton sugárzó örömrézetek. Azonkívül a bánat, a fájdalom és keserv érzelmei, melyek úgyszólván csak kellemetlen érzéki benyomásokra tapadnak, nagyobbára az objectiv szemléletből ismeretesek még, míg subjectiv úton alig lettek tapasztalva. »A dolgok objectiv léte — Schopenhauer²⁵ szerint — mindig kellemes, azoknak subjectiv léte ellenben rendszeren fájdalommal kevert.« A fiatal kor pedig kizárólag az objectivitás kora, mely a mindenséget szüntelen annak objectiv oldaláról tekinti. A világ azért kéjtelt zsigerezeteinek befolyása alatt egyoldalú, ferde, meghamisított alakban lép az ifjúság ítélete elé. Mindent rózsaszínben lát, a nélkül, hogy a dolgok árnyoldallal is bírnának. Az élet pusztá gyönyörűségként tűnik szemébe és a keserűség felhője még csak pillanatra is alig borítja annak örökké derült égét. A szakadatlan sorban előtérbe nyomuló örömrézetek a legmerészebb reményeket keltik fel és a deli test gyarapodó erőrzete — e remények kapcsán — a legpazarabb fellegvárakat engedi fölépíteni.

De mivelhogy bármi képzethez is — mint azt már több ízben kiemeltük, — érzelmek vagyis kedélyhangulatok alakjában, vasomotorikus emlékezetképek is szoktak társulni: az ifjúkor képzeteihez fűződő örömrézetek csakhamar túlszámban népesítendik be az öntudatot. Ezáltal ez érzelmek uralkodni kezdenek az értelmi műveletek egész összegén, úgy, hogy végre alig mehet már végbe eszmetársulási folyamat, a nélkül, hogy kellemes érzelmek által kisérve ne legyen. Ez alapon az ifjúság egy sajátságos jellege nyer kifejezést, mely abban nyilvánul, hogy mindent szeret, a mit csak gondol s egyszersmind csak olyat gondol, a mit éppen szeret. — Minden gondolat ekkor a melléje társuló érzelem által örömmé fajul és minden érzelem, mely a kedélyt eltölti, a hozzászegődő gondolatok fonalán az eszményi képzetek kellemetes sorát teremti.

E körülményből magyarázható nemcsak emez életkornak feltűnő lelkesedése minden igaz, szép, jó és nemesért, hanem egyuttal annak könnyelműsége, vakmerősége, gondatlansága, elbizakodottsága és túlvérmessége az élet küzdelmeiben mindenütt.

²⁵ Arthur Schopenhauer: Sämtliche Werke. Herausgegeben von Frauenstädt. 2. Aufl. Leipzig. 1877. Bd. II. 372. ol. Bd. V. 510. ol.

— Mindezen tünetek azonban csak ferde, egyoldalú ítéletre vezethetők vissza, mely ítélet ily alakban minden nemnél, minden társadalmi osztályban kiterjedt halomban táruelénk, sőt nem ritkán a társadalom számtalan ferde kinövésének is szolgál gyökérül.

Nézzük például a serdülő ifjút, ki izmos testtel s erős lélekkel lép a világ színpadára. Fiatal elméjének egész erélyével igyekszik átkarolni a nagy mindenséget, melynek központjává önmagát iparkodik tenni. Feltűnő viselettel, szembeötlő öltözékkel, kirívó hangon vonja magára a környezet figyelmét és ha valaki ezért különösebben merészelné megnézni őt, azonnal a párbaj-követelés indokát látja felmerülni. De párbajra hívja azt is, ki őt észre nem veszi, mert mellőztetést az ő személye nem tűrhet el soha. Párbajra hívja azt is, ki testét véletlenül meglöki. Párbajra késztet mindenkit, ki tyúkszemére hág. Párbajra szólítja azt, ki vele ellentétes nézetet vall. S párbajra kel még azzal is, kinek arca neki nem tetszik. Szóval tusára hívná az egész világot, csak volna elegendő ideje és alkalmához. A párbaj ily ifjagnál már majdnem a kényszereszmere szerepét játszsza, hisz minden esemény associatióba hozatik a párbaj eszméjével és nincs az a való vagy képzelt sérelem, melyet náluk a párbaj erkölcsi írja sikerrel be ne hegesztene. És mennyire válik egyoldalúvá, tévéssé ilyenkor az ítélet, mutatja azon körülmény, hogy mindétig emelkedett önérzettel tekint vissza valamennyi párbaj-kalandjára, sőt néha még vén korában is büszkélkedik ama csúf helyekkel, melyek arczán az ifjúkori kényszereszmere emlékeként keresztül-kasul visszamaradtak.

Vagy tekintsük a túlzott önelégedettséggel telt »dandyt«, ki személyes énjével boldogítani véli a társadalom összes osztályait. Önhittségében fontos személynek hiszi magát, mely az egész világ figyelmét magára vonni van hivatva. Piperézi, csinosítja, festi, fodrozza és szagosítja magát, hogy a közönség méltán csak reá vetett szeme divatellenes rendetlenséget rajta valahogy észre ne vegyen. Ily ifjak különös gondot fordítanak külsejökre, taglejtéseiket a tükör előtt tanulják be, beszajkózott phrázisokkal igyekszenek hódítani és kecseljes viseletükben találják meg önelégedésük legmagasabb fokát. Kimért magavise-

letükben, kiszámított mozgásaikban, tervszerint rendezett minden apró ruhagombocskában s öltözetredőben egyszer felállított ideáljuktól többé el nem térnek soha. És e viselkedésükben megóvják a rendszeresen betanult formákat még akkor is, ha egyedül vannak, vagy mikor — mint például a színházban — senki részéről figyelem tárgyát nem képezhetik, éppen úgy, mintha a nézőtér összes közönsége a színpadi látvány helyett csak az ő kezelőjük ránczait, vagy az ő gallérjuk állását tekintené egyedül. — Az ily egyéneknél a ferde ítéletek sokasága valamennyi, főleg a külső piperére s cziczomára vonatkozik. — Mindenkit külső modora és ruházatának minősége után ítélnék meg s fogalmuk szerint az ember ott kezdődik ember lenni, a hol a társadalmi szokás kívánta formaságokban az ő eszményi tökélyük egy bizonyos fokát érte el.

Az ítélet ferdeségeket növesztő s azok hamisítását elősegítő factorként megelőzőleg vagy egy időben fentiekkel még egy más zsigererzét is merül fel. E zsigererzét a nemi szervek tökéletes kifejlődéséből származik s a fanosodás bevégeztével éri el intenzitásának tetőpontját.

Ez érzet tulajdonképen számtalan érzetek összegéből áll, melyek a nemző szervekből fakadnak, szakadatlan sorban lépik be az öntudatot s ott mind hevesebb erélylyel fészkelik be magukat. Ezeknek megjelenése előtt a két nem sem vonzódást egymáshoz, sem taszítást egymástól nem külöl. A mint azonban ez érzetek fellépnek, velük együtt a sejtelmek, vonzalmak, lemondások, odaadások s lebilincseltetések korszaka következik be, mely érzelmek, a leggyengédebb sejtelmektől kezdve a legdúlóbb szenvedélyekig, a kedélyi mozgalmak egy új meg új sorát oltják a zsenge lénybe, hogy általuk annak egész lelki életén uralkodhassanak sokáig.

A titkos ábrándos epekedéstől kezdve a durva meztelen kéjvágyig a szerelmi érzelmek minden fokozata csak a nemi szervekből kisugárzó zsigererzettekben leli eredési okát. Ezen szokatlan, de erélyük- és folytonos jelenlétüknél fogva elődázhatlan érzetek szintén egyoldalú színezésben részesítik a lefolyó associatio-műveleteket. Ferde ítélet támad, mely, úgy az ifjú mint a hajadon szemében, az egész világot sajátos mezbe öltözteti. Minden érzetkez ekkorában a szerelem méla érzeménye

társul, minden észrevevés nyomán ez érzelem kerül színre egyedül. Minden pillantásból ennek symboluma világlik elő s minden taglejtés csak ennek fohászait látszik kísérni. Az összes mindenséget a szerelem tükrén keresztül látja a serdülő némbor, mert minden képzetéhez az öntudat eme uralkodó érzelmei kötik magukat. Az erdő madara szerelmet dalol neki. A rét virága szerelmet illatoz. A bájos táj szerelmi vallomásra hívja fel őt s a patak moraja hasonló érzelmet suttog felé. Az ifjú minden szavát a szív kívánalma vonzza ajakára. Tetteit vezérli ez érzemény kalauzkeze. Összes gondolatai egyetlen óhaj köré csoportosulnak és minden öröme és bánata e mindenható érzelem varázslánczán csüng szüntelen.

A működésre képessé vált nemi szervek egy óriási tömegét a zsigerérzeteknek erőszakolják szakadatlan sorban az öntudatba, s azoknak folytonos jelenléte ottan nemsokára élénk associatióba hozza őket az összes értelmi műveletekkel. Ily úton támad aztán ez irányban is az ifjúságnál egy egyoldalúlag színezett ítélet, mely minthogy hamis mezbe, álszínekbe burkolva állítja a világot az öntudatba, egyuttal téves, ferde ítéletnek is mondható.

Az ítéletek e nemű elferdítésével azonban még nem fejeződött be teljesen a serdülő kor téves világitásba helyezett lelkiéletének minden egyoldalúsága. Lassan lép az ifjú és hajadon álmái, vakító képzelmei gyönyörhonából a való élet rideg mezejére. Párhuzamban ez úton haladásukkal megnyílik előttük a családások egy újabb korszaka. Belátják, mily hiúk, mily túlmerészek voltak az élethez kötött követeléseik, hisz sem tettvágyuknak tér nem engedtetett soha, sem fellengző érzelmeik a várt visszhangra sehol sem találtak. Minden bátor sikraszállásuk, minden forró vágyuk, minden kitartó reményük, minden kecsegtetőn inogató s elérhetőnek vált szerencse keresése, minden küzdelem és hajhászat e szerencse után: végre csak önámító képzelődésük szappanbuborékjának bizonyul. Meggyőződnek róla, hogy összes felcsigázott képzetük és érzeményük e csalfa ámításnak folyománya, s rájönnek arra, hogy minden fogalmuk, melyet a világról szereztek, kéjringató mázában, csalóka fénybe mártott ítéletüknek meghamisított következménye.

E csalódások sokasága szüli végeredményében a fiatal férfikor közmondásos elégedetlenségét. Az ifjú környezete, helyzete, kilátása a jövőbe, bárminő legyen is, ő soha sincsen vele megelégedve. Az élet üresnek tűnik ekkor szemében, a sors csak nyomorúságot, csak szegénységet osztogathat szerinte mindenfelé. A világ romlott, az emberiség Messiásra vár, s míg az a világbontó szellem meg nem érkezik, mely újjá teremtené a földi létet, egyedisége sem remélhet üdvöt a jelenben, mire jogos igénye van, s nem várhat szabad tért a jövőben, hogy álmai képét megvalósíthassa. Egy neme a megfoghatatlan sejtelennek, a határtalan váagnak, a bizonytalan szenvedésnek, az érzék fölötti epekedésnek ragadja meg őt, melynek sulya alatt a »világfájdalomnak« ismert érzelme nyomja szellemi élete minden mozzanatára keserves bélyegét.

Az ifjúság e korszakát rendszeren a »költői«-nek szokták nevezni. Sentimentalis hangulat, a magány utáni vágy, költői hajlam, zárda utáni epekedés, vallásos rajongás vagy regényes sóvárgás tüntetik ki azt, s a fiatalok rendszeren lyrikus, kedélyrázó, érzelgős vagy vallásos olvasmányokban keresnek enyhülést egetverő világfájdalmuk elől.

Valamint a megelőző korszakban az örömezzelmek kiapasztatlan mennyisége ferdítette el az ítéletek lepergő sorát; úgy alakulnak azok hamisakká e későbbi időszakban a túlszámban felmerülő bánatos érzelmek tartóssága által. Ugy a korlátlan gyönyör mint a határ nélküli fájdalom, mindkettőt véseitelen alapul. Ez ítélet rendkívüli színeztetését az első esetben az új, kellemes zsigerérzeteiket kísérő örömezzelmek részéről nyeri; a második esetben pedig a csalódásokhoz fűződő kellemetlen érzelmek nagy tömege által kapja. De mivel eme érzelmek nagyobbára még zavarosak, határozatlanok s világos színezéssel nem bírnak: a belőlük eredő ítéletek is bizonytalan sejtelmek, tárgynélküli remények, ismeretlen óhajok, indokolatlan vágyak, czéltalan törekvések, titokzatos keservek, névtelen bánatok és magyarázhatlan világfájdalom alakjában találhatnak méltó kifejezést.

Mennyire függnek minde ferdeségek az associációk a p c s o k e l é g t e l e n s é g é t ől, mutatja már azon körülmény, hogy a tapasztalatok bővítésével egyetemben,

bárha újabb képzetek nem is kebeleztenének be többé az öntudat szellemi tőkéjébe, a fenlevők sűrűbb s szorosabb egybelánczolódása egymás között máris elegendővé válik az ítéletek józanulása s tökéletesebbülése elérésére.

* * *

Tömörítve fenti taglalásaink összegét, röviden abban foglalhatjuk egybe azokat, hogy az agy élettani fejlődésével párhuzamban ugyan fokenként nő az értelmi működések kiképződése, de ezen növekedés folyamatába egyes, egymást bizonyos meghatározott sorrendben felváltó, hiányok szövődnek be, mely hiányok, minthogy élettani alapon nyugszanak, kóros tüneteknek nem minősíthetők soha. E hiányok, akár nevezzük őket téveszméeknek, kényszer-képzeteknek s ferde ítéleteknek, akár nem, határozottan a psychogenesis rendes sajátságaihoz tartozóknak állapíthatók meg, s azon tökéletlenségekben gyökeredznek, mely tökéletlenségek az agy projectió- s főleg associatio-utainak idegrost-szálaiban jelentkeznek.

Az agy mechanizmusának az értelem-műveletek végzésére nem állanak rendelkezésére egyéb eszközök, mint az idegsejtek, az associatio-ösvények és a projectió pályáinak idegszálai. Az idegrendszer e három alkotó eleme teljesíti összműködésében mindazt, a mit a szellemi munka nevével illetünk. Bármelyike e három elemnek mondja fel a szolgálatot, azonnal szembeszökő zavarok lépnek előtérbe, s az egyik vagy másik elem kiváló részvételétől függőleg, majd idegbántalmakat, majd elmebetegségeket stb. okoznak.

A gyermekagy evolutio-phasisai folyamán felmerülő hiányok egy része, tudniillik a szerfeletti fogékonyság szervi érzetek apercipiálásával szemben, mely a somatikus érettség teljes eléréseig is kisebb-nagyobb mérvben fennmarad, mint mondtuk, abban leli okát, hogy az az ily érzetek felől jövő ingereknek adatván meg az első alkalom az öntudatba lövetni, a projectiórendszer sensibilis pályái fejlődnek ki munkaképességre először. Az odavezető utak ezen egyoldalú fejlődéséből az öntudatnak egyoldalú képzetekkel való benépesítése következik, s megmagyarázni engedi ezáltal az első hiányt, mely a lelki élet gyarapodása közben mutatkozik.

Ezentúl a projectió útai úgy érlelődnek, a mily mértékben azok külbenyomások ingereinek vezetésére igénybe vétetnek. Az értelem növekedése további folyamába beékelődő többi hiányok életbelépése tehát ezen rendszer rovására már nem eshetik. Hisz a külvilágból jövő ingerek szaporodásával arányban az öntudat tartalmának az említett egyoldalúsága is mindinkább kiegyenlítettetik, minek folytán rövid idő alatt háttérbe szorulnak amaz egyeduralomhoz szokott volt képzetek, melyek még a foetális élet hagyatékát képezték. A projectió-rendszer idegpályái csak ingereket hozhatnak az agykéregbe, vagy vihetnek onnét a körny felé, de az értelmi műveletek egyéb folyamataiba határozólag nem avatkozhatnak be soha.

Kérdés támadhatna már most az iránt, vajjon az agy idegsejteinek elégtelen számban való részvétele a szerv psychikus műveleteiben nem szerepelhetne e lényegesen a gyermekkor további szellemi hiányainak kifejlesztésénél? Sohasem! — Hisz az idegsejteknek feladata csak abban áll: a felfogott ingereket emlékezetképek alakjában az öntudatba rakni le. Az emlékezetképek száma pedig csak az ismeretek mennyiségét szabja meg, de az azokból folyó ítéletek minőségét nem. Nagyon jól tudjuk, hogy a felnőtt emberek tudásmennyisége, azaz emlékezetképeiknek száma, igen különböző lehet, a nélkül, hogy e miatt ítéleteik oly ferdeségeket mutatnának fel, mint a minőket a gyermekkorban lelünk. Az egyszerű földműves és a szakképzett tudós közt lényeges különbség van szerzett szellemi tőkájukat illetőleg, de azért az abból folyó ítéletek minősége mindegyiknél — tapasztalataira kiterjedőleg — egyaránt józan lehet. Azonkívül folytonosan tanulunk, egész életünkön keresztül szaporodik emlékezetképeink száma, és mégsem esünk szüntelenül ily szem. betűnő ítéletferdeségeknek vagy éppen téveszméknek áldozatul. Az az utóbbiakat létesítő ok tehát nem kereshető a munkára avatott idegsejtek kisebb vagy nagyobb tömegében, hanem azon közvetítő szálakok sűrűbb vagy ritkább hálózatában, mely szálak az egyes idegsejtek egyes emlékképeit tömöttebben, vagy lazábban engedik egymásmellé sorakozni. E hálózat pedig az associáció-rendszer idegútai által alkottatik.

Ha valóban az associáció-rendszer képezi értelmi műveleteink eseményeit illetőleg, a tulajdonképeni psychikus mecha-

nismust, a logikai apparatust: akkor kétségtelen az is, hogy egyedül ennek hatáskörén belül lehet feltalálnunk azon tényezőket, mely tényezők a gyermekagy szellemi munkájában a taglalt hiányok feltüntetésére vezetnek. A midőn belátjuk, hogy a képzetek egymásmellé állítása, egymásközi összehasonlítása s egymáshoz mérlegelése szüli az értelmi műveletek legkülönbözőbb fajait: akkor csak az egyes képzeteket összehidaló associatió-kapcsokban szabad keresnünk a psychikus folyamatok szabályzó factorát.

A kívülről beható ingerek gyermekeknél születésük után, a projectió-utakon át mindig akadály nélkül jutnak a kéreg területébe. És viszont, a kéregből kiinduló akaratos impulsusok kivetítése onnan, ugyanezen utakon át, szintén gát nélkül megy véghez. A gyermek épp úgy veszi tudomásul az érzéki benyomások okozta ingereket, mint a felnőtt, és épp oly biztosan projiciálja kifelé akarátát, mint az öregek. Azonkívül az emlékezetképek intensitása sem külön fogyatkozást gyermekeknél. Hisz a kéreg-elemek épek, ingerületbe szokott módon ejtethők és ingerületük továbbításában szabványos crélylyel rendelkeznek. A functió-zavar ennél fogva az apperceptióra, az emlékezetre és a mozgási műveletek kiváltására nem terjedhet ki; hanem kizárólag csak az associatiók mennyiségére bírhat befolyással. Már pedig az associatiók elégtelen száma, az azoknak korlátolt mennyiségben való létrejöhetése, kell, hogy az itélő-következtetés hiányosságát eredményezze.

De ha némely associatió-utak gyakorlatlansága s járhatlansága miatt, az ingerképzetek szülemzése alkalmával, az ezek rendes színezéséhez szükséges emlékképzetek mindnyájan fel nem eleveníthetnek; az ingerületbe ejtett emlékképek részletének egymásközötti megítélésből származó következtetés, azaz ítélet, sem egyezhet meg teljesen avval, melyet hasonló ingerek, a velök kapcsolatos összes emlékezetképek kiváltatása percében, felnőtteknél létrehozni szoktak. Az ingerületbe hozott emlékképek csorbult száma miatt tehát az ítélet is egyoldolúvá válik. A z a z e g y e s a s s o c i a t i ó - ö s v é n y e k v e z e t é s k é p t e l e n s é g e f o l y t á n a b e h a t ó i n g e r e k á l t a l t e r e m t e t t k é p z e t e k s o r a, e l z á r a t v á n

az őt színezni szükséges emlékképzetek egy részétől, nem ugyanazon színezéssel lép az öntudatba, melylyel rendes viszonyok között felnőtteknél szokott odalépni; mi által az ítélő-következtetés ezen képzetsorokra vonatkozó folyamatai egyoldalúakká, ferdekké lesznek.

De ha másrészt meggondoljuk azt is, hogy két vagy több, egyszerre történő ingerbehatásnak az öntudatba helyezett képzetei, szintén nélkülözik gyermekeknél gyakran a közöttük kívánatos egyenes associatió-összeköttetést: meg fogjuk érteni azon lehetőséget, hogy különös körútak segédelmével, már fenálló egyéb associatió-hidakon keresztül, egy associatió-koszorú befutásával mintegy, a kettő közötti kapocs pillanatra helyreállítható lesz. És miután az associatióknak ezen körúton való helyreállítása alkalmával, az ingerelt emlékezetképeken kívül, még más, e körútak mentén fekvő, ez ingerpárhoz nem illő, ily associatióban idegenszerű emlékezetképzetek is eleveníthetnek fel: a létrejövő associatiók csoportjába egy idegen elem — mint idegen eszme — fog betolakodni, mely az egyéni akaraton kívül állítatik az öntudat előterébe, s mely egyszersmind, mivelhogy szabadon járható, associatió-ösvények mentén fekszik, mindannyiszor fog az egyéni akarat ellenére az öntudatban felélénkíttetni, valahányszor több meg több más ingerpár között az associatióknak ugyanezen körúton kell végbemenni.

Ilyformán az associatióknak nagyobb számú csoportjainak vezetésképtelensége folytán, nemcsak az ítélet egyoldalúsága fog szembeötlővé válni, hanem azonfölül főleg egyes oly eszmék is fognak szüntelen, vagy legalább gyakran, az öntudatba tolatkodni, mely eszmék az egyén akarata ellen, az eredeti ingerképzettől függetlenül jelennek meg ése miatt mindama sajtásokkal bírnak, minőkkel a kényyszereszmék szoktak rendszeren felruházva lenni.

Mindezekből következik, hogy az associatió-utak helyenként fenálló vezetésképtelensége a tünetösszegnek egy olynemű csoportját váltja ki, mely csoportnak főjellege az ítéletek egyolda-

lúságában és kényszereszmék feltűnésében külöli magát. Természetes, hogy e mellett eme jelentkező kényszereszmék, mihelyest az agykéreg motorikus emlékezetképeivel lépnek associatióba — hasonló úton — kényszereszmék létrehozatalára is vezethetnek; sőt mi több, ha az érzéki spharába, vagy a zsigérérzetek, vasomotorikus emlékezetképek, stb. körébe tartozó emlékképzeteket elevenítenek fel; illusiókat, kényszerérzéseket és kényszerérzelmeket is képesek létrehozni.

De ha az associatió-kapcsokat, fejletlenségüknél fogva, még ennél is nagyobb számban képzeljük munkaképteleneknek, valamint képzeljük azt is, hogy az associatió-rendszer ama harántvezetései hiányzanak leginkább, a mely harántvezetések által a kényszerképzet — mint ilyen — a kéreg logikai apparatusával szoros összefüggésben tartatik, és melynek folytán a kéreg értelmi műveletei a kényszereszmét valóban idegenszerűnek, akaratellenesnek ismerik fel, azaz annak kényszertermészetét tudomásul veszik; akkor képeltük azt is egyuttal, hogy a kényszereszmének minden lehető ellenőrizése lehetetlenné váltsa, az mint önálló, ellenőrizetlen, akaratlan ingerképzet, — téveszme gyanánt áll be az öntudatba.

Ha tehát a kényszereszmét teljesen elmetszettnek gondoljuk minden összefüggéseiben, vagy legalább azok legnagyobb részében, a logikai apparatustól; szintén csak egy, akaratunk ellen az öntudatba helyezkedő képzet lesz dolgunk, azon különbséggel, hogy ennek felmerülésénél annak kényszertermészete már tudomásunkra nem kerül. Sőt mi több, egy képzet lesz dolgunk, mely az ítélő-következtetés bíráló műveleteiből el lévén zárva tökéletesen, értelmes megítélés alá egyáltalában nem eshetik. — Minden képzet pedig, mely erőszakkal, akaratellenesen, direct kiváltó inger nélkül bukkan az öntudatba, s melylyel szemben az agykéreg összes logikai apparatusa hatástalan marad, téveszmének kell hogy mondassék.

A mint ily módon a feltevésbe tett associatió-hiány növekvéséből láttuk a ferde itéletet s a kényszerképzeteket téveszmékké alakulni át; ép úgy láthatjuk megfordított sorrendben a téveszmét fajulni kényszerképzetté s ebből ferde itéletté, ha az

associatió-rendszerben mutatkozó csorbák kiköszörülésével párhuzamban, az értelmi műveletek fokozatos tökéletesbülését képzeljük létrejönni, azaz az associatiók mennyiségét gyarapodni.

Az associatió összeköttetéseiben hiányos, azaz a kiegészítő, színező s ellenőrző emlékképzetek seregétől elszigetelt képzet, nem eshetvén alája a kéreg-mechanizmus egybevető, összehasonlító, megítélő s következtető műveleteinek, tökéletlen fogalmat képvisel, mely a téveszmével egyenértékű — A mint az agykéreg egyes emlékképeit összekötő vezetések mind sűrűbben állítatnak helyre; az akarat ellen az öntudatba helyezkedő képzetek is már jóval több emlékezetkép mellétársulása által nyernek színezést, miáltal mint akaratellenesek, mint kényszertermészetűek ismertetnek fel. Hisz azon arányban, a melyben az associatiókapcsok sűrűbb számban növekednek, ugyanoly arányban szaporodnak velük együtt a képzetek mellé sorakozó emlékképek is, úgy hogy végtére mennyiségük s minőségük által már közel azon színezést kölcsönzik az eredeti képzetnek, mely azt az öntudat össztartalmánál fogva valóban megilleti. — Mivel azonban még akkor is hiányoznak egyes csoportjai az associatióhidaknak, a járható utak többszörösen fognak igénybe vétetni ingerületvezetés számára, mint a hogy kellene. A már járható utak mind sűrűbb igénybevétele által — a többiek hiánya miatt — ezen járható ösvények köszörültetnek ki jobban és jobban munkaképességre. Az ingerület átterelése járhatlan útról ily kitaposott ösvényekre pedig az az utóbbiak mentén fekvő emlékezetképekre viszi át az ingerület állapotát. És minél gyakrabban futja be a szüntelenül csak a legjáratosabb útra átesapó ingerület ugyanazon idegpályákat, annál sűrűbben egymásután emeltetnek egyuttal az ezek mentén fekvő emlékezetképek az öntudat előterébe, hogy ezáltal mindig újból s újból járuljanak hozzá kényszerüleg a képzetek színezéséhez. Végtére mennél gyakrabban járulnak egyes képzetsorok az öntudat értelmi műveleteinek színezéséhez, annál egyoldalubbnak készül az ezek összingerületéből kifolyó ítélet, mely ítéletnek egyoldalúsága tehát, épp úgy mint a kényszerképzet és a téveszme, az associatió-hálózatnak tökéletlenségéből származik.

Igy keletkezik gyermekeknél a téveszmék hídján keresztül a kényszereszme s így fejlőd-

dik a gyermekek kényszerképzetéből a serdülőkor ferde ítélete. Mindhárom az elégtelen számban kiképződésre jutott associatió-vezetésben találja létokát, mely associatiópályák fejlődésükben az emlékezetképek gyors szaporodásával egyenlő lépést tartani képtelenek. Főlegben gyűlnek össze mintegy az emlékképek, mert associatióösszeköttetések hiányában ítéletek nemzésére mindnyájan kellőképen fel nem használtathatnak. És tökéletlenek maradnak a közöttük végbemenő értelmi műveletek is, mert egybefűző kapcsok nélkülözése miatt az öntudat összes szellemi tartalma emüveletek létrejövetelénél kiélegítően részt nem vehet.

Budapest.

Dr. Lechner Károly,
elme-gyógyintézeti főorvos.

L O T Z E.

(Vége.)

2. *Metaphysikájának* előszavában elismeri Lotze, hogy a philosophiának mindig kárára volt, ha a tapasztalást mellőzte. De azért biztos ismerethez csupán a tapasztalás által, minden előfeltétel nélkül, nem juthatnánk. A tapasztalás például a jövőt nem mutathatja fel, pedig nagyon is érdekünkben áll tudni, mi fog történni bizonyos körülmények közt. S ha mégis következtetünk a tapasztalás alapján a jövőre, ezt azon a tapasztalásból nem meríthető feltétel alatt teszszük, hogy a világfolyás eddigi rendje ezután is szabályozó leend. A természetnek nagy része el van rejtve előlünk s ha a törvényes összeköttetést oda is kiterjesztjük, ezt egy hit, egy meggyőződés alapján teszszük, mely szerint az összes valóság átható egybefüggése eredeti bizonyossággal bír. A physika hézagainak betöltésére szükséges a metaphysika. De hát a metaphysika képes lesz ezt a hitet tudássá változtatni, fel tudja állítani a sajátos törvényeket, melyek szerint a dolgok folyása különböző irányokban történik? Volt bölcsészet, mely ilyenről álmodott. Lotze szerint a metaphysikának azon általános feltételeket kell felkeresni, melyek nélkül nem volna gondolható az, ami általában létezik vagy aminek történnie kell. A tapasztalást épen nem veti meg, sőt azon tények végleges feldolgozásával foglalkozik, melyeket a tapasztalati tudományok szolgálnak. Ezen munkájában azon magasabb érdekek szolgálnak, melyet a gondolkozó szellem a belső realis alap megismerésébe helyez. Ez érdekek a természettudományok működési körén túlmenvén, a metaphysikának más szempontokat s más módszert kell választania. A létezők

kettős országa szerint aztán a metaphysika különös részét psychológiára s kosmológiára osztja Lotze, ezek elé bocsátván a létről s minden való összefüggéséről szóló általános részt: az ontológiát.

a) Az ontológiának főbb kérdései: a dolgok léte, qualitása; a reale és realitás; a levés és változás; a dolgok egysége. Lotze eljárása mindeniknél ugyanaz: felmutatja e fogalmak belső ellenmondását, az ellenmondás megoldására tett nevezetesebb kísérleteket s azok módosításában vagy azok ellenében a magáét. Olykor ügyesen használja fel az elfogulatlan józanész ítéletét, amint az minden épelméjű embernél nyilatkozik. Erős logikája itt sem hazudtolja meg magát, de a bontás jobban sikerül neki, mint az építés.

A létről adott közönséges meghatározás jegyei — függetlenség tőlünk és mástól, egyszerűség, változatlanlanság — semmit sem bizonyítanak a létezés mellett. Független egy evidens igazság, egyszerű egy érzet s változatlan és örök az eszme is, melyeknek azért valódi létet nem tulajdonítunk. Arról le kell tehát mondanunk, hogy fogalmak által a való létet a nem-valótól megkülönböztessük. Inkább talán érzéki észrevételeink tanuskodnak valami valóról. Legalább más tanunk nincsen. Azt kérdésbe lehet tenni, vajjon a való olyan-e, amilyennek érzetünk mutatja; de hogy az a mi alapjául szolgál, való létező, erről legalább meg tud győzni az érzet bennünket. Az érzetből annak okára a létezőre, másképen következtet az egyszerű s másképen a philosophiailag iskolázott ész. Emez abból, hogy ha az érzet tartalmából elvonjuk ami érzet, ott semmi megkülönböztethető nem marad, azt következteti, hogy a lét az érzetetésben áll, hogy igazi lét az érzet. Amannak az okoskodása szerint: valamint az emberek, kiket elhagyunk, egymással azért érintkezésben maradnak, úgy a tárgyakat is, melyektől eltávolodunk, mások azért látni fogják, tehát megvannak azok, ha mi nem veszszük is észre. A létnek tehát az egyes érző tudalmától függetlennek kell lenni s ha egyáltalában nem volna is tudalom, a dolgok azért ugyanazon viszonyban állnának egymás közt, melyben most vannak. Erre a következtetésre nem az érzet által jutunk, mert az mit sem mond a dologról, de a gondolkozás szüksége által.

A dolgok kvalitásának meghatározásában közel jár Lotze Herbarthoz. Új szint ad a tárgynak itt is a pszichológiai leszármaztatás által, sőt érvet is kovácsol belőle; holott előbb a »dolog« fogalmának lélektani előállítását nem tartá a metafizikába tartozónak. Annak persze ott nem vette volna hasznát. Az érzéki érzet volt az egyetlen forrás, mely a lét valódiságáért kezeskedett; ennek különfélesége vagy egyneműsége teszi lehetővé annak képzetét is, ami által valamit mástól megkülönböztetünk. Egészen természetes volt tehát a kísérlet a dolgok mi voltát is ez érzéki tartalommal a nalogice gondolni. (Herbart »qualitas«-a.) Ez analogiának semmi hasznát nem vették, ha az a dolognak bizonyos ontológiai határozottságot nem tudna adni. A qualitas érzéki jelentésében is a legkülönbözőbb (hang, szín, íz) tulajdonságokat foglalja maga alá, melyek egyszerűek, egymástól függetlenek, magokon kívül semmi mászt nem jelentők; hasonlóul kell gondolnunk a dolog érzékfeletti qualitását, mint annak lényegét tevőt. S mint nem lehet a qualitást, mely csak fogalom, az egyes valódi színeknél (veres, sárga) előbb levőnek, azokat feltételezőnek venni: úgy nem vehetünk fel egy olyan általános qualitást sem, melyből a dolgok miségei, mint másodlagos modificatiók folynának. Az érzéki kvalitásokról továbbá tudva van, hogy azok sem változatlanok nem maradnak, sem elvtelelenül nem változnak. Ez vitte az emberi elmét a kísérletre egy állandó subjectumot gondolni, melynek az érzett kvalitások csak változó praedicatumai s hogy annak, mint a dolognak magával azonosnak egyszerűnek kell lenni. Lotze elsietettnek tartja a speculatiónak ezt a lépését; joga volt a dolog egységére, de nem egyszerűségére következtetni. Az érzéki, az összetett dolog változása bizonyos határig történhetik, anélkül, hogy megszűnnék ugyanaz maradni; az egyszerű dolog, ha változik, egészen más sá lesz. S ha mégis kénytelenek vagyunk változónak tartani, egyszerűségéről le kell mondanunk. Ezt tette Herbart is, habár be nem vallva, a lélekquálév al. Egyszóval a világfolyás kimagyarázásából teljes lehetetlenség a reale belső változandóságát kiküszöbölni. »A lényeg, a dolog vagy substantia csak változandó lehet; változatlanok csupán a dolgok praedicatumai, melyek magokkal mindíg egyenlők maradnak.«

A qualitás e meghatározásából előre lehet gyanítani, hogy gondolkozik Lotze a realeról és realitásról. Össze kell annak esni a valósággal; ezek csak a lényeg különböző kifejezései. Csakugyan a dolgok lényegének keresése vitte az embert a reale fogalmára. S midőn a dolog lényegét fogalmilag ismertnek hitte, hátra volt a kérdés, mi teszi e csak gondolatbeli valósággá. S mint sokszor történt, most is feleletté változtatta a kérdést, s azt mondta: a való az általán vett reale. Ennek hite szerint valami olyannak kellett lenni, mely határozatlan, mely minden alak s tulajdonság felvételére képes. Nyilvánvaló, hogy ez ő s a n y a g, e valósági anyag fogalma oly testektől vonatott el, hol egy látszólag engedékeny anyag (p. viasz) sokféleképen alakítható. De már magánál a testnél képtelenség tulajdonságtalan anyagot felvenni (a tartalom nélküli nem ölthet alakot) s hiábavaló reménység ennek analogiájára valami tisztán szenvedőlegest gondolni, melyről Plato helyesen mondja, hogy nem létező. De ha nem létező, hogy teheti a gondolatbeli realissá? Azonban, ha mint hasznavehetetlent elvetjük is a materia-ról való teoriát, valamit mégis kell gondolnunk, ami a dolgot dologgá teszi, ami annak valóságot kölcsönöz. A dolog tartalmát s realitását nem szabad az ő lényege két tényleg elválasztható elemének tekintenünk; kell, hogy a realitás egyszersmind a tartalom valósági alakja legyen. Egyszerűnek nem gondolhatván a dolog miséjét, változó állapotainak az alakot s ezzel a realitást csak a törvény adhatja meg. Lotze érzi, hogy e szót félre lehetne érteni. A törvény is valami általános jelent, egy szabályt, mely alá az egyes esetek sorozhatók, de amely magában valósággal nem bír s ilyet a dolognak nem adhat. Közelebből tekintve mégis az egyesek változási módjában van az meg, amit ténynyé általánosítunk, mely mint ilyen határozatlan. Adjunk neki határozott értéket, azért nem kevésbé törvény marad, csakhogy annak az egyetlen példánynak törvénye, mely többé másra át-nem vihető. Ily értelemben veszi Lotze a törvényt, nem mint általánost, mely a dologiság fogalmán a k felelne meg; de mint valódi sorrendet, mely a dolog változásaiban uralkodik, annak fázisait egy magában zárt egészsze köti össze, mint ahogy saját törvénye van minden melódiának,

s így annak lényegét teszi. I n d i v i d u a l i s t ö r v é n y r ő l van itt szó, melyet nem több dolognak egymásközi, de egy dolognak különböző állapotaiban maga magával összehasonlításából nyerünk. E törvényt meg lehet ismerni? Lotze szerint nem áll hatalmunkban. Nem is ezt a dolgokban maradandó törvény felfedezését ígérte Lotze, — ilyet hiába ígér bármely metaphysicus — csak a g o n d o l a t f o r m á t akarta megtalálni, melyben ennek lényege legtalálóbban fogathatnék fel, ha a mi megismerésünk természete nem akadályozna annak keresztülvitelében. Ez a forma s egyszersmind felelet a r e a l i t á s kérdésére ez: a r e a l i s d o l o g nem egyéb, mint saját magatartásának (Verhalten) megvalósult egyedi törvénye.

Azzal, hogy a valóságot a dolgok állapotainak törvényességében keresi, előre túltette magát Lotze a nehézségen, melyet más metaphysikai rendszereknek a l e v é s é s v á l t o z á s kimagyarázása okoz. A változás fogalmának belső ellenmondását rég észrevették: az új, ha oly való akar lenni, mint a régi, ennek csak folytatása, vele azonos; ha különböző, akkor teljesen valótlanból kellett előállania. Az identitás tétele nemcsak a lét vagy létezők magokkal való azonosságát s így változatlanosságát követeli, de a köztük levő viszonyokét is (Eleaták tana). Elfogadván a l e v é s t (Werden), itt megint két felfogás lehető: a dolgok változatlanok maradnak, csak vonatkozásaik változnak (Herbart) vagy a magával egyenlő örökké ismétlődő keletkezésben és elmulásban van (Hegel). Azonban a tapasztalás épen nem mutatja e korlátlan előállását mindennek mindenből s ha mutatná is, nem szolgálhatna megfejtési elvül. Nem az azonosság, nem is az ellenmondás, de az e l é g s é g e s ok elve segíthet rajtunk. Csak megint ne kövessük el azt a hibát, hogy az ok és okozat e l v o n t összefüggését egy minden keletkezést megelőző törvényadó hatalommá tegyük. Ez okiságnak a dolgok saját természetében — nem mint végzet vagy sors kivültök — kell lenni, míg ama törvény csak gondolati kép. Egy igaz csak, az, hogy egy bizonyos valónak elmulása s egy másiknak előállása közt nem szabad hézagnak lenni. Ehhez azonban szükséges a dolgok változóképességét felvenni s elfogadni egymásra hatásukat, de nem azt az érthetetlen átmenő, hanem i m m a n e n s hatást. Lotze okoskodása ugyanazon eredményhez jut itt is, mint a

létnél: valamint nincs lét csak létező dolgok vannak, ugy a levés sincs, hanem vannak határozott levők s a létesülés a dolgokban nem külső de belső.

Nevezzük bármily névvel azt a hatást, az végre is átmenő; legalább másképen nem képzelhető az, ami a dolgok közt történik. Lotze ezt megengedi, de az átmenetelt tényül nem fogadja el. A mi hibánk, hogy szemléletiség nélkül nem tudunk valamit gondolni; hogy például a dolgok közti viszonyt is valami hálószerű összeköttetésnek képzeljük. Hozzászoktunk a dolgok sokaságát bizonyos kiterjedésben (térben) szétszórva gondolni, a vonatkozások fonala i által összekötve az ürben. Jobban meggondolva ez a köz (Zwischen) nem létezik, a dolgok közt nem lehet semmi reale, a köztük levő vonatkozás csak annyiban s az által van, amennyiben gondoljuk s gondolni kénytelenek vagyunk. Az a fonal képzelt hosszúságával csak a feszültség nagyságát s irányát jelenti, melyben két reale egymáshoz áll; a vonatkozás köztük — mely tehát független minden összekötő fonal meglététől — azon belső állapotok eredménye, melyeket egymástól szenvednek. — Lotze realeinek is — mint említém már — megértésére az a példa szolgáltat kulcsot, melyet metaphysikájában is felemlít: a szellemi lény. Ez az a reale, mely belső állapotait más realékkal való kölcsönhatásban előhozza, azokat egymástól megkülönbözteti s az emlékezet által egységbe foglalja. A spiritualismus felé önkéntelenül tesz egy lépést itt is, midőn azt mondja: »ha vannak dolgok olyan tulajdonságokkal, amilyeneket tőlök kívánunk, azoknak többeknek kell lenni a dolgoknál; csak a szellemi természet ezen jellemében való részvétük által tölthetik be a dologság általános követelményeit.« (Metaph. 186 l.)

A dolgok sokaságának s viszonyos önállóságának bizonyításával meg tudta Lotze védeni rendszerét a determinismus élettelenségétől; de a kölcsönhatás gondolatában fentartotta magának a lehetőséget, hogy realismusának idealis háttért adhasson s pluralismusát monismussá változtathassa. »Kölcsönhatás nem lehetne az egymástól független világelemek közt, ha kvalitásaik közt kezdettől fogva bizonyos fajta commensurabilitas nem létezett volna, mi által nem mint egyetlen sor tagjai, de igenis mint egy rendszer részei egymásra vonatkozó sorokká

lettek. A világelemeknek ez első egységét épen ezen összehasonlíthatóság követeli s azoknak egy gyökérből eredését vagy egyben való állandó megmaradását már valószínűvé teszi; de csak az ok és hatás összefüggése kényszerít bennünket e másodikat is szükségképeninek tekinteni, mely szerint a dolgok egyetlen lényrészei lehetnek, melyek a mi felfogásunknak elkülönöznék, a nélkül, hogy tényleg önállóak lennének.»

b) A metaphysika alkalmazott részében, mely ismét két részre — kosmológiára és psychológiára — oszlik, különösen a »természet folyását« illető kérdések igénylik figyelmünket; a »szellemi meglétről« irottakban azok után, miket Lotze psychologiai nézeteiről tudunk, kevés újat és saját szerűt találunk. A kosmologiai okoskodások természetesen csatlakoznak mintegy folytatásul és kiegészítésül az ontologiaiakhoz. Ezek: a tér, idő, mozgás, materia s a természetfolyás alakjainak kérdései.

A térnézletről s a tér deductióiról való reflexióival nem annyira felvilágosítani, mint inkább összezavarni akar bennünket Lotze. Legalább ezt a hatást teszi ránk. Előbb a tér philosophiai meghatározásai, majd a tér objectivitasában való közönséges hit ellen intézi szétbontó kritikáját, de e pusztítás után tőle sem nyerünk többet bizonyos józan kétségnél, lemondó »non possumus«-nál s ha mégis nyilatkozik végre s pártállást foglal el a tér subjectivitása mellett, alig tudunk hinni a corollariumnak; egyes praemissákból mi más conclusiót vártunk.

Kant állításait a térről magáévá teszi Lotze, a mint azok a transc. Aesthetikában elő vannak sorolva; hogy t. i. a tér szemlélet, hogy elképzelhetetlen a tér nemléte, míg igen jól gondolható a benne levő tárgyak nélkül, hogy a tért végetlen nagyságnak kell képzelnünk stb. De a tér aprioritása alatt nem ért többet, mint a színek vagy hangok benszülöttsége alatt: lelkünk természetében adva kell lenni az ilyenmü érzet s a különfélék ilymódú összekötési képességének. De itt nem szabad megállapodni. Tisztán subjectivnek az érzeteket nem lehetett állítani, akkor a tért sem lehet. A mily bizonyos, hogy színeket nem láthatnánk, ha a mi lényunktől független inger fel nem ébresztené ama benszülött képességet, oly bizonyos, hogy tér-

szemléletünk sem volna, ha a mi erre való képességünkől egészen idegen feltételek ennek gyakorlására alkalmat nem szolgáltatnának. Kantot Lotze szerint a tér subjectivítására azon antinomiák vezették, melyekbe bonyolódunk, ha egy valódi térről való felvételünket össze akarjuk egyeztetni a világegészről s annak végső alkatrészeiről való képzeteinkkel. Lotze ebben nem lát elégséges okot a tér subjectivítására, mivel a tér phänomenalis természetével amaz ellenmondások nincsenek elenyésztetve. — S mégis ez a mi térnézletünk Lotze szerint nem bír semmi realitással. A térnézet e szerint tisztán subjectiv; de subjectivum-e maga a tér? Ezt Lotze nem mondja, sőt az ily meggondolatlan túlhajtást visszautasítja. »Merő benső jelenségnek tekinteni, melynek a realis dolgokban semmi sem felel meg, nem lehet; sőt inkább téri szemléletünk minden egyes vonása megfelel egy oknak a dolgok világában; csak azon tulajdonságokkal nem állhat meg a tér a mi gondolkozásunkon és szemléletünkön kívül, melyekkel tudalmunkban bír.« (Methaph. 218). Lotze itt Herbarthoz közeledik: »a realis elemek intelligibilis viszonyai azok, — ugymond — melyekben mi a szemlélt téri viszonyok okait tekintjük s itt van helye hangsúlyoznom, hogy e viszonyok nem a dolgoknak térhez való viszonyai, de a dolognak dologhozi viszonya s nem ezek mint ilyenek, de a dolgok megfelelő különböző behatásainak összetalálkozása a mi tudalmunk egységében hozza létre a téri szemléletet.« (Metaph. 220.)

Nem sokban tér el az idő levezetése ettől, de némileg különböző eredménnyel; legalább Lotze előre kárhoztatja a Kant óta dívó nézetet, mely szerint az idő egyenrangon állana a térrel, mint a mi szemléletünk eredeti formája. Ellenkezőleg semmi eredeti és sajátos szemléletünk sincs az időről s a mi van, azt a tértől kölcsönözzük s magában semmit sem mondó. Ilyenek az időnek mint »egyenes vonalnak« képzete, az »idő folyásáról«, az »üres időről« való képzeteink. Az üres időnek semmi egybefüggése nem képzelhető a levéssel, ez nem teremthető, nem emésztheti meg a dolgokat, az események váltakozásainak sorrendét meg nem határozhatja. Kant itt is helytelenül hozza fel az idő subjectivitása mellett a »végetlen idő« belső ellenmondását (a jelen pillanattól előre és hátra is így egy végetlennek kellene

lenni) — csak a téri képzetnek belevegyítése teszi ezt ellenmondásossá; de ha, mint kell, *successiv synthesis* által konstruáljuk az időt, abban soha sem lehet véget érni. Subjectiv felfogásmódnak, úgy mint a tért, az időt nem nevezhetjük: a térinek felfogása maga tértelen, ellenben az időinek időtlen képzelése lehetetlen. Így az idő nemcsak eredménye a psychicus tevékenységnek mint a tér, de feltétele e tevékenység gyakorlásának. A változás eme képzelése lehetetlen a képzelésbeli valódi változás nélkül. Annak, a mit az idői tünevénynek mint időtlen valóságot alapjául gondolunk, mindig olyannak kell lenni, hogy természete és tagoltsága idői alakba átfordítható legyen. A való történést nem tudjuk másképen gondolni, mint bizonyos okok és következmények összefüggését. Egy ettől külön álló üres időfolyást felvenni s ennek a valódi történéshöz a már előbb meglevő időbe beleillesztését vagy attól függését gondolni képtelenség. Csak magának a történéshöz tartalmában, nem pedig egy kivülte levő formában lehet alapja a *successiv* rendnek. Kikerülhetetlen tehát a gondolat, hogy a levés és hatás jár előbb s hozza létre az idő valódi folyását vagy legalább egy ilyennek látszatát bennünk.

Kevésbé van meglegedve Lotze maga a mozgás metafizikájával, mely ugyan az idő, főleg a tér fentebbi elméletéből szükségképen következik, de a látszó mozgás realitásának közönséges hitében nagyobb ellenszegülésre talál. A tér phaenomenalitásával nem egyeztethető össze a közönséges felfogás a mozgásról, hogy az egy térköz átfutása, a mozgónak helyváltoztatása. A dolgok futása csak a mi tudalmunkban megy végbe olyformán, hogy a mint egy elemnek (e) egy adott pillanatban összes intelligibilis viszonya (S) a mi térképzetünk bizonyos pontjára (o) utal, úgy a vonatkozási összegnek másba (Σ) történt átváltozása egy új hely benyomását (ω) kívánja. Ez nem zárja ki a természetfolyásnak tulajdonított szakadatlanság törvényét, hogy egyik és másik vonatkozási összeg közt hézag ne legyen. E törvény kizárja a létnek nem-létbe s a nem-létnek létbe való átugrását; az egyik állapotnak nem-léte egyszersmind léte egy másiknak, mert legközelebbi nagyobb és kisebb foka. Önként folyik a mozgás ez elmeletéből a megmaradás mechanikai alaptétele, mely szerint minden elem megtartja moz-

gási vagy nyugvási állapotát mindaddig, míg külső okok változtatólag nem lépnek közbe. Egyes elem másoktól elszigetelve örökké ugyanaz állapotban maradna. Ahol nyugvásból egyszerre látszik a mozgás előállni, ott már a belső mozgások sora által volt ez előkészítve. Felesleges Lotzét tovább követnünk érdekes kétségeiben a mozgás vagy nyugvás állandóságának paradoxona felett s elmés fogásaiban az ellenmondások megoldására. A mozgás kezdetére vonatkozó kérdés elől szerényen kitér. Mint a valóság kezdete általában, úgy a mozgásé is rejtve marad előttünk.

2. Lotze logikája formális logika akar lenni. De már maga az, hogy a »bölcsélet rendszerének« első könyvét képezi, mutatja a metaphysikával czélt szorosabb összeköttetését. Nem metaphysika ez, mint Hegelnél, de bevezetés a metaphysikához s harmadik része már inkább metaphysika, ismeretlen — nem ismeretelmélet. Tisztán formális részében is találunk metaphysikai utalásokat, még több psychologiai magyarázatot, noha kijelenti, hogy psychologiai leszármaztatása a gondolatoknak a logikára nem bír semmi fontossággal. Lotze logikájára is rá tudta nyomni szellemi egyéniségének bélyegét: ezt a művét is az éles kritika jellemzi; legbecsesebb s legsajátosabb részét az egyes tudományok elismert tételeinek logikai revidiója teszi.

A tudalmunkban megforduló s oda visszaidéződő képzetek kétféle társulása közül az összertartozók (hasonlók) szolgálnak forrásul a megismerésre, míg a csak összekerültek (térileg-időileg) a tévedésre. Amazok összekötése kissé később történik. »A dolgok folyása maga gondoskodik arról, hogy azon események, melyeket belsőbb egybefüggés köt egymás közt össze, viszonylag gyakrabban hassanak ránk, mint azok, melyeket belső kötelék nélkül a véletlen majd így majd amúgy hoz össze.« Ily módon a képzetek lefolyása maga végrehajtja már az összertartozóknak elválasztását az össze nem tartozóktól.

De akár a képzelő tehetség magasabb fokának vegyük, akár külön tehetségnek tekintjük, szükség van itt még a gondolkozásra, mely az esetleg oda vetődött képzeteket kirosztálja, a tartalmi vonatkozásuknál fogva összertartozókat újból összekösse szettal oly alakban, hogy az összekötéshez az összertartóság okának tudata is hozzájáruljon. Ez oknak

logikai kifejezése a főtétel, az általános ismeret, melynek az egyes mint altétel csak alkalmazása. Ez az általánosra vonatkoztatás és a tulajdonképeni gondolkozás látszik hiányozni az állatnál. A pillanatnyi elhatározás, önfeltalálás, mely az állatok ösztönszerű cselekvésére emlékeztet, az embernél azért gondolkozás, csakhogy megrövidített okoskodás. Habár a gondolkozásnak a dolgok behatásai szolgáltatnak anyagot s azok rendje már némi tájékozást, mindamellett, miután a gondolkozás a mi szellemi organiszációnk egy része, azt csak korlátolt értelemben lehet eszköznek tekinteni a dolgok megismerésére. Annál biztosabb a logikai működés formális érvényessége minden tudományos vizsgálódásra. Innen a tiszta logika fontossága. Ennek első része a gondolkozás idealis formáival — fogalom, ítélet, következtetés — foglalkozik »feléle haladó sorban oly módon, hogy minden későbbi tag az előbbinek valami hiányát fedezze.« A második rész az alkalmazott logika, a vizsgálódás módszereivel foglalkozik, a harmadik a megismeréssel, hogy mennyiben felel meg a valóznak a mi gondolataink egésze.

A fogalmak tana pszichológiai s nyelvbölcseleti reflexiókkal van megvilágítva. A gondolkozás nyomai korán észlelhetők a lelki jelenségekben. Hogy a gondolat határozott alakjába összefoglalathassanak — mint az épület köveinek előbb szabályos kockákká kell faragtatni — a benyomásoknak képzetekké kell feldolgoztatni. Ez történik, mikor a különböző fényingereket zöldnek vagy veresnek nevezzük. Azt a logikai ténytet, mely egy név teremtésében árulja el magát, a gondolkozás ez első munkáját már az alanyi tárgyiasításának mondhatjuk, oly értelemben, hogy bizonyos önállóságot s belső törvényességet tulajdonítunk annak, mely minden gondolkozó lényre nézve ugyanaz marad. A d o l o g, a t u l a j d o n s á g s a t ö r t é n é s metaphysikai fogalmainak megfelelnek a három alap-beszédrész: substantivum, adjectivum, verbum. Hol e háromnak megfelelő belső tagoltság megvan, ott van gondolkozás, különben nincs. Ezért nem gondolkozás a zene. A nyelv azért nem fedezi teljesen a logikai gondolatrendszert. Nemcsak az indulatszók, de például a nevek nemi különbsége — az aesthetikai phantasia e terméke — logikailag közönyös. Ellenben ha a mel-

léknév alkalmazkodik a főnév neméhez, ez már logikai tény. Logikailag természetesen sorakozik a névmás a névhez, a szám-név a melléknévhez, az egyszerű s körülírt határozók az igéhez. A gondolkozás második munkája a név által jelzett tartalom állítása (Setzung). Általánosítás már az, midőn például több s különböző intenzitású érzetet közös névvel nevezünk édesnek, melegnek, pirosnak. De ez első általánosításnál a tartalmat késszen találja a gondolkozás; még az erősebb vagy gyengébb érzet megkülönböztetésénél is inkább receptive viseli magát. De a nem egynemű képzetek (zöld, piros, sárga = szín) összekötésében határozott cselekvőséget árúl el, valamint az egyneműeknek vagy egyenlőknek, de térileg és időileg elkülönzötteknek összekötésében, összeszámlálásában, a nagyobbak és kisebbnek megkülönböztetésében. »Minden számolás tehát a gondolkozás egy módja s a matematika alapfogalmainak és tételeinek systematicus helye a logikában van.« — Fogalomnak nevez Lotze minden összetett tartalmat (jegyeket), ha ahhoz egy általános gondoltatik (vonatkoztatás), mely a feltételező alapot szolgáltatja jegyeinek együttlétés azok összekötésének alakjára. Ily meghatározás szerint lehet egyedi fogalom is. Az általános fogalmak lépcsőjén is szeret Lotze különbséget tenni. Amely fogalom némileg szemlélhető, azaz körének egyedei egy schematicus képbe összefoglalhatók (ló, háromszög) az faji fogalom; míg a magasabb általánosságok, melyek schematicamente nem képzelhetők (sokszög, emlős állat) nemifogalmak.

A fogalmak tanáról az itéletekére s az itéletalakoknak egyikéről a másikra dialektikai haladás van. A fogalomban levő külön fajta, egymástól idegen s egymást mégis határoló jegyek együttlétésének eddig még nincs jogalapja. A logikai substantiának ez uralkodó állása a jegyek bizonyos összeköttetéséhez, melyekben mint változó alakjaiban mutatja magát, bizonyos logikailag kivihető felfogásmódot követel. Ha a gondolkozás e jegyek összertartozásának okát tudja adni, e mozgásának alakja az itélet lesz, melyben a maradó vagy feltételező tagnak a subjectumnak a változók mint praedicatum állnak ellenébe. A praedicatum (pl. a sárga) nincs mindenütt ott, a hol a subjectum (pl. arany) az összeköttetés jogosultságát tartalmi viszonyuk határozza meg. E viszony kifejezője, melytől tehát az itélet alak

különfélesége függ, a copula. A Kantféle felosztási alapok közül az ítélet lényeges meghatározását a *relatio* szolgáltatja. A *quantitas* nem vonatkozik az alany és állítmány logikai viszonyára; ez a *subjectum*okat csak számlája. A *qualitativ* ítéletalakok közül logikai jogosultsága csak az állítnak és tagadónak van; a korlátozó a természetes gondolkozás előtt nem különbözik a tagadótól. A modalitási szempont egy nyílt kérdést involvál; a lehetőség, valóság, szükségesség mi összefüggésben sincsenek az ítélet logikai szerkezetével. Az ítéleti alakok dialektikai sorrendét lélektanilag magyarázza Lotze. A *kategoricus* ítélet előállítását megelőzi az észrevétel tartalmának logikai felfogása, a nélkül, hogy az mint egy már megállapított *subjectum* meghatározása vagy változása fogatnék fel. Ez a személytelen (*impersonale*) ítélet (villámlik, fagy stb.) Az elhallgatott vagy helyettesített (es *blitzt*) *subjectum* a valóság mindent befoglaló gondolatát jelzi, mely most így, majd amúgy alakul. Ez az igazi *existentiális* ítélet, mely alakjánál fogva mindig *assertoricus*. — Egy kis gondolkozással fel lehet fedezni a *kategoricus* ítéletnek látszólagos világossága daczára belső homályosságát. (»A fa zöld.« Mindig zöld?...). Az ellenmondásból nem segít ki sem a platoi felfogás, mely szerint a dolgok *praedicatuma* az örök általánosságokban való részesüléstől van, sem a Kanté, mely szerint itt a *substantia* és *accidentia* viszonya van kifejezve, tehát valódi viszony. Hány *kategoricus* ítélet *subjectuma* csak gondolatbeli, valótlan, sőt lehetetlen!

A *kategoricus* ítélettel élő tehát nem azt érti, a mit kifejez: úgy a *subjectum*ot mint a *praedicatum*ot különös, hatarozott jelentésben veszi. Az ítélet csak látszik egyetemesnek, tulajdonképen részleges (*particularis*). Így mutatja ki Lotze a Kant híres »*apriori* *synthetikai*« példáiról, hogy azok csak *identicus* ítéletek. Az okoskodás eredménye, hogy a *kategoricus* ítélet *particularis*. — Hasonló módon jut Lotze a részleges ítélet belső ellenmondásából a *hypotheticus* ítéletre, melynek szabályozó elve — úgy mint a *kategoricus*nak az *identitas* — a *principium rationis sufficientis*. A feltételes ítélet ellenmondása megoldást nyer a szétválasztóban. Ennek törvényei a *Dictum de omni et nullo* a *Principium exclusii medii*.

A következtetési alakok birálatában ugyanazon eredményre jut Lotze, a melyre az ítéleteknél: nem azt értjük alattok, a mit mondunk. Valóságában a mi következtetésünk mindig csak analogia. A syllogismus altételében az S nem általában M , de bizonyos M ; az M jegyei egy sajátos feltétel (s) által determináltak vagy módosítanak s így a zártétel P -je sem az, a mi a főtétele volt, de annak módosítása: s P . Hogy miben álljon ez a módosulás, csak akkor tudnánk meghatározni, ha az M jegyeit s azok kölcsönös feltételezettségét mind ismernők, valamint az s által szenvedett változásukat. Az így ismert jegyekkel helyettesítve (substitutionalis következtetés) lenne, a következtetés ideális formája:

$$\begin{cases} M = a + bx + cx^2 \dots \\ S = sM \\ \overline{S} = s(a + bx + cx^2 \dots) \end{cases} \text{ De}$$

ez csakis ideális formája logikai törekvéseinknek; haszna csak ott lenne, ahol tiszta nagyságokkal dolgoznak: a matematikában. Gyakorlatilag azonban mégis e forma szerint járunk el. Így például az erkölcsi megítélésnél. Minden bűn büntetendő, ez az általános törvény (főtétele), de egy valóban végrehajtható büntetést e viszonyokból megítélhető akarat véttségéhez mérjük. — Biztosabb következtetést látszik ígérni e substitutionál a tudományban általánosan használt proportió, mely a különben összehasonlíthatlan tünemények vagy jegyek közt törvényes viszonyt hoz létre. Ily proportiót veszünk fel az érzéki érzetek (szín, hang) s a mozgási számok közt, mire az utalást tapasztalásunk adja; a gondolkozás aztán tovább megy: a heterogen tagok összetartozóságát változásaikban is felteszi. E proportionális következtetési alak

$$\begin{cases} E: e = T: t \\ E = Fe \\ \overline{T} = \frac{F(e) t}{e} \end{cases} \text{ is csak annyi-}$$

ban alkalmazható a valóságra, amennyiben a viszonyoknak tiszta nagyságokra való reductiója sikerül. S e formával elértük megismerésünk határát.

Az alkalmazott logikának fő tárgyai a definiciók és bizonyítások. Ez utjában nem követhetjük Lotzét, meg kell elégednünk néhány jellemző példájával a 'logikai rostálásnak, melyet most a tudományok elfogadott meghatározásai majd a

philosophiai rendszerek bizonyításmódja felett gyakorol. A kör szokásos definitiója (görbe vonal, melynek minden pontja egyenlő távolságra van egy központtól) tökéletlen; ugyanezt lehetne mondani egy gömb felületére írt kigyóvonalról. Ki kell a definitióba fejeztetni, hogy az egy sikon bizonyos ponttól egyenlő távolságra eső pontokból áll. A hegeli dialektikai módszerben azt hibáztatja, hogy egy elvont s a vizsgálódás vezetésére czélszerű s c h e m á n a k minden lehető tartalomra való alkalmazhatóságát erőszakolja. Ily módon a jog realitására szükséges volna annak a jogtalanság antithesisébe átmenni s jognak és jogtalanságnak egyesülni egy magasabb synthesisben.

Az i s m e r e t e l m é l e t i részből, miután az eszmevilágról, apriorismusról és empirismusról való nézeteit ismerjük, elég lesz a Lotzet jellemző gyakorlati postulatumot idezni, melyel a skepticismus kritikáját végzi. »Az ész önbizalma, mely szerint az igazságot gondolkozás által meg tudja találni. elengedhetlen feltétele minden vizsgálódásnak.«

3. A e s t h e t i k á t, legalább önálló mű gyanánt, nem írt Lotze. De műveiben szétszórva a finom észrevételeknek oly gazdagságát találjuk, hogy kárpótolva érezzük magunkat a tervezett rendszeres aesthetikáért s álláspontjával nem nehéz tisztába jönnünk. Lotze sokszor adózik elismeréssel az idealisticus rendszereknek, nem azért mintha metaphysikai elveiket osztaná, de mert világnézletüket a e s t h e t i k a i n a k találja s ő maga minden ízében aesthetikai természet. Hogy e téren is mily tudatosan jár el s tanulmányaiban mily lelkiismeretes, szép bizonyosságát adta a »Geschichte der Aesthetik in Deutschland«-ban, mely a II. Miksa bajor király pártolása alatt megindított nagy nemzeti könyvtár (Geschichte der Wissenschaften in Deutschland) hatodik kötetét képezi. Midőn Lotzét mint aestheticus akarom jellemezni, e műnél alkalmasabbat nem választhatnék. E mű az érett kor gyümölcse: a művész igazságos méltánylásával s mélyreható kritikájával nem hat ránk kevésbé, mint az író nemesen tisztult izlésével.

Az aesthetikai fejlődés világos áttekintését megkönnyíti a mű felosztása 3 könyvre, melyek közül az első az álláspontok általános történetét, a második az egyes aesthetikai alapfogalmak, a harmadik a művészeti theoriák történetét

tárgyazza. Nekünk itt a Lotze aesthetikai jellemzésére elég lesz csak az első részt tekintetbe vennünk.

A Kant előtti aesthetikai kísérletek Lotze ítélete szerint csak tapogatózás, de a mire azért szükség volt, hogy e tárgy iránt az érdeklődés felkeltessék. Egy előítéllettől nem tudtak a mult század aestheticusai szabadulni, hogy a szép a tudás, az értelem tárgya s mert a megismerésben keveset conferal, nagyon alárendelt tárgya. Ily kicsinyléssel szól arról az első aesthetika (latinul Baumgartentől 1750). Ennek szerzője, valamint a több leibnitzianusok, mint Eschenburg, a szépet tökéletlen ismeretnek tartották; a szép iránti érzelem a képzetek homályosságában van, s ezek világosodásával gyengül. Az igazság szeretete oly nagy volt náluk, hogy még a mythosok használatát sem engedték meg annak, a ki azokban nem hisz, vagy magok a mythosok nem a valóság analogiájára költetnek. Winckelmann a képzőművészetekkel való foglalkozás egyoldaluvá tette a szép tartalma feletti ítéletében; különben sem bírta a szó hatalmát arra, hogy izlésének »közvetlen kijelentését« tétélekbe foglalja. Az ő szépségi ideálja valami olyan, mely minden egyes szépnél feltétele volna, maga is szép volna a nélkül, hogy egyes dolog lenne. A szép értelmi felfogását még inkább mutatja nála az allegóriák iránti nagy előszeretet. — Értelmi jellegű törekvés volt Lessing kortársainál megmagyarázni, mi különbözteti meg a szépet a rúttól. Eberhard a különfélék (de csak a látási és hallási észrevételek) egységében Solzer a határoeltságban, könnyen felfoghatóságban, a rendben a különfélék harmonicus összefolyásában keresi a tetszés okát. De már Solzer is kívánta a szép tárgy s belső állapotunk közti harmoniát. Lessingnél pedig már arra a gyönyörködésre van fektetve a súly, mely a szépnél nem célja, de elmaradhatlan kísérője.

Kantot, kitől való függését nyíltan beismeri, kiváló figyelmére méltatja. A königsbergi bölcshozta vissza az aesthetikát szülőföldre: a kedély világába, honnan sem előbb sem később nem kellett volna azt eltávolítani. A Kritik der Urtheilskraft kiinduláspontját s egyes tétéleit helyesli Lotze, de nem hágy egyet sem bírálat nélkül. Egyet enged meg, a mi Kantot minden aesthetikusok fölé emeli, hogy a szép lényege után jó helyen ke-

reskedett. A szépre vonatkozó ítéleteink sajátlagosságát Kant vette észre először, melyben ítélünk, a nélkül, hogy tisztában lennénk a dolog mivoltával, a szép tehát nem is a tárgy természetét, de a mi bizonyos izgalmunkat jelenti, ezért a szép megítélése nem logikai (értelmi) de a e s t h e t i k a i (érzelmi). Ilyen izgalomba hoz még bennünket a k e l l e m e s, j ó, h a s z n o s. Mi különbség van ezek és a szép közt? Kant úgy a jóban, mint a kellemesben található tetszést azon érdeklődésben keresi, melylyel azok valósága iránt viseltetünk, míg a szépnek nem szükség léteznis vágyat bennünk nem költ. Az elsőre nézve ezt Lotze is megengedi, — a jónál csakugyan érezzük a megvalósítás kötelességét; de a kellemes és szép közt a valóság követelménye nem képezhet különbséget; legtöbb szép műnél, hogy tessék, szükséges az érzéki megjelenés (költészet, zene). Nem teheti egészen magáévá Lotze a Kant másik megkülönböztetését sem e fogalmak közt, nevezetesen hogy a szép és jó általánosan tetszenek, a kellemes mindenkire nézve más. Ha általános a szép ítélete, azért ilyen, mert e tetszés belső feltétele, a szellemi organizmus minden emberrel közös; de nem ugyane szervezeti rokonság a feltétele a kellemesnek is s akkor mért ne lehetne az általános? Csakugyan nem kevésbbé általánosok testi vagy érzéki kedvérzeteink (a kellemes) mint a szépben talált tetszésünk. Nem itt van a különbség a kellemes és szép ítélete közt, hanem abban, hogy a megítélt becs mástermészetű: amott érzéki, közvetlen itt szellemi, hol a külső inger csak alkalmat szolgáltat a képzetek mozgalmaira; a kellemes élvezésénél szenvedőlegesen viseljük magunkat, a szépnél cselekvőlegesen, legalább úgy érezzük. — Herbarthoz való hajlást veszünk észre a jó és szép közelítésében, melyeket Kant nem épen jogosan nagyon elválasztott s azon indokolással, hogy a szép általánosan ugyan, de fogalom nélkül teszik, míg a jó fogalma által. Olyan feltétlen törvénye a szépnek csakugyan nincs, mint a jónak: ezt mindenkinek tenni kell, amazt csak a ki hivatást érez magában. De tévedünk Lotze szerint, ha azt hisszük, hogy az elhatározásnál mindig előttünk lebegne a kategoricum imperativum s ahhoz mérnök cselekedeteinket; ellenkezőleg ez a maga elvontságában hasznavehetetlen lenne az egyes eseteknél s ha mégis választunk és rosszul választva megbánjuk, rendesen

nem az ítélet, de valami homályos erkölcsi érzelem vezet vagy büntet, alig világosabb a szép felett hozható ítéletünknel.

Ugyanigy lehet kifogásolni a szép és hasznos megkülönböztetését az érdeknélküliségben. Bizonyos érdeklődést, még érzékit is nem lehet a szép élvezéséből eltagadni. Mindenik tetszik, ha mintafogalmának vagyis a czélnak megfelel, csak hogy a hasznos elé mi tűzünk czélt, a szép maga magának célja, (czéltalan czélszerűség). De nem ismeri el Lotze, hogy a szép objectiv tökélyességénél fogva tetszenék: tetszik ama hatáznál fogva, melyet ítélőtehetségünkre tesz, midőn annak a világ teleologicus felfogására alkalmat ad. Kant hajlandó volt az ember szép voltát a vonalak az alak harmoniájában keresni, pedig a tetszésből több esik arra a jelentőségre, melyet az emberi testnek egészében, úgy mint részeiben tulajdonítunk. Nem a külső harmonia az alapja a tetszésnek, de a belső harmonia, melyet a szép tárgy bennünk kelt. Kantnak tehát igaza van, hogy a szép mindig bennünk van s ennek győzelmes bebizonyítása az ő halhatatlan érdeme. De azért nem tagadhatja Lotze, hogy a tárgyak nélkül nem jöhetne létre bennünk a szép s hogy így is létre jöhessen, ehhez az egyetemes lét s a mi szellemi életünk belső egyisége szükséges. Ez a feltétele minden harmóniának.

Herder »Metakritik«-jának s »Kalligone«-jának szenvedélyességét s ebből folyó igazságtalanságát sajnálkozva említi. Herder azon gazdagon kiállított természetek közé tartozott, kik minden jelentékeny iránt fogékonyak, de a nagy megértéséhez szükséges kicsiségek iránt érzéketlenek; a legkülönbözőbb kérdésekben mindig az igazság közvetlen közelébe jutottak az ő feleletei, de úgy philosophia mint művészi alkotásaiért »csak a második vagy harmadik díj« volt az övé. Aesthetikai reflexióiban is nagyon sok igazság van. Ezek közül különösen egyet emel ki s használ fel Lotze, hogy a maga nézeteit az alakis szépről lélektanilag indokolja. Herder kissé homályos fejtegetéseiből ki lehet venni, hogy ő minden szépet symbolicusnak tart s azért szépnek, mert symbolicus. Valóban a tárgyak aesthetikai hatása nemcsak attól függ, hogy mik, de attól is, hogy mire emlékeztetnek bennünket. De e társításnak a külön-

böző alanyokban mégis hasonlónak kell lenni, egy gondolatból kell erednie, melyet a tárgy alakja vagy tartalma mindenkiben felkölt. A téri képek főleg aesthetikai hatása mindig össze van kötve a mozgás s az erők működésének képzetével. Így a symmetriának kellemes hatását a merev törvényesség nem magyarázza ki; az egyensúly kellemes érzetében rejlik az, mely a látott tárgy nyugalmi állapotához társul. Önkéntelenül beleképzeltük magunkat kedvbe vagy kedvetlenségbe, melyet a dolog érez, ha nyugalomból mozgásba vagy mozgásból nyugalomba jut. A sulyra való emlékezés adat előnyt a verticalis vagy horizontalis vonalaknak mint biztos irányoknak, ellentétben a ferde vagy görbe határozatlanságával. Mert nemcsak szellemek vagyunk, téri képzetünk soha sem szabadulhat testi érzeteinktől. Ez ezerféle apró érzetek nélkül a mechanikai mozgások nem keltenének bennünk tetszést, míg így részvétellel tudjuk kísérni nemcsak a madár röplését, a csigának házába húzódását, de a fa derekának karcu hajlását is. — Schiller az »Ueber Anmuth und Würde« vizsgálódásainak kezdetén hajlandó az alaki szépségtől megtagadni minden kifejezést. Lotze átveszi a szót helyette s bebizonyítja, hogy csak az emberi alak e kifejező voltának elismerése mellett lehet az erkölcsi jellemű kellem és méltóság. Egyszersmind megengedi a szép és jó közti bensőbb rokonságot, s nem tartja lehetetlennek azok metaphysikai egységét. E kérdéssel eljutottunk a német idealismushoz.

Valamennyi idealisticus aesthetika szerint a szépség a szemlélő szellemében van ugyan, de e jónak bennünk való előállását mégis a dolgok lényege okozza, az a mi bennök a legjobb és legfőbb. A szépség tehát akkor áll elő, ha az a mi a külvilágban legjobb öszhangzásban van a szellemvilág általános kívánságával. Fichte rendszerében nincs helye a szépségnek, csak a szép előhozásának; a műalkotásban, a phantasia teremtő vagy utánzó működésében található tetszés csak annyiban jogosult, a mennyiben a mi erkölcsi rendeltetésünk öszletében annak értéke van. — Schelling természetbölcseletét épen logikai fogyatkozása teszi aesthetikailag mindenek felett becessé; a phantasia e művének sikerültebb részeitől a költői igazságszolgálatást senki sem fogja megtagadni. Ha nem sikerült is e

bölcseletnek a természetet egy organismus gyanánt tüntetni fel: az az emberi szellem egy rég érzett szükségének tett eleget. A természet ebben egy szép egésznek alakját nyerte. A szépséget nem lehetett többé idegennek tekinteni a világon, de mint szerencsés kijelentését annak, a mi mint az egy legfőbb ösök örök tevékenysége minden valóságot áthat. Az idealisták azon megkülönböztetését, melyet az ösképek eszmék vagy az istenben levő természet, másfelől a tünemények, a végesek világa között tesznek, Lotze nem teheti magáévá. Míg a teli, meleg, concret élet ignorolásával a bölcsek elégnék tartanak egy sereg ünnepléses mozdulatlanságban levő eszmét a világ képzésére, addig ezt nem tarthatják egyébnek egy színpadi előadásnál. De ha a világ fogalmának megértésére az eszmék helyére lényeket tesznek, érző, szenvedő s cselekvő lényeket, akkor az abszoltnak feladata inkább megoldható lesz: e véges világot az egymás közt törvényes viszonyban álló valódi elemek sokaságából előállítani. A szépet a nem-széptől csak akkor választhatjuk el, ha a véges világban nem engedünk az eszméknek korlátlan hatalmat, de parancsaikat keresztetettjük a mechanismus szükségességével, melynek törvényei egészben összefüggenek ugyan azzal, a minek lenni kell, de egyesekben még sem haladnak párhuzamosan az eszmék követelményeivel. E felvétel nélkül oda jutunk ahova Schelling: az ösképeket magokat már szépeknek tekinteni, s a másolatoknak mégis tagadhatlan rútságát a privátóban keresni. Következétesen pedig mindent szépnek kell mondani a világon, mert hiszen minden tüneményről áll, hogy benne a végetlen és véges, az ideale és reale, a szabadság és szükségképeniség azonosulnak.

Solger csakugyan komoly dolgot csinál a platoi eszmékből (»Erwin«-jében): Az eszmék világfeletti tökéletes lények, mindegyikőjük telve az egész élő istenséggel. Ezek egyike a szépség is, mely épen abban áll, hogy a nekünk jelentkező dolgok nemcsak egyesek és ideiglenesek, de kinyilatkoztatásai az istenség lényének. Az eszmék — mint Lotze igyekszik értelmezni Solger dithyrambját — az egy istenség cselekvésmódjai: az igazság eszméje a világegésznek általános törvényektől való feltételezettsége; a jóé, a javak és czélok összhangja; köztük van az egyest az általánossal, a végest a végte-

lennel telítő: a szépség eszméje. Azonban csak istenre nézve szép a világ egészen; ránk nézve csak az és akkor, a mit s a mikor teremtünk. Az élő szellemeknek mindnek megadta isten e vágyat, de csak a művészi geniusban él az isteni eszme s a szép műben valósul meg. Az ezeket közvetítő tehetség a művészi phantasia. — Schleiermacher szerint is ez a gondolatokat s képeket tisztán magából szülő tehetség a művészetnek s a szépnek feltétele.

Hegel és iskolájának ismertetésében többet foglalkozik Lotze a rendszerrel s a dialektikai módszer bírálatával, mint aesthetikai elveikkel. Úgy látszik, az egész haladást, melyet ez iskolának tulajdonít a jelenkor, a módszer újdonságának tulajdonítja. Ennek tudományos tarthatlansága azonban, mit sem árt aesthetikai jelentőségének, sőt a becstől tevény függővé e módszer minden fogalomnak megvalósulását, még az igaz és jó eszméinek is aesthetikai szint kölcsönöz. Figyelmeztet Lotze Hegelnél a sajtószógi visszatérésre a német aesthetika első gondolatához: a szép ismereti mivoltához. Az absolut szellemnek a véges szellemben való magához térése első fokon az érzéki tudás, — ez a művészet; a subjectum belsőjébe való térése a vallás; az absolutnak szabad gondolása a philosophia. A Weisse által módosított hegeli dialektikáról nagy előszeretettel szól Lotze, s őt mint aesthetikust az egész iskola legderekabb gondolkozójának állítja. Weissenél nem a szépség fogalma megy át a felségesbe s a felségesé a rútba, mint Hegelnél, de a szépséget megvalósító tárgyakkal tulajdonságai mennek át a természetökben levő feltételek alatt egyik fogalom köréből a másik fogalom körébe. Vischerenél sajnálja Lotze, hogy az ő elismerésre méltó új aesthetikai nézeteinek nagy bőségét oly természetlenül beszorította a hegeli dialektika schematismusába.

Az aesthetikai formalismusról való nézete Lotzénak az eddigiekből egészen világos. Alig van hát rá szükség, hogy az álláspontoknak bírálati történetét a herbartisták elleni polemikával végezze. Magáról Herbartról itt is tisztelettel szól, sőt meg akarja mutatni, hogy Herbart maga is elismerte a szép alakoknak symbolicus jelentőségét, csak meg akarta attól a subjectiv járuléktól szabadítani s elég következetlenül, miután szerinte az

aesthetikai ítéleteknek megkülönböztető sajátosságát épen e »Zusatz« teszi. — Az aesthetikának Herbart általi reformáltatásáról beszélni, mint ezt a herbartisták teszik, kissé korainak tartja. »A reformok egy új elvnek nem felállításában, de keresztülvitelében állanak.«

Bihari Péter.

É R T E S Í T Ő.

I.

A szép mint fenséges. Aesthetikai tanulmány, írta Földvári Masznyik Endre Selmezbánya 1882. Ára 1 frt.

E kötetke rendkívüli önérzettel lép a tudomány kritikájára elé; sajnos azonban, annál kevesebb önállósággal. Midőn az »Előszó« így kérkedik: »Álláspontom szilárd alapra fektettem. A legrégebb időktől a legújabbig — a görög, római, angol, francia, német és magyar aesthetikusok legjelesebbjeit s legnagyobb részt eredetiben tanulmányoztam át. Kétségtelen azonban, hogy nézeteim végleges kikerekülésére Carrière, Taine és Greguss Ágost egykori tanárom, voltak legdöntőbb befolyással«, — lehetetlen, hogy kételkedve ne kérdezzük minmagunktól: nagyon helyes eredményt szülhet-e egy hegeli színezetű theokallista (Carrière), egy positivista (Taine) s egy — legalább metaphysikai aesthetikájában — Schleiermacher színezetű (Greguss) aesthetikus nézeteinek kritikátlan összekeverése? Igaz ugyan, hogy e kérdéssel szemben biztatólag cseng ismét füleinkbe ugyancsak az »Előszó« önérzetes hangja: »De azért nagyon csalódnék, a ki azt gondolná, hogy szolgálalkú compilatorrá lettem. Különbőség van a közt: készpénz gyanánt elfogadni mindent — és saját meggyőződésre, egyéni álláspontra vergődni. Én — ám tessék munkám egészét áttekinteni — ez utóbbira vállalkoztam — járok a magam (!) lábán«, — mi azonban mégsem hiszünk; elolvassuk a kötetkét s ime — ezt találjuk.

Itt van először is a munka címe: »A szép mint fenséges« — már maga egyszerű feltevés. Vajjon igaz-e csakugyan, hogy a szép, mint ilyen, fenséges lehessen? Hiszen így a fenségesnek fogalmilag a szép alárendeltjének kellene lennie. S vajjon be van-e ez itt bizonyítva? Nem inkább koordináltak-e? Mert feltevé, hogy a fenséges, mint ilyen, a szépnek, mint ilyennek, momentumaiból fejlődik is — a mit azonban én kérdésesnek tartok —, vajjon ezen új fejlődés összjelenségében, a fenségesben,

aesthetikai ítéleteknek megkülönböztető sajátosságát épen e »Zusatz« teszi. — Az aesthetikának Herbart általi reformáltatásáról beszélni, mint ezt a herbartisták teszik, kissé korainak tartja. »A reformok egy új elvnek nem felállításában, de keresztülvitelében állanak.«

Bihari Péter.

É R T E S Í T Ő.

I.

A szép mint fenséges. Aesthetikai tanulmány, írta Földvári Masznyik Endre Selmezbánya 1882. Ára 1 frt.

E kötetke rendkívüli önérzettel lép a tudomány kritikájára elé; sajnos azonban, annál kevesebb önállósággal. Midőn az »Előszó« így kérkedik: »Álláspontom szilárd alapra fektettem. A legrégebb időktől a legújabbig — a görög, római, angol, francia, német és magyar aesthetikusok legjelesebbjeit s legnagyobb részt eredetiben tanulmányoztam át. Kétségtelen azonban, hogy nézeteim végleges kikerekülésére Carrière, Taine és Greguss Ágost egykori tanárom, voltak legdöntőbb befolyással«, — lehetetlen, hogy kételkedve ne kérdezzük minmagunktól: nagyon helyes eredményt szülhet-e egy hegeli színezetű theokallista (Carrière), egy positivista (Taine) s egy — legalább metaphysikai aesthetikájában — Schleiermacher színezetű (Greguss) aesthetikus nézeteinek kritikátlan összekeverése? Igaz ugyan, hogy e kérdéssel szemben biztatólag cseng ismét füleinkbe ugyancsak az »Előszó« önérzetes hangja: »De azért nagyon csalódnék, a ki azt gondolná, hogy szolgálalkú compilatorrá lettem. Különbőség van a közt: készpénz gyanánt elfogadni mindent — és saját meggyőződésre, egyéni álláspontra vergődni. Én — ám tessék munkám egészét áttekinteni — ez utóbbira vállalkoztam — járok a magam (!) lábán«, — mi azonban mégsem hiszünk; elolvassuk a kötetkét s ime — ezt találjuk.

Itt van először is a munka címe: »A szép mint fenséges« — már maga egyszerű feltevés. Vajjon igaz-e csakugyan, hogy a szép, mint ilyen, fenséges lehessen? Hiszen így a fenségesnek fogalmilag a szép alárendeltjének kellene lennie. S vajjon be van-e ez itt bizonyítva? Nem inkább koordináltak-e? Mert feltevé, hogy a fenséges, mint ilyen, a szépnek, mint ilyennek, momentumaiból fejlődik is — a mit azonban én kérdésesnek tartok —, vajjon ezen új fejlődés összjelenségében, a fenségesben,

megvan-e a szép, mint ilyen? Teljességgel nincs. A szép is, a fenséges is egyetemes összjelenség, de más és más momentumok összjelensége. Megengedve azonban az ellenkezőt, hogy a czímnek csakugyan létjoga legyen, az »Előszónak« feladata volt volna e létjogot kivívni.

»Az aesthetika« — kezdi az »Előszó« — »a művészetek törvénykönyve.« Ez helytelen meghatározás, mert nemcsak a művészeteké, hanem a szépé, fenségesé, tragikumé, komikumé, ruté stb. is. Vagy talán a szép, fenséges, tragikum, komikum ruté stb., mint ilyenek, nem léteznek, még pedig magán a művészetben kívül? De engedjük meg, hogy igaza van: az aesthetika a művészetek törvénykönyve, hogy mondhatja akkor kevéssel alább az »Előszó«: »az én tanulmányom az aesthetika két legsarkalatosabb eszméjével — a széppel általában s a széppel, mint fenséggel különösen foglalkozik? Nincs-e itt ellenmondás vagy pedig egyszerű feltevés. Az egyik mindenesetre.

A tanulmány maga két szakaszra oszlik: »A szépről« s »A fenségesről« című szakaszokra. Az elsőben a szépet törekszik meghatározni, még pedig inductive-deductiv módszerrel. Kiindul a megérzés tényéből. Ide vágólag csillag alatt egész naivul így szól: »Nézetem szerint az aesthetika ennél helyesebb alapon az érzés tényén épülhet föl.« Arany igazság; de a mely nemcsak az aesthetikára érvényes, hanem az ember összes ismereteinek, az egész mindenség összjelenségének egész világára. Nemcsak kiindulnia kellett volna tehát az érzés tényéből, hanem megállapodnia is, még pedig a plasma universalis érzékfunktiojánál.

Helyes kiindulását is rögtön feltevessel zavarja meg: »A szépet is úgy, a mint az bizonyos érzéki alakba burkoltan, akár a természet, akár végre a szellem világában jelentkezik s hat reánk. először meg kell éreznünk.« Tehát a szép, mint ilyen, megvan a természetben, művészetben és szellemben is? Hátha mi kételkedünk, mivel bizonyítaná be? A széppel? De ugyan mi a szép, hogy mind a három helyen létezhesen? Nem petitio principii ez?

»A szép e szerint (!) lényegileg, objective — csak egy . . . subjective a szép is különböző leend.« É szerint hát a szép valami substantia, melyet az emberi szellem különbözőleg fog fel. Vajjon mi tehát a szép?

»A szép ennél fogva lényegét tekintve — nem érzéki jelenség, hanem eszme, mit a szellem, mint állandót, lényegest a változóban, a tüneményben talál és élvez.« Mennyi ellenmondás! Tehát a szép nem érzéki jelenség. Ugyan hogyan fogható fel akkor? Hiszen előbb azt mondotta a kötetke, hogy az aesthetika az érzés tényén épülhet fel; ugyan hogy épülhetne fel az érzés tényén, mikor az ő legsarkalatosabb eszméje, a szép, nem

érzéki jelenség? De hagyjuk helybe: tehát az eszme nem érzéki jelenség. Hogyan lehet akkor a természetben? Hiszen ez nem szellem? Vagy hogyan lehet az érzékileg eléállító művészetben, ha maga nem érzéki tény? De engedjük meg ezeket is, hadd lehessen a természetben és művészetben is. Hogy lehet akkor, hogy, bár »objective, lényegileg egy«, a subjectumban mégis különböző? Hát a mi a változóban és tüneményben állandó, lényeges, az lehet változó és lényegtelen is, más szóval: az lehet a subjectumban különböző is?

»A szép az eszme.« Ezzel már meg van a szép kérdése oldva. A további feladat az eszme fogalmának kimutatása volt volna. S mit találunk ezután e kötetkében? Azt a magyarázatot, hogy miért tetszik egy rózsa, feltéve, hogy szép? Ne tessék mosolyogni; nem az a felelet rá: »mert szép« hanem: »mert benne a saját lényünk lényegét, az összhangzatos külsőben a lényeges bensőt, a rózsa gondolatát, eszméjét látjuk megtestesülve.« Nagyszerű. Tehát a saját lényünk lényege anyyi, mint a rózsa gondolata vagy eszméje! Na szerencse, szerző úr, hogy egy bizonyos állatot nem hozott fel például, különben megrettenve a következtetése leplezetlenségétől, önmaga sietni a saját nevében tiltakozni állítása ellen. — De legyen úgy: csakugyan azért hatott rám a rózsa kellemesen, mert benne a rózsa eszméjét látom megtestesülve, akkor a művésznek csak élethíven le kell ezt a rózsát másolnia s elérte célját, mivel benne másolatban is kell a rózsa eszméjét látnom. Pedig maga a kötetke később így szól: »a művészet alkotásainak igazsága nem állhat a való szolgai utánzásában, merő másolatában.« De meg továbbá miért ne láthatnám akkor más individualis tárgyban magának a tárgysorozatnak eszméjét, s az eszmének, mint ilyennek, így is úgy is »szép«-nek kell lennie. Pedig ezt maga ez a kötetke sem hiszi; hiszen ez nem volna más mint »köpönyeg, mely alá a varangyos béka is, meg a dög is aláfér.«

S vajjon minő elemekből alakul ezen eszme, a szép?

Erre ez a munka így válaszol: »Magasabb — mondjuk — a valóság alapján eszményített igazság s erkölcsi jóság, más szóval az értelmi igaz s az erkölcsi jó fensőbb egysége: a kettő képezi tehát szerintünk a szép lényegét, alkotó elemeit.« Más szóval, a hol az értelmi igaz s erkölcsi jó fensőbb egysége nincs meg, ott szépről, a szép eszméjéről szó sem lehet. De hát akkor a természet alsóbb érzéki tényeiben pl. a növényekben megvan-e a szép? hiszen itt értelmi igaznak és erkölcsi jónak fensőbb egységéről szó sem lehet. Vagy magában foglalja-e csak az imént felhozta rózsa eszméje ezen elemeket? Teljességgel nem. De feltéve, hogy a rózsa ezen elemeket csakugyan magában foglalja, mivel az értelmi igaz és erkölcsi jó ezen egysége, mint

ilyen, csak egy és állandó, legalább egy nemzetnél, hogy lehet mégis, hogy a szép subjective olyannyira »különböző.« Sőt hogyan alkothatnak az erkölcsi sülyedés korában is műremekeket? Pedig a művészet története erre is mutathat fel példát.

Mélyreható fejtegetéseit a szépről így összegezi e munka:

»Szép a természetbe s az ember szellemébe oltott értelmi igaznak és erkölcsi jónak méltó külsőben — érzéki alakban — nyilvánuló életteljes, magasabb egysége.«

Tehát a természet és az ember coordinált fogalmak?! Tehát a természetben, mint ilyenben, található értelmi igaz és erkölcsi jó, mint ilyen? Miért méltó külső az érzéki alak? Milyen az a magasabb egység?

Ime tehát a végeredmény, mely végre is az aesthetikát az ethikának, sőt minden más tudományuk e meghatározásával alája rendeli; mely az ipar és erkölcsi jó fogalmát meghatározásában kölcsönözve feltételezi s végre — a mit legelőször kellett volna hangsúlyoznom — a mely Hegel aesthetikája után még pusztá. illuzorius abstractiókban sülyed el!

Hát még a második »a fenségesről« szóló szakasz! Hát itt minő módszert követ e kötetke? Nem mondja, de gondolom, hogy csak itt is megtartja inductive-objectiv módszerét. S vajjon miből indul ki? A fenséges eszméjének történelmi bírálatából. Ez is páratlan a maga nemében. Hiszen ha valóban lehet »a szép mint fenséges«, akkor tüzetesebb történelmi kritikát a szépnél kellett volna végeznie — ezt volt volna a természetes eljárás — s a szépnak illetén és fogalmi kimutatása után, mivel a szép mint fenséges képezi tulajdonképi feladatát, ki kellett volna a szépnak összes momentumait fejtenie — ha már ő így gondolja —, melyekből a fenséges alakul, vagyis tárgyalnia mindama viszonyokat, melyekben a szép fenségessé lesz. Ez lehetett az egyedüli helyes út. S korántsem ki-kiragadni mindenféle aesthetikus gondolatát — olykor csak végeredményében — s ebből ezen f á r a d s á g o s inductio útján dedukálni egy semmitmondó frázist. Mert nem az-e a fenségesről kihozott végeredménye? Ime:

»A fenséges a szépnak (!) azon neme, melyben az értelmi igaz és erkölcsi jó életteljes és magasabb (!) egységének nagyságos (én fejedelmet mondanék, mert a fenséges urhoz fejedelmi külső illik) külsőben nyilvánuló rendkívüli ereje, mondjuk végetlen eszmeisége (hát van véges eszmeiség is?) a tisztelet és hódolat, egy szóval a felmagasztosultság érzetét költi fel bennünk.«

Azt hiszem a további boncolgatásával adós maradhatok.

Egyáltalában tévedésnek tartom, hogy a fenségessel mint ilyennel, fogalmilag az erőt és a nagyságot kupcsolják össze. Tulajdonképen a szép, kellemes, komikum, tragikum szintén ugyan-

oly erővel és nagysággal birnak, azaz eszmei erővel és nagysággal. Kivételt szenved magának az erőnek és nagyságnak eszmeje, mely ép ezért szükségkép erőt és nagyságot fejez ki. Mi a fenséges fogalmi sajátóságát az eszmének, mint ilyennek, sajátosságában keressük. Az eszmék országában ugyanis foksorozatot állítunk fel. Bárha ugyan minden eszme, mint ilyen, universalis s egymással szemben ennél fogva csak az egymás-mellérendeltség viszonyában létezik, ama sajátos képességük mindamellet is, hogy bennünk majd a szépet, majd a fenségest ébreszszék fel, universalis coordináltságuk mellett sem egyenlő. S ebben rejlik a különbségi foksorozat. Némely eszme csak a szépet, mint ilyen, némely csak a fenségest alkotja bennünk. Ennyi tény. Hogy mármost minő sajátosságuk ez az eszméknek, ennek kifejtése a részletes metaphysikai aesthetika feladata marad.

De nem folytatom tovább bírálatomat. »A szép mint fenséges«-nek nincs philosophiai álláspontja. Egyszerű összeböngészete a saját álláspontjukon mégis magyarázható aesthetikai nézeteknek. S az ilyen sértő eljárás ellen — egyetemi előadásról lévén szó — ama tiszteletnek és szeretetnek kellett volna a szerző urban tiltakoznia, melyet nekem is egykori kedves tanárom, Greguss Ágost iránt fitogtat.

Megérdemelte hát sorsát: hogy halva született.

Különben legyen szabad a szerző urnak — hiszen még második kötetet is világnak akar ereszteni — jövő munkálkodásában irányadóul ide iktatnom Hegelnek profétai szavait: »a gondolkodásnak . . . nem egyoldalú, hanem konkrét gondolkodásnak kell lennie, hogy igazi és eszes gondolkodás legyen«, (Aesth. I. 93—94. l.). »Nekünk ezt (t. i. a szépet) mélyebben és concretebben kell felfognunk, mivel az a tartalmatlanság a mi mai szellemünk gazdagabb philosophiai szükségleteit többé ki nem elégítheti.« (30 l.)

Csak ily alapon fektetheti majd álláspontját »szilárd alapra«; csak így nem lesz majd kénytelen így nyilatkozni önmagáról:

»egyéni álláspontra v e r g ő d n i — é n e r r e vállalkoztam« — be fogja ugyanis látni, hogy a tudományban a v e r g ő d é s s e l nem sokra mehetni.*

Dr. Simon F. S.

* E bírálattal, a mennyiben az a bírált mű nagyhangúságát, önállótlanágát, logikátlanágát és zavarosságát igyekszik kimutatni: egyetértünk. Azonban nekünk úgy tetszik, hogy maga a bíráló is hajlandó szőr-szálhasogató definitiók rengetegében eltévedni. S azért addig, míg a bíráló által odavetett új meghatározások a szépről és fenségesről, s azok egymáshoz való viszonyáról, s az eddig az egyetemes szép körébe foglalt eszmék fokozatos helyzetéről teljesen megvitatva és tisztázva lesznek:

II.

A szép, mint fenséges. A e s t h e t i k a i t a n u l m á n y.
Irta: F. M a s z n y i k E. 1882.

Ujabb időben oly kevesen foglalkoznak nálunk aesthetikai s főként elvont aesthetikai kérdésekkel, hogy egy 130 lapra terjedő munkát, mely ezen a téren mozog, önkéntelenül némi örömmérettel vesz kezébe az ember. Azonban utólag kisült, hogy Masznyik könyvének csakis ez az egyetlen érdeme, mert más-különbén az egy zavaros, meg nem tisztult, világos ítéletre eljutni nem tudott főnek kalandozása az eszmék birodalmában, telve ellenmondásokkal, hamis ítéletekkel és meg nem emésztett frázisokkal. Műve egyik felében a legerősebb eszmeimádónak s a legmerevebb idealistának vallja magát, s később megrója Schillert, mint »a ki a test és szellem közé oly választó vonalat von, a melyről csak egy az üres levegőben röpködő idealista lélek álmodozhat.« (65. l.) Egyfelől fenhangon hirdeti, hogy »a természetben minden szép« (22. l.), még a rothadás és halál is, s helyeslőleg idézi Boileaut és Aristotelest (29. 30. l.), a kik azt állítják, hogy a festő ecsetje még a természetileg rútat is széppé tudja tenni: s más helyt (24. l.) elítéli Rembrandtot erős realismusáért, s mély megvetéssel szól követőiről, az általa u. n. »kis flamandokról«, mert a természetet híven festették. Kézpénzüll idézi Greguss mondását, ki szerinte Arany Toldijában és Toldi estéjében két izléstelen helyet tudott kimutatni (T. IV 5. — T. E. I. 19.), a mely idézetet bátran elhagyhatta volna, már csak azon tiszteletnél fogva is, a melylyel volt tanára Gr. iránt viseltetik. Műve első felében, a hol a s z é p fogalmát igyekszik meghatározni: azt teljesen egynek veszi az erkölcsi jóval és az értelmi igazsággal, holott tudhatni, hogy a szép művekben rejlő igazság egészen más, mint a matematikai vagy történelmi, vagy bölcsészeti igazság, s lehet valami hű ezen igazságokhoz, ha a szép mű igazsága nincs meg benne: az nem szép mű. S a mi az erkölcsi jót illeti: azt csak hatásában kell eszközölnie a szép műnek, s ezt eszközölheti az erkölcsi rossz festése által is. Általában az i g a z s á g fogalmát összezavarja a k ö l t ő i i g a z s á g é v a l, s ezt megint a k ö l t ő i i g a z s á g s z o l g á l t a t á s s a l (62. l.), a melyek mind kü-

hajlandók vagyunk megmaradni az eddigi definíciónál, — a hova a bírált szerző is, valóban felesleges vergődés után eljutott; — hogy a fenséges az általános széppnek egyik formája, s hogy a fenségesnek a nagyság és erő képezik lényeges alkotó részeit. Különbén a bírálat kiegészítéséül még ide iktatunk egy rövid ismertetést Masznyik E. művéről, melyet egy más kézből kaptunk.
Szerk.

lönböző dolgok, s ez utóbbi például egészen másnemű a drámában, az époszban, a népmesében és a regény-félében. Sokszor csupa badarságokat ír össze, mint mikor azt magyarázza, hogy a rózsza miért tetszik (12. 13. l.), vagy hogy a ki Mátyás királyt akarja rajzolni, az ne a történeti Mátyást rajzolja csupán, hanem az embereknek és királyoknak típusát (33. l. vagy a 78. l. közepe) stb. A frázis-hajhászat és a fogalmakkal tisztában nemlét eszközli azután, hogy a hol igaza volna, azt sem tudja jól elmondani, mint péld. mikor arról szól, hogy a művészet hogyan él vissza hivatásával, ha az ember érzékiségének s általában rosszabb tulajdonainak hizeleg.

Még nehezebb keresztül hatolni könyvének második, nagyobb felén, a hol azt vizsgálná, hogy a szép és fenséges fogalmak micsoda viszonyban vannak egymással, s teszi ezt úgy, hogy elmondja, mit tanítottak a fenségesről: Longinus, Schlosser, Burke, Kant, Krug, Zschokke, Bouterweck, Schiller, Herder, Hegel, Vischer, Zimmermann, Solger, Weisse, Lotze, Carrière, Taine, Greguss, csak azért, hogy kimondhassa, hogy e két utóbbi kivételével a többiek mind téves úton jártak, s e kettő is csak részben találta el az igazságot. Elég lett volna, ha csak a nevezetesebb aesthetikusokat idézi, de azokat aztán jobban és részletesebben, mint a főntebbi sorozat íróit, a kiknek némelyikéből valóban olyan badarságokat idéz (híven-e vagy nem, nem tudjuk, mert az összehasonlítás megtételét a mű nem érdemli meg), a miket felesleges volt czáfolgatnia. Általában a könyv nagy része idézetekből áll (s ezek közt akad egy pár jó hely is, mint a mit például Schillerből Goetheból s Herderből hoz fel), s a mit a szerző a magából tesz hozzájuk, abban nem igen van köszönet, mint péld. ama két szörnységes definitióban a szépről és fenségesről.

A munka stíljáról sem mondhatunk semmi jót. A hol legjobb, ott közönséges, lapos; másutt frázis-hajhászó, izléstelen, vagy éppen megrovandó ros. Ime egy pár példa. »Az olasz költészetben előbb, mint bármely más földön, gyúlt ki a fáklya, melynek háromszínű sugara az igaz, szép és jó vala.« (70. l.) »De azért ott is akadtak afféle kis flamandok, hanem hát azokra rájárt ám a szekér rúdja.« (26. l.) »Addig azonban még sokan kísértik meg lerángatni a kegyelmes Úr-Istent dicső tronusáról.« (75. l.) »Protestáltunk az üres, követeltük a kifejezésteljes, tartalom-gazdag formát.« (95. l.) »Hát e téren is ellentéteznem kell a világ legjelesebb aesthetikusaival« stb. stb. De mi ne ellentétezzünk tovább Masznyik úrral, csak még egy szót búcsúzóra. Műve előszavát ezzel végzi: »Vajha ne járnék hiába!« (t. i. a maga lábán). Hát az egészen magától az írótól függ,

e z a járata azonban meglehetősen hiába történt. S művének utolsó sora ez a felkiáltás: *V a j h a!*! (t. i. művének készülőben levő második kötet szerencsésebb lenne?). Ezt mi is őszintén óhajtjuk s arra nézve szabad legyen szolgálnunk egy őszinte tanácssal: gondolkodják többet s írjon kevesebbet; s a mit leírt, pihentesse egy-két évig, mielőtt sajtó alá bocsátaná. — Az olyan feszengő, »Hát-biz« »hát-erre«-féle stílust dobja el: az csak kis deáknak való. S akkor hiszszük, hogy második kötetéről majdan több dicséretet mondhatunk. b. f.

III. Levél a szerkesztőhöz.

Tekintetes szerkesztő úr!

Sietek megköszönni tek. uraságnak azon jóakaró szivességét, melylyel »Phil. Propäd.« cz. művem I. részét, a »M. Phil. Szemle« f. é. 5-ik füzetében megismertetni méltóztatott.

Ha mindjárt a mű legelső lapján, az »Előszóban« nem lenne egészen nyíltan, nagy dült betűkkel kinyomtatva, hogy a mű sem eredetiségre igényt, sem egyéb elismerésre számot nem tart, mint-hogy könnyen áttekinthető módon közli az újabb eredményeket stb. ... úgy még értettem volna azt a szenvedélyes megtámadást, melylyel az ismertetés jó része oly nemes hévvel foglalkozik — valamint a »kényes és kínos eredetiségi« kérdés« felvetését és megérdemlett módon való szellőztetését.

Az »Előszó« nyílt és palástolatlan vallomásával szemben önkénytelenül is felmerül előttem e kérdés: Valjon honnan ez a vád ellenem — kinek eszem ágában sem volt, hogy egy iskolai kézi könyvben, magamnak eredetiségét arrogáljak? Sőt nyíltan kimondottam, hogy még más elismerésre sem tartok igényt, mint-hogy »híven és érthetően közöltem (tehát nem magam fedeztem fel) azon eredményeket és elméleteket, melyekre az újabb tudomány főleg a physiol. módszernek alkalmazása által jutott fel.« Amit pedig még tek. uraságod sem tudott, legjobb akarata mellett sem ... eltagadni.

S ha már idézetekkel is kész volt t. uraságod állítását igazolni ... honnan van, hogy az »előszónak« épen azon passusát nem idézte, mely a »vádra« kellő válaszul szolgál vala?

Nézetem szerint, az objectiv kritikának, dolgozatommal szemben, annak nyíltan kifejezett célja szerint, alig lehetett volna egyéb feladata, minthogy a kitett szempont mellett vegye azt bírálat alá; nem pedig, hogy erőszakosan rántsön elő egy oly kérdést, és támaszson egy oly vádat, melyet már az »Előszó« tárgytalanná tett.

Ez esetben t. uraságod azon igazágtalan ítélete is bizonyára elma-

e z a járata azonban meglehetősen hiába történt. S művének utolsó sora ez a felkiáltás: *V a j h a!!* (t. i. művének készülőben levő második kötet szerencsésebb lenne?). Ezt mi is őszintén óhajtjuk s arra nézve szabad legyen szolgálnunk egy őszinte tanácssal: gondolkodják többet s írjon kevesebbet; s a mit leírt, pihentesse egy-két évig, mielőtt sajtó alá bocsátaná. — Az olyan feszengő, »Hát-biz« »hát-erre«-féle stilust dobja el: az csak kis deáknak való. S akkor hiszszük, hogy második kötetéről majdan több dicséretet mondhatunk. b. f.

III. Levél a szerkesztőhöz.

Tekintetes szerkesztő úr!

Sietek megköszönni tek. uraságnak azon jóakaró szivességét, melylyel »Phil. Propäd.« cz. művem I. részét, a »M. Phil. Szemle« f. é. 5-ik füzetében megismertetni méltóztatott.

Ha mindjárt a mű legelső lapján, az »Előszóban« nem lenne egészen nyíltan, nagy dült betűkkel kinyomtatva, hogy a mű sem eredetiségre igényt, sem egyéb elismerésre számot nem tart, mint-hogy könnyen áttekinthető módon közli az újabb eredményeket stb. ... úgy még értettem volna azt a szenvedélyes megtámadást, melylyel az ismertetés jó része oly nemes hévvel foglalkozik — valamint a »kényes és kínos eredetiségi« kérdés« felvetését és megérdemlett módon való szellőztetését.

Az »Előszó« nyílt és palástolatlan vallomásával szemben önkénytelenül is felmerül előttem e kérdés: Valjon honnan ez a vád ellenem — kinek eszem ágában sem volt, hogy egy iskolai kézi könyvben, magamnak eredetiségét arrogáljak? Sőt nyíltan kimondottam, hogy még más elismerésre sem tartok igényt, mint-hogy »híven és érthetően közöltem (tehát nem magam fedeztem fel) azon eredményeket és elméleteket, melyekre az újabb tudomány főleg a physiol. módszernek alkalmazása által jutott fel.« Amit pedig még tek. uraságod sem tudott, legjobb akarata mellett sem ... eltagadni.

S ha már idézetekkel is kész volt t. uraságod állítását igazolni ... honnan van, hogy az »előszónak« épen azon passusát nem idézte, mely a »vádra« kellő válaszul szolgál vala?

Nézetem szerint, az objectiv kritikának, dolgozatommal szemben, annak nyíltan kifejezett célja szerint, alig lehetett volna egyéb feladata, minthogy a kitett szempont mellett vegye azt bírálat alá; nem pedig, hogy erőszakosan rántsön elő egy oly kérdést, és támaszson egy oly vádat, melyet már az »Előszó« tárgyatalanná tett.

Ez esetben t. uraságod azon igazágtalan ítélete is bizonyára elma-

rad vala, hogy »W. művét egyszerűen, szó szerint excerpáltam, és pedig egész munkámban mindvégig, az egyik lapon úgy, mint a másikon.«

Mert, hogy ezen állítása igazságtalan, erre nézve — nem is említve a mű egész első részét és egyéb egyes részeit, melyekben ugyan kevés szó szerinti excerpálást találhat bárki is — azt hiszem elég arra az egyetlen megjegyzésre szorítkoznom: hogy egy 863 lapból álló rendszeres munka anyagának 80 lapon való olyatén feldolgozása, hogy az így keletkezett mű mindazon eredményeket és elméleteket, melyekre az újabb tudomány jutott, összefüggőleg és rendszeresen adja elő — talán még sem tekinthető olyan egyszerű, szó szerinti excerpálásnak, mint a minőnek t. uraságod műveket jellemezni szives volt.

Fogadja kiváló tiszteletem nyilvánítását, melylyel — e néhány sor szives közlését kérne — vagyok

Tek. szerkesztő úrnak stb.

Pozsonyban, 1882. szeptember 27-én.

Dr. Pauer Imre.

A levél tartalmára nincs megjegyzésem; bírálatomon az semmit sem változtathat, a mint azt elfogulatlan ember azonnal látja. De a levél elkeseredett hangjára azt kell megjegyeznem, hogy ha a t. szerzők az objectiv bírálatokat személyes támadásoknak fogják venni, akkor be lehet zárni az „Értesítő» rovatát. Én azt hiszem, hogy a »M. Ph. Sz.«-t nem azért léptettük életbe, hogy egymást agyba főbe dicsérjük, hanem azért, hogy kölcsönös gyengeségeinkre figyelmeztessük egymást. S azt tettem én és semmi egyéb. Ha Dr. Pauer Imre úr felháborodott vére már kissé csendesebben kering, akkor olvassa el még egyszer bírálatomat s látni fogja, hogy kár volt ezen túlságig objectiv és igazságos bírálat ellen ilyen hangon polemizálni akarni

Böhm Károly.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

I. Mind Nr. XXVII. July, 1882. — Tartalom: 1. Can there be a Natural Science of Man? (III.) 2. The Utilitarian 'Ought', by Edmund Gurney. Író az ethikai principiumot, 'Kell', oly alapra akarja fektetni, mely mint szigorúan tudományos tétel a philosophiai vitaközönségen felül van. Ha az ethikának azon elvét helyesnek elfogadjuk, hogy erkölcsös az, mi a közjólétet előremozdítja, akkor ezt az elvet csak úgy fektethetjük tudományos alapra, ha azt mondjuk, hogy az egész több, nagyobb mint a rész, vagy mint író mondja: In Ethics the primary experiential basis, that happiness is end, becomes rationalised only when I superpose the axiom and assert, that the happiness of the greater number must be acknowledged a more abundant end, than that of the smaller. 3. Versati-

rad vala, hogy »W. művét egyszerűen, szó szerint excerpáltam, és pedig egész munkámban mindvégig, az egyik lapon úgy, mint a másikon.«

Mert, hogy ezen állítása igazságtalan, erre nézve — nem is említve a mű egész első részét és egyéb egyes részeit, melyekben ugyan kevés szó szerinti excerpálást találhat bárki is — azt hiszem elég arra az egyetlen megjegyzésre szorítkoznom: hogy egy 863 lapból álló rendszeres munka anyagának 80 lapon való olyatén feldolgozása, hogy az így keletkezett mű mindazon eredményeket és elméleteket, melyekre az újabb tudomány jutott, összefüggőleg és rendszeresen adja elő — talán még sem tekinthető olyan egyszerű, szó szerinti excerpálásnak, mint a minőnek t. uraságod műveket jellemezni szives volt.

Fogadja kiváló tiszteletem nyilvánítását, melylyel — e néhány sor szives közlését kérne — vagyok

Tek. szerkesztő úrnak stb.

Pozsonyban, 1882. szeptember 27-én.

Dr. Pauer Imre.

A levél tartalmára nincs megjegyzésem; bírálatomon az semmit sem változtathat, a mint azt elfogulatlan ember azonnal látja. De a levél elkeseredett hangjára azt kell megjegyeznem, hogy ha a t. szerzők az objectiv bírálatokat személyes támadásoknak fogják venni, akkor be lehet zárni az „Értesítő« rovatát. Én azt hiszem, hogy a »M. Ph. Sz.«-t nem azért léptettük életbe, hogy egymást agyba főbe dicsérjük, hanem azért, hogy kölcsönös gyengeségeinkre figyelmeztessük egymást. S azt tettem én és semmi egyéb. Ha Dr. Pauer Imre úr felháborodott vére már kissé csendesebben kering, akkor olvassa el még egyszer bírálatomat s látni fogja, hogy kár volt ezen túlságig objectiv és igazságos bírálat ellen ilyen hangon polemizálni akarni

Böhm Károly.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

I. Mind Nr. XXVII. July, 1882. — Tartalom: 1. Can there be a Natural Science of Man? (III.) 2. The Utilitarian 'Ought', by Edmund Gurney. Író az ethikai principiumot, 'Kell', oly alapra akarja fektetni, mely mint szigorúan tudományos tétel a philosophiai vitaközönségen felül van. Ha az ethikának azon elvét helyesnek elfogadjuk, hogy erkölcsös az, mi a közjólétet előremozdítja, akkor ezt az elvet csak úgy fektethetjük tudományos alapra, ha azt mondjuk, hogy az egész több, nagyobb mint a rész, vagy mint író mondja: In Ethics the primary experiential basis, that happiness is end, becomes rationalised only when I superpose the axiom and assert, that the happiness of the greater number must be acknowledged a more abundant end, than that of the smaller. 3. Versati-

érzéseknek szolgál; az ő önálló tere nem a jó, hanem igaz. — Igen hamar azonban elhagyja Kant az érzés eme nagybecsülését. A szellemlátó álmaiban az erkölcsi érzet csak másnak megjelenése, benne egy általános akarattal való összefüggés jelentkezik, s az élő természetenek s az embernek jellemzője: az önkény azaz önelhatározás. — Az akarat mint feltétlen spontaneitás, hogy jó akarat legyen, az általános törvény szerint kénytelen magát elhatározni. — Az érzés itt elesik elsődleges rangjától, a becslés tisztán értelmi.«

A 6. és 7. füzetben kiemelendő A c h' e l i s T h s. cikke: »Psychologische Streitfragen«, melyben kivált H. Taine lélektani álláspontjait s tanait az énről, az anyagról bírálja. Továbbá L e h m a n n Rud. értekezik a transcendentális idealismus viszonyáról a metaphysikaival, s azon eredményre jut, hogy miután Kantnál a kategóriák deductiója az októrvényre támaszkodik, ez pedig csak alanyi regula, a mi gondolkodásunk soha nem mehet túl a tapasztalaton s így semmiféle állítás a Ding an sich-ről nem tartható. — B o a s F. cikke »Ueber den Unterschiedsschwellenwerth als ein Maass der Intensität psychischer Vorgänge« a különbségi küszöböt a figyelemmel akarja összefüggésbe hozni, úgy hogy a figyelem csökkenésével a különbség iránti érzékenység is csökken s a figyelem erejéből szeretné a képzetek erejét leszámaztatni. Végül S c h u p p e V. »Zur voraussetzungslosen Erk.-Theorie« Volkelttel a »feltevésnélküli« ismeretelmélet lehetősége iránt polemizál.

A bírálatok közül, melyek a 3 füzet legnagyobb részét foglalják el, kiemelkednek: S i g w a r t Chr. Kleinere Schriften. Richter Arth.-tól. — M i c h e l e t C. L. Philos. der Geschichte. Weiss L. — C o l s e n e t. La vie inconsciente de l'esprit C. Schaarschmidt-tól. — H a r t m a n n Ed. Das relig. Bew. der Menschh. im Stufengange seiner Entwicklung. Melzer-től. — Z i m m e r m a n n R. Antroposophie im Umriß. Richter Arth.-tól. Ezen kívül számos új könyvet (angol, francia, német) ismertetve találunk.

A könyvszemle s lapszemle is igen bőséges.

ÚJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK *TÁRA

1. Magyar.

Dr. H a v a s s Rezső. Ritter Károly összehasonlító (bölcseleti) földrajza. Budapest, 1882. Wilckens. 1 frt 20 kr.

2. Angol.

A r i s t o t l e ' s psychology. In Greek and English. With introduction and notes by E. W a l l a c e. London. Cambridge Warehouse.

* Hogy ezen állandó rovatot minél teljesebbé tehesünk, kérijük a szakunkba vágó művek szerzőit vagy kiadóit, hogy ujonnan megjelenő műveikből egy példányt vagy legalább annak teljes címét a szerkesztőséghez beküldeni sziveskedjenek.

érzéseknek szolgál; az ő önálló tere nem a jó, hanem igaz. — Igen hamar azonban elhagyja Kant az érzés eme nagybecsülését. A szellemlátó álmaiban az erkölcsi érzet csak másnak megjelenése, benne egy általános akarattal való összefüggés jelentkezik, s az élő természettnek s az embernek jellemzője: az önkény azaz önelhatározás. — Az akarat mint feltétlen spontaneitas, hogy jó akarat legyen, az általános törvény szerint kénytelen magát elhatározni. — Az érzés itt elesik elsődleges rangjától, a becslés tisztán értelmi.«

A 6. és 7. füzetben kiemelendő A ch'el i s Th s. cikke: »Psychologische Streitfragen«, melyben kivált H. Taine lélektani álláspontjait s tanait az énről, az anyagról bírálja. Továbbá L e h m a n n Rud. értekezik a transcendentális idealismus viszonyáról a metaphysikaival, s azon eredményre jut, hogy miután Kantnál a kategóriák deductiója az októrvényre támaszkodik, ez pedig csak alanyi regula, a mi gondolkodásunk soha nem mehet túl a tapasztalaton s így semmiféle állítás a Ding an sich-ről nem tartható. — B o a s F. cikke »Ueber den Unterschiedsschwellenwerth als ein Maass der Intensität psychischer Vorgänge« a különbségi küszöböt a figyelemmel akarja összefüggésbe hozni, úgy hogy a figyelem csökkenésével a különbség iránti érzékenység is csökken s a figyelem erejéből szeretné a képzetek erejét leszámaztatni. Végül S c h u p p e V. »Zur voraussetzungslosen Erk.-Theorie« Volkelttel a »feltevésnélküli« ismeretelmélet lehetősége iránt polemizál.

A bírálatok közül, melyek a 3 füzet legnagyobb részét foglalják el, kiemelkednek: S i g w a r t Chr. Kleinere Schriften. Richter Arth.-tól. — M i c h e l e t C. L. Philos. der Geschichte. Weiss L. — C o l s e n e t. La vie inconsciente de l'esprit C. Schaarschmidt-tól. — H a r t m a n n Ed. Das relig. Bew. der Menschh. im Stufengange seiner Entwicklung. Melzer-től. — Z i m m e r m a n n R. Antroposophie im Umriß. Richter Arth.-tól. Ezen kívül számos új könyvet (angol, francia, német) ismertetve találunk.

A könyvszemle s lapszemle is igen bőséges.

ÚJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK *TÁRA

1. Magyar.

Dr. H a v a s s Rezső. Ritter Károly összehasonlító (bölcseleti) földrajza. Budapest, 1882. Wilckens. 1 frt 20 kr.

2. Angol.

A r i s t o t l e ' s psychology. In Greek and English. With introduction and notes by E. W a l l a c e. London. Cambridge Warehouse.

* Hogy ezen állandó rovatot minél teljesebbé tehesünk, kérijük a szakunkba vágó művek szerzőit vagy kiadóit, hogy ujonnan megjelenő műveikből egy példányt vagy legalább annak teljes címét a szerkesztőséghez beküldeni sziveskedjenek.

- B o w n e B. P. Metaphysics. London. Low et Comp. 12 sh. 6 d.
 C o u r t n e y W. L. Studies in philosophy, ancient and modern.
 London. Rivington. 12 sh.
 M a n u e l of hindu pantheism the Vedântasâra. Translated, with
 copious annotations by Jacob. Trübners oriental series. 6 s.
 N o e l R. A philosophy of immortality. London. Harrison. 7 sh. 6 d.
 P l u m p t r e. General sketch of the theory of pantheism. 2 vols. 18 s.
 S t u c k e n b e r g. J. H. W. Life of Kant. London. Macmillan.
 3 sh. 6 d.
 W a l l a c e W. Kant. London. Blackwood. 3 sh. 6 d.

3. Francia.

- A l a u x J. E. Histoire de la philosophie. Paris. Degorce-Cadet.
 2 fr. 50 c.
 B o n n e m è r e E. L'âme et ses manifestations à travers l'histoire.
 Paris. Fischbacher. 3 fr. 25 c.
 C o u t a n c e A. La Fontaine et la philos. naturelle. Paris. Rein-
 wald 2 fr.
 de G i u s t i n a n i, Rossi, le spiritualisme dans l'histoire. Paris.
 Fischbacher. 3 fr.
 H. Joly. Traité de morale de Malebranche. Paris, Thorin.
 E. K r a n t z. Essai sur l'esthétique de Descartes. Paris. Germer
 Baillière.
 E L e l o r r a i n. De l'aliéné au point de vue de la respontabilité
 pénale. Vienne, Savigné. Paris. Germer Baillière.
 P. M a n s i o n. Examen critique de »l'Unité des forces de gravita-
 tion et d'inertie de Pirmer.« Gand, Hoste.
 P. V e r n i a l. Origine de l'homme d'après les lois de l'évolution
 naturelle. 3 fr.

4. Német.

- B a c m e i s t e r. Der Pessimismus und die Sittenlehre mit bes. Be-
 rücks. von E. v. Hartmanns Phaenomenol. des sittl. Bew. Gütersloh. Ber-
 telsmann. 4 M.
 B a h n s e n J. Der Widerspruch im Wissen und Wesen der Welt.
 2 Bd. Lpz. Griebens. 17 M.
 B e r g m a n n J. Materialismus und Monismus. Aus der philos. Be-
 wegung der Gegenwart. Heidelberg. Winters. 1 M. 40 Pf.
 B r e s c h R. Der Chemismus, Magnetismus und Diamagnetismus
 im Lichte mehrdimensionaler Raumschauung. Lpz. Bresch. 3 M.
 C h r i s t P. Der Pessimismus und die Sittenlehre. Lpz. Harrasso-
 witz. 3 M. 50.
 G o l d s c h m i d t H. Ideen über weibl. Erziehung im Zush. mit
 dem System Friedr. Fröbels. Lpz. Reissner. 3 M.
 G u t b e r l e t C. Logik u. Erk. th. Münster. Theissing. 2 M. 80
 — Die neue Raumtheorie. Mainz-Kirchheim. 1 M. 50.
 — Der Spiritismus. Coeln. Bachem. 1 M. 70.

TARTALOM.

I. Értekezések.

	Lap.
1. Baráth Ferencz. Az amerikai költészet fejlődése. Walt Whitman. A Westminster Review után. 3 közl. 55—65, 211—222, 288—302 Arany János halálára	401—403
2. Dr. Bihari Péter. Lotze. 3 közl.	241—266, 341—362, 450—471
3. Bodnár Zsigmond. A nyelvtudomány jelen állása	202—210
4. Dr. Buday József. Giacomo Leopardi gróf, mint a német peszsimismus előfutárja. 2 közl.	47—54, 109—134
5. Böhm Károly. I. Bevezetésül	1—10
1. A realismus alapellenmondása	81—94
3. Néhány újabb kutatás a kísérleti lélektan terén	193—201
6. Dr. Horváth Cyrill. A philosophálás akadályai. 2 közl. 11—24, 161—175	
7. Dr. Kiss Áron. Péterfi Károly élete és munkái. 2 közl. 95—108, 176—192	
8. Dr. Lechner Károly. A szellemi életünk fejlődéssorában felmerülő hiányok s azok okai	404—449
9. Dr. Lechner László. Spencer Herbert philosophiája. 2 közlemény	24—46, 363—387
10. Dr. Pauer Imre. Lélektani elméletek történeti fejlődése a görög philosophiában. Orvostani psychologia	281—287
11. Dr. Simon József S. Az aesthetika kérdéses pontjai	266—280
12. Schmitt Jenő. A bölcsészet problémája	321—340

II. Birálatok.

1. Dr. Alexander Bernát. Kant, Élete, fejlődése és philosophiája. I. k. Dr. Nemes Imrétől	66—72, 142—150, 223—233
2. Dr. Babics Kálmán. Tapasztalati lélektan. Böhm K.-tól	303—309
3. Liebmann Ottó. Gedanken u. Thatsachen. k.-tól	310—314
4. Dr. Maczki Valér. Bölcselmi értekezések. Dr. Bihari Pétertől	135—142
5. F. Masznyik Endre A szép mint fenséges. Dr. Simon J. és b. f.	471—478
6. Dr. Pauer Imre. Philos. propaedeutika. I. Lélektan. Böhm K.-tól	388—395
7. Ribot T. Les maladies de la mémoire. k.-tól	234—237

	Lap.
8. Sully James. Illusions. Dr. Lechner Lászlótól	150—153
9. Válasz a Budapesti Szemle bírálójának. Böhm K-tól	315
10. Levél a szerkesztőhöz. Dr. Pauer Imre	479

III. Kivonatok értekezésekből.

1. A. Espinas. Études sociologiques en France	397
2. Paul Janet. Le Spinozisme en France	157
3. Ch. Lévêque. La philosophie de la musique	315—317
4. Nolen. Le monisme en Allemagne	155—156
5. Paulhan F. La renaissance du Matérialisme	396
6. Chr. Secrétan. Le principe de la morale	317—318
7. D. H. v. Struve. »Az erkölcsiség psychológiájához«	74—77
8. Vernes Maurice. Les étapes de l'idée religieuse dans l'humanité	318

IV. Gondolatok.

Két közlemény különböző írókból	153—237
---	---------

V. Könyvszemle.

Hat közlemény: 79, 159, 239, 320, 399, 481.